

**UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA ANDRAGOGIKY A PERSONÁLNÍHO ŘÍZENÍ**

Zuzana Marková

**Poznávací zájezd pro seniory jako specifická forma
edukace**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Praha 2016

Vedoucí práce:

PhDr. Michal Šerák, Ph.D.

Prohlašuji,

že tuto bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně, že v ní řádně cituji všechny použité prameny a literaturu a že tato práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

.....

datum

.....

podpis autorky

Poděkování

Ráda bych poděkovala PhDr. Michalu Šerákovi, Ph.D. za cenné rady, věcné připomínky a vstřícnost při konzultacích a vypracování bakalářské práce.

Abstrakt

Tato bakalářská práce je věnována problematice poznávacích zájezdů pro seniory jako specifické formě edukace. Práce je rozdělena do pěti kapitol. V úvodní kapitole je téma zasazeno do kontextu demografického stárnutí populace a tzv. stříbrné ekonomiky. Následující dvě kapitoly jsou pak zaměřeny na specifika seniorského věku, která jsou zásadní vzhledem k účasti na poznávacím zájezdu pro seniory, a rovněž vzdělávací aspekt, v rámci něhož je poznávací zájezd zařazen do forem vzdělávání dospělých. Další část představuje specifika poznávacího zájezdu pro seniory v kontextu seniorského cestovního ruchu. Na tu navazuje analýza podoby a specifík poznávacích zájezdů pro seniory pořádaných cestovními kancelářemi v České republice, která zjišťuje, zda jsou pořádány s ohledem na specifika seniorského věku.

Klíčová slova: senior, poznávací zájezd, poznávací zájezd pro seniory, zájmové vzdělávání dospělých, seniorský cestovní ruch, vzdělávání seniorů

Abstract

This bachelor thesis focuses on the (sightseeing) tour for older adults as the specific form of education. The thesis is divided into five chapters. In the introductory chapter the main theme of this thesis is set into the context of demographical ageing and silver economy. Following two chapters focus on the specifics of older adults that are important for participation on tour for older adults. Simultaneously these chapters are focused on educational aspect to subsume the sightseeing tour into forms of adult education. Another part presents the specifics of the sightseeing tour for older adults in accordance with senior tourism. It is followed by analysis of the tour for older adults which are offered by travel agencies in the Czech Republic, which verifies a validity of theoretical knowledge about specifics of older adults presented in previous chapters.

Keywords: older adult, tour, sightseeing tour, bus tour, tour for older adults, sightseeing tour for older adults, interest adult education, senior tourism, elderly education

Obsah

0 Úvod.....	7
1 Stříbrná ekonomika v kontextu demografického stárnutí populace.....	10
1.1 Demografické stárnutí populace.....	10
1.2 Stříbrná ekonomika	11
2 Specifika seniorského věku.....	15
2.1 Vymezení pojmů senior a stáří	15
2.2 Klasifikace seniorského věku	17
2.3 Změny ve stáří	19
2.3.1 Sociální změny.....	19
2.3.2 Fyziologické změny	20
2.3.3 Změny v kognitivních funkcích.....	22
2.3.4 Učení v seniorském věku	23
2.4 Bariéry ve vzdělávání seniorů	25
2.5 Volný čas	29
3 Formy a metody vzdělávání dospělých.....	32
3.1 Didaktické formy.....	33
3.2 Didaktické metody	36
3.3 Zájmové vzdělávání dospělých	39
3.4 Shrnutí	41
4 Seniorský cestovní ruch	43
4.1 Vymezení cestovního ruchu	43
4.2 Poznávací zájezd	44
4.3 Specifika seniorského cestovního ruchu	46
4.3.1 Zdraví účastníků poznávacích zájezdů pro seniory	49
4.3.2 Realizační prostředí poznávacích zájezdů pro seniory	50

4.3.3 Doprava při poznávacím zájezdu pro seniory.....	53
4.3.4 Program poznávacích zájezdů pro seniory	53
4.3.5 Pořadatel a průvodce poznávacího zájezdu pro seniory	54
4.3.6 Termín konání poznávacího zájezdu pro seniory	57
5 Analýza poznávacích zájezdů pro seniory nabízených v ČR.....	58
5.1 Cíl a postup analýzy	59
5.2 Výběr analyzovaného souboru	59
5.3 Výběr sledovaných kritérií	62
5.4 Podoba poznávacích zájezdů pro seniory pořádaných CK v ČR	65
5.5 Výsledky analýzy	72
5.6 Závěr analýzy	76
5.7 Diskuze	77
6 Závěr	81
7 Soupis bibliografických citací.....	84
Přílohy.....	101

0 Úvod

Společnost vyspělých zemí západního světa čelí v současné době výrazným demografickým změnám, kterým nebyla v minulosti vystavena. Dochází ke změně věkové struktury obyvatelstva spočívající ve stárnutí populace. V populaci přibývá obyvatel starších 65 let, což přináší nové výzvy a příležitosti. Tato věková skupina je v mnohých ohledech specifická. Proto v současnosti vznikají produkty a služby pro ni určené, které tato specifika respektují a umožňují tak jejich aktivní využívání právě touto věkovou skupinou. Příkladem takového produktu jsou poznávací zájezdy pro seniory, kterým je věnována tato práce.

Poznávací zájezdy pro seniory se ve větší míře začínají objevovat teprve v posledních letech, zejména v návaznosti na velký zájem této skupiny obecně o cestování, ale také z důvodu jejich narůstajícího zájmu přímo o poznávací zájezdy. Nicméně vzhledem k náročnosti těchto zájezdů, spočívající například ve vysokých požadavcích na fyzickou kondici účastníků, na jejich schopnost rychlé adaptace na časté změny prostředí a nové podmínky, může být tato oblast cestovního ruchu této věkové kategorii nedostupná. Avšak vzhledem k velkému zájmu ze stran seniorů o tyto zájezdy, zařazují cestovní kanceláře do své nabídky i poznávací zájezdy, které by měly být upraveny pro tuto klientelu.

Nejen cestovní ruch se ale přizpůsobuje požadavkům rozrůstající se skupiny seniorů. V souladu s myšlenkami celoživotního vzdělávání jsou taktéž rozvíjeny příležitosti pro edukaci seniorů. V rámci ní jsou pak voleny formy vzdělávání vhodné pro tuto specifickou skupinu, přičemž jednou z nich je právě poznávací zájezd. Zajímavé ovšem je, že v rámci odborné literatury věnující se vzdělávání seniorů je této formě věnována velmi malá pozornost, což lze považovat za nedostatek vzhledem k výše zmíněnému vysokému zájmu o ně. Více je v tomto ohledu toto téma rozpracováno v rámci vzdělávání dospělých (případně zájmového vzdělávání dospělých), kde ale nejsou při popisu poznávacího zájezdu brány v potaz specifika seniorů. Otázkou však zůstává, zda tyto zájezdy reálně tato specifika naplňují.

Cílem práce je proto analyzovat podobu a specifika této formy edukace v České republice a zjistit, zda je jejich podoba přizpůsobena specifickým požadavkům, jež na ně kladou změny v seniorském věku. Operacionalizace těchto požadavků bude provedena na

základě prostudování odborné literatury zabývající se seniorským věkem, vzděláváním seniorů a seniorským cestovním ruchem. Dílčím cílem práce je zařadit poznávací zájezd do kontextu forem vzdělávání dospělých, což bude provedeno na základě rešerše odborných pramenů věnujících se této problematice.

První kapitola uvádí řešenou problematiku do kontextu demografického stárnutí populace, které vytváří potřebu pro vznik produktů a služeb určených pro seniory. Tato oblast trhu je stále častěji nazývána jako tzv. stříbrná ekonomika, která je v kapitole taktéž představena. Druhá kapitola je věnována specifikům seniorského věku. Jsou zde nastíněny zásadní změny, které tento věk přináší a které mají přímý vliv na účast na poznávacím zájezdu pro seniory. Větší pozornost je zde věnována specifikům vzdělávání seniorů.

Třetí kapitola slouží k zasazení poznávacího zájezdu pro seniory do kontextu didaktických forem a metod vzdělávání dospělých. Následující čtvrtá kapitola pak popisuje poznávací zájezd z pohledu cestovního ruchu. Zejména se soustředí na seniorský cestovní ruch a jeho specifika. U poznávacích zájezdů pro seniory jsou v rámci této kapitoly uvedena jejich hlavní specifika tak, aby poskytovala potřebnou základnu pro analýzu poznávacích zájezdů pro seniory v ČR uvedenou v páté kapitole.

Problematika řešeného tématu spočívá v jejím protínání více oblastí a vzhledem k tomu, že se samotné poznávací zájezdy pro seniory začínají ve větší míře objevovat teprve až v posledních letech, zmiňuje se literatura o této problematice jen velice okrajově. Relevantní zdroj zabývající se pouze touto problematikou se nepodařilo nalézt. Z tohoto důvodu práce zahrnuje poznatky v největším zastoupení z literatury o stáří a stárnutí (Kalvach, 2004; Haškovcová, 2010; Holmerová, Jurašková, Zimundová, 2007. Robnett, Chop, 2010), na základě které jsou popisovány změny seniorského věku. Dále z oblasti vzdělávání seniorů (Livečka, 1979; Mühlpachr, 2004; Ondráková, Tauchmanová, Janiš, Pavlíková, Jehlička, 2012; Špatenková, Smékalová, 2015), odkud jsou čerpány zejména poznatky o požadavcích kladených na vzdělávací aktivity pro seniory. A taktéž ze sféry seniorského cestovního ruchu (Patterson, 2006; Šniadek, 2006; Kotíková, 2013), v rámci níž jsou blíže představeny zejména organizační aspekty zájezdů pro seniory.

Již v roce 1999 Gay ve své práci s názvem *A Guide to Tour Designing for Senior* napsala, že problematika projektování zájezdů pro seniory je v odborné literatuře „černou dírou“ a toto téma je tak přenecháno pouze poli praxe. Od té doby sice přibýlo více prací zabývajících se seniorským cestovním ruchem, ale i jejich autoři stále zdůrazňují

nedostatek pramenů a relevantních výzkumů v této oblasti. Tato práce tedy může být skromným příspěvkem k této problematice.

1 Stříbrná ekonomika v kontextu demografického stárnutí populace

Pro uvedení do širšího kontextu problematiky poznávacích zájezdů pro seniory bude úvodní kapitola věnována problematice tzv. stříbrné ekonomiky, která je úzce spojena s demografickým stárnutím populace, jež vytváří potřebu pro vznik této oblasti.

1.1 Demografické stárnutí populace

„Civilizační vývoj je spojen se změnami reprodukčního chování, které se projevují ve změnách obou základních procesů, porodnosti a úmrtnosti, i v ostatních demografických procesech, které s nimi souvisí (sňatečnost, rozvodovost, potratovost, v širším pojetí též migrace). K důsledkům patří i změny věkového složení populace.“ (Kalvach, Burcin, Mikeš, Pavlík, 2004, s. 51) Jak z uvedeného vyplývá, téma demografického stárnutí populace je velmi široké. Pro potřeby této práce bude pouze tezovitě a velmi redukcionisticky nastíněna problematika posledního jmenovaného důsledku – změn věkové struktury obyvatelstva. Komplexní a podrobné informace o celé problematice nabízí celá řada publikací (např. Kalvach a kol., 2004; Burcin, Kučera 2010; Burcin, Fialová, Rychtaříková a kol., 2010; publikace a databáze Českého statistického úřadu a mnoho dalších).

Demografické stárnutí populace je způsobeno zvětšujícím se podílem starších osob, a naopak snižováním podílů dětí a mládeže (Kalvach, Burcin, Mikeš, Pavlík, 2004, s. 51). Tento jev může být způsoben mnoha činiteli: například migrací, zvýšenou úmrtností v důsledku válečných ztrát nebo epidemií, snížením porodnosti například v průběhu 1. světové války, ale taktéž jejím dočasným zvýšením tzv. baby boorem, jehož příkladem může být baby boom po 2. světové válce a v sedmdesátých letech v České republice (Kalvach, Burcin, Mikeš, Pavlík, 2004, s. 51). Dále v důsledku zlepšování zdravotní péče, hygieny a růstu životní úrovně dochází ke zlepšování úmrtnostních poměrů, které stojí za zvyšováním tzv. naděje dožití (střední délky života), která vystihuje počet let, které má určitá osoba před sebou za předpokladu, že zůstanou zachovány intenzity úmrtnosti (Gavrilova, Gavrilov, 2001, s. 109; Kalvach, Burcin, Mikeš, Pavlík, 2004, s. 50–51). Naděje dožití se neustále konstantně zvyšuje. U mužů narozených v roce 2013 je 75 let,

u žen pak 81 let (ČSÚ, 2014a). V roce 2003 byla naděje dožití u mužů asi 72 let, u žen byla méně než 80 let (European Commission, 2015a, s. 17). Podle nízké varianty prognózy populačního vývoje České republiky na období 2008–2080 (Burcin, Kučera, 2010, s. 17) se naděje dožití prodlouží u mužů o 8,5 a u žen o 6,5 roku.

Počet seniorů převýšil počet dětí v populaci historicky poprvé v roce 2006 a od této doby početní rozdíl těchto kategorií dynamicky narůstá. V období let 1991 až 2008 početní podíl dětí na celkové populaci klesl z 20,6 % na 14,1 %. Počet seniorů (osob nad 65 let) se zvýšil cca o 18 % (Burcin, Kučera, 2010). K 31. 12. 2013 tvořili obyvatelé ČR nad 65 let 17,4 % celkové populace (ČSÚ, 2014a). V závěru prognózy autoři konstatují, že věková kategorie nad 65 let jako jediná poroste. „V období do roku 2035 půjde o vzestup v řádu jednoho milionu osob, v následujících dvaceti třech letech přibude dalších více než 730 tis. seniorů, přičemž do konce prognózy se jejich počet pravděpodobně sníží o necelých 185 tis. osob v důsledku předpokládaného intenzivního vymírání početných kohort narozených v 70. a 80. letech 20. století.“ (Burcin, Kučera, 2010, s. 29) Taktéž počty nejstarších seniorů se několikanásobně zvýší (Burcin, Kučera, 2010, s. 29). V procentuálním vyjádření by k 1. 1. 2060 podle Českého statistického úřadu měla populace osob nad 65 let tvořit 34,3 % celkové populace České republiky (Štyglerová, Šimek, 2012).

Stárnutí populace se netýká pouze České republiky. Podle údajů publikovaných Eurostatem byl v roce 2014 v rámci Evropské unie podíl osob nad 65 let 18,5 % a podle statistik toto procento naroste do roku 2080 na 30 % (European Commission, 2015a, s. 8). Stoupající naděje dožití jako jedna z příčin tohoto jevu je i v rámci Evropské unie znatelná. U mužů narozených v roce 2003 byla necelých 75 let, u žen téměř 81 let, muži narození v roce 2013 mají naději dožití necelých 78 let a ženy více než 83 let (European Commission, 2015a, s. 16). Tendence spojené s demografickým stárnutím populace pozorované v České republice tedy odpovídají těmto tendencím v rámci Evropské unie.

1.2 Stříbrná ekonomika

Výše uvedená problematika nárůstu počtu starších osob v populaci přináší určité problémy, výzvy i příležitosti. Formují se nové oblasti zájmů, které mají eliminovat negativní dopady této demografické změny. Jedním z nich je i poměrně nový fenomén – tzv. stříbrná ekonomika (silver economy), která se zaměřuje na oblast produktů a služeb uzpůsobených potřebám starších lidí.

Definice stříbrné ekonomiky není ustálena a v dokumentech jí věnovaných je vymezována různě. Například Evropská komise ji vymezuje jako oblast zahrnující stávající i vznikající ekonomické příležitosti spojené s rostoucími výdaji veřejnosti a spotřebitelů v souvislosti se stárnutím populace a specifickými potřebami obyvatel nad 50 let (European Commission, 2015b, s. 7). Oxford Economics definoval stříbrnou ekonomiku jako součet všech ekonomických aktivit sloužících potřebám osob starších 50 let, zahrnujících jak produkty, tak služby, které nakupují přímo, a další ekonomické aktivity, které tyto výdaje vytvářejí (European Commission, 2015b, s. 7).

Stimulace trhu se zbožím a službami adresovaná potřebám starších osob může vytvořit masivní doprovodný efekt pro existující nebo vznikající trhy, například nezávislé bydlení a chytré domovy, zdraví a duševní pohodu, cestování, autonomní dopravní prostředky, robotická zařízení, specializovaná zdravotnická zařízení a léčebné postupy (European Commission, 2015b, s. 4). Rovněž vytváří podněty k vytvoření zcela nových trhů. Důležité ovšem je, že všechny trhy stříbrné ekonomiky by měly uvažovat zhoršení funkcí a požadavky na dostupnost ve vztahu ke zhoršování fyzického zdraví, obratnosti, mobility, poznávacích schopností atp. (European Commission, 2015b, s. 9).

První konference s názvem *Silver Economy in Europe* zaměřená na tento segment ekonomiky se konala v únoru 2005 v Bonnu. Zde přijalo deset evropských regionů „Bonnskou deklaraci pro stříbrnou ekonomiku – Stříbrná ekonomika jako příležitost pro kvalitu života, ekonomický růst a konkurenceschopnost v Evropě“ (MPSV, 2007). Na základě této konference byla založena iniciativa s názvem „Síť evropských regionů pro stříbrnou ekonomiku – SEN@ER“ (Silver Economy Network of European Regions – SEN@ER), jejímž cílem je podporovat rozvoj nových produktů a služeb, zaměřený na segment trhu pro starší populaci, a tím přispívat k regionálnímu rozvoji a tvorbě pracovních míst (SEN@ER, 2016). V přijaté deklaraci jsou vyjmenovány následující oblasti tohoto segmentu, které mají být rozvíjeny:

- nezávislé bydlení (včetně architektury, nových médií a telekomunikací);
- cestovní ruch;
- sport;
- kultura;
- služby a nakupování z domova;
- zdraví;

- finanční služby;
- regionální a místní sítě – nová kultura spolupráce (Bonnská deklarace pro stříbrnou ekonomiku, 2005, s. 3).

Česká republika Bonnskou deklaraci nepodepsala, a není tedy ani členem sítě SEN@ER, nicméně se zde již 10 let koná specializovaný veletrh FOR SENIOR, který prezentuje právě produkty a služby pro seniory a jehož zaměření se podle pořadatelů stále rozšiřuje (ABF, 2016). Produkty jsou na veletrhu členěny do dílčích oborů: instituce se zaměřením na seniora, zdraví, domov a snadnější život, přístroje a pomůcky pro snadnější život, volný čas, sport a relaxační instituce. V souvislosti s tématem této práce se pak zabývá veletrh také nabídkou klubů seniorů, možnými vzdělávacími aktivitami pro seniory i specializovanými cestovními kancelářemi pro seniory (FOR SENIOR, 2016). Samotnou organizaci veletrhu chápe Klufová (2011, s. 26) jako důležitou podporu rozvoje cestovního ruchu seniorů.

Oblast cestovního ruchu je tedy nejen u nás, ale i v zahraničních dokumentech zařazována mezi stěžejní oblasti seniorského tržního segmentu. Vznik zájezdů určených přímo pro seniory jako produktu tohoto segmentu lze mimo jiné považovat za důsledek iniciativ v rámci stříbrné ekonomiky.

Potřebu vzniku produktů určených pro seniory v určitých oblastech trhu (zvláště v oblasti cestování) může dokládat ekonomické chování této skupiny obyvatel. Celkové měsíční výdaje domácností důchodců bez ekonomicky aktivních členů v ČR činí podle statistiky rodinných účtů za rok 2015 asi 10.235 Kč. Z toho více než 50 % jsou výdaje pokrývající náklady na bydlení, potraviny a nápoje. Za potraviny navíc tyto domácnosti utrací největší část výdajů ze všech typů domácností. Poměrně velká část výdajů (8,3 %) je věnována na kulturu a rekreaci, jedná se přibližně o 870 Kč věnovaných na tuto oblast měsíčně, průměrně české domácnosti vynakládají na tuto položku 9,3 % výdajů. Další výdaje jsou pak u domácností důchodců rozprostřeny mezi náklady na zdraví, dopravu, pošty a telekomunikace, stravování a ubytování a ostatní zboží a služby. Žádné z těchto položek však není věnováno více než 10 % výdajů. Výdaje na kulturu a rekreaci navíc převyšuje pouze položka ostatního zboží a služeb, která je reprezentována právě 10 % výdajů domácností důchodců bez ekonomicky aktivních členů v ČR. Na vzdělávání věnují tyto domácnosti pouze 0,1 % svých výdajů, tedy měsíčně asi 8 Kč (ČSÚ, 2016a). Obdobná data poskytuje i agentura Eurostat, podle níž se výdaje českých domácností důchodců ve

většině případů shodují s průměrem 28 zemí Evropské unie (European Commission, 2016a).

Vzdělávání je ve výdajích seniorů reprezentováno pouze nepatrnou částkou. Oproti tomu výraznější jsou výdaje na oblast rekreace a kultury, která zahrnuje i výdaje na produkty a služby cestovního ruchu. Poznávací zájezdy pro seniory jsou tedy z tohoto pohledu žádaným produktem, jenž může navíc uspokojovat i vzdělávací potřeby této skupiny.

2 Specifika seniorského věku

Záměrem této kapitoly je představit specifika, která přináší seniorský věk, což dále poslouží k naplnění hlavního cíle této práce. Nejprve budou v úvodu kapitoly vymezeny pojmy senior a seniorský věk (resp. stáří). Dále budou uvedeny důležité změny, které tento věk přináší, tedy specifika seniorského věku, která je nutné respektovat při pořádání veškerých aktivit pro seniory. Zvláštní pozornost bude v rámci této kapitoly věnována specifickým vzdělávání seniorů, zejména v kontextu bariér ve vzdělávání starších osob.

2.1 Vymezení pojmů senior a stáří

V odborné literatuře lze nalézt mnohá vymezení či pohledy na to, kdo je to **senior**, které se více či méně liší. Senior je označení pro starého člověka. Nicméně jak uvádějí Petřková a Čornaničová (2004, s. 27), označení starý nese negativní citový náboj a nevhodnost jeho používání kritizovaly i materiály OSN. Další běžně užívané termíny pro tuto skupinu jsou například gerón, geront či důchodce. Podle Haškovcové (2010, s. 22) je nejlepším označením starší občan. Jedním z nejčastějších způsobů vymezení tohoto pojmu je použití věkové hranice, při jejímž dovršení mluvíme o starém člověku. Například Čadková-Svejkovská (2008, s. 108) a Šniadek (2006, s. 104) definují seniora jako jakoukoli osobu, která dovršila důchodového věku, tedy je to člověk od 60 let výše. Nicméně Šerák udává (2009, s. 183), že ačkoli v poměrně nedávné době se všeobecně toto označení používalo pro označení osob nad 60 let, v současnosti se mnohdy posouvá na 65 let. Věková hranice 65 let je nejčastěji uváděná i v gerontologické literatuře (Patterson, 2006, s. 12–13). Světová zdravotnická organizace toto věkové vymezení pro seniorský věk taktéž používá, ačkoli jeho aplikaci doporučuje především pro vyspělé země, pro rozvojové země (např. v Africe) tuto hranici snižuje na 60 let (WHO, 2016). Hranici 65 let navíc při výzkumech zaměřených na seniory používá Český statistický úřad i agentura Eurostat (ČSÚ, 2016b; European Commission, 2015a).

Jedna z možných definic seniora, která nevyužívá chronologického věku, zní následovně. „*Senior je člověk v završující životní fázi se specifickým postavením ve společnosti.*“ (Sak, Kolesárová, 2012, s. 25) Autoři této definice tak zohledňují protínání

biologicko-medicínských aspektů se sociologickými. Tyto aspekty budou uvedeny dále v souvislosti s vymezením stáří.

Příčinu nejednotnosti vymezení pojmu senior je možné hledat v samotné problematice vymezení **stáří**. „*I když je stáří zjevně objektivní realitou, jsou jeho vymezení a pojetí stejně jako nastavení parametrů života ve stáří včetně parametrů penzionování a penzijního pojištění, pojetí očekávatelných potřeb, práv a povinností starších lidí proměnlivým sociálním konstruktem ...*“ (Čevela, Kalvach, Čeledová, 2012, s. 17)

Jedna z komplexních gerontologických definic považuje stáří za „*označení pozdních fází ontogeneze, přirozeného průběhu života. Jde o projev a důsledek involučních změn funkčních i morfologických, probíhajících druhově specifickou rychlostí s výraznou interindividuální variabilitou a vedoucí k typickému obrazu označovanému jako stařecký fenotyp.*“ (Kalvach, Mikeš, 2004, s. 47). Mühlpachr (2004, s. 18) ve své definici stáří dodává, že výše zmiňované involuční změny jsou ovlivněny dalšími faktory, mezi které řadí především choroby, způsob života a životní podmínky. Tyto definice jsou vhodné zejména svým upozorněním na funkční a morfologické změny organismu (viz 2.3), a také upozorňují na důležitý fakt, že se jedná o proces individuální.

Ke stáří je možné přistupovat z pohledu tzv. **funkčního věku** (funkčního stáří), které určitým schopnostem zvládnutým jedinci přiděluje průměrný věk. Tento přístup je použitelný zvláště pro popis dětského vývoje, avšak z důvodu výrazných interindividuálních rozdílů selhává při pokusech o definici stáří. Ve stáří se tyto schopnosti natolik liší, že není jednoznačná definice na základě funkčního věku možná (Stuart-Hamilton, 2012, s. 17–18). Dalšími možnými pohledy na stáří, které zohledňují jeho individuální projevy, jsou koncepty sociálního, biologického a kalendářního stáří (Kalvach, Mikeš, 2004, s. 47).

Sociální stáří zohledňuje zejména „*proměnu sociálních rolí a potřeb životního stylu i ekonomického zajištění.*“ (Kalvach, Mikeš, 2004, s. 47) Tyto změny pak souvisí s posuzováním tzv. sociálního věku. Na základě něj je stáří vymežováno podle chování, které je od osob nacházejících se v této fázi ontogeneze očekávané nebo společensky přijatelné. Sociální věk pak ve společnosti stanovuje i jisté očekávané mezigenerační chování (Stuart-Hamilton, 2012, s. 15).

V souvislosti s výše zmíněnými involučními změnami je používáno **biologické stáří** pro konkrétní míru těchto změn, kterým bude věnována kapitola 2.3. **Kalendářní stáří** je

dáno dosažením konkrétní věkové hranice. Příklad takového vymezení staří nabízí Křivohlavý (2011, s. 18), který vymezuje čtyři fáze života, kdy třetí fází je „*život v době důchodu (bez ohledu na to, zda daný člověk důchod dostává, či ne: 65–85 let.*“ (Křivohlavý, 2011, s. 18) Této fázi navíc přisuzuje úkol kulturního i osobnostního zrání. Člověk ve třetím úseku životní cesty má dozrát v ucelenou, plně rozvinutou osobnost, která je harmonická, hodná úcty a projevuje snahu se podílet na kulturním dědictví i na jeho předávání. Čtvrtá fáze podle něho slouží jako příprava na odchod (Křivohlavý, 2011, s. 18).

Ačkoli je jistě opodstatněné tvrzení, že kalendářní věk nepostihuje zcela interindividuální rozdíly (Kalvach, Mikeš, 2004, s. 47), pro potřeby této práce, je vymezení pojmů staří i senior dle kalendářního věku funkční. To z toho důvodu, že poskytovatelé poznávacích zájezdů pro seniory si sami určují, koho považují za seniora – tedy, kdo se tohoto zájezdu může zúčastnit, a toto jejich „vymezení“ je udáváno na základě kalendářního věku. Nejčastěji se setkáváme s označením těchto zájezdů jako poznávací zájezdy 55+, přičemž další podmínky nejsou cestovními kanceláři udávány (viz kapitola 5). Znamená to tedy, že poznávací zájezdy pro seniory, jsou určeny pro osoby starší 55 let a ostatní faktory definující staří nejsou zohledněny. Používání věkových kategorií v kontextu cestovního ruchu a volného času seniorů je ale taktéž nejednotné. Jednotlivé studie si pro své potřeby určují vlastní věková rozmezí od 50–55 do 60–65 let (Patterson, 2006, s. 12–13).

Označení populace jako 50+, 65+ apod. je stále častěji používáno (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 47). Haškovcová k označením seniorského věku tímto způsobem (např. 50+, 60+ nebo 50plus, 60 plus) dodává, že takové označení je vyhovující nejen z praktických důvodů, ale i společenských (Haškovcová, 2010, s. 21). U seniorů je důležité rovněž brát ohled na tzv. subjektivní věk (tj. *psychologické staří*), který udává, jak staří se lidé sami cítí. Většinou se lidé vnímají mladší, než jsou. Lidé nad 60 let se často vnímají o více než 15 let mladší (Cleaver, Muller, 2001, s. 228).

2.2 Klasifikace seniorského věku

Seniorský věk rozdělila v 60. letech minulého století Neugartenová (1966, s. 62–73) na dvě kategorie – mladí senioři (young old) ve věku 65–74 let a staří senioři (old old) ve věku nad 75 let. V souladu s touto kategorizací uvádí například Špatenková a

Smékalová (2015, s. 49) či Mühlpachr (2004, s. 21) jedno z nejčastěji užívaných členění seniorského věku, které zároveň zahrnuje témata stěžejní pro konkrétní věkovou kategorii:

- „65 – 74 let: mladí senioři (young old) – témata penzionování, volného času, aktivit, seberealizace.
- 75 – 84 let: staří senioři (old old) – témata adaptace, tolerance zátěže, specifického stonání, osamělosti.
- 85 a více let: velmi staří senioři (very old old) – problematika soběstačnosti a zabezpečení.“ (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 49)

V souladu s touto klasifikací je uváděno, že nejčastějšími účastníky vzdělávání jsou zejména mladí senioři (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 49). Dalším často užívaným členěním je rozdělení tzv. třetího a čtvrtého věku (viz výše).

Nicméně v návaznosti na výše uvedenou problematiku vymezení věku osoby seniora se z pohledu cestovního ruchu používá nižší věková hranice k oddělení středního věku a seniorského věku. Obvykle jde o věkovou hranici 50 nebo 55 let. Lidé nad 55 let ale tvoří heterogenní skupinu, která zahrnuje osoby ve věku od 55 do 100 let. Proto je používáno dělení do dílčích věkových kategorií (Patterson, 2006, s. 52–53). Jednu z používaných klasifikací pro oblast cestovního ruchu nabízí Kotíková (2013, s. 154):

- „mladší senioři: 55–65 let,
- starší senioři: 66–75 let,
- nejstarší senioři: 76 a více let.“ (Kotíková, 2013, s. 154)

Podle Kotíkové (2013, s. 154) se z pohledu cestovního ruchu mladší senioři prakticky neliší od mladších věkových skupin, což je podle ní dáno zejména tím, že stále pracují, a to jim zajišťuje dostatek financí pro cestování. Pro skupinu starších seniorů je obvyklý odchod do důchodu, který přináší dostatek volného času v průběhu celého roku, ale i změny životních podmínek, zejména finančních. Senioři v této věkové kategorii však bývají zdraví a vitální (Kotíková, 2013, s. 154; Drobná, Morávková 2010, s. 135). Ve věkové kategorii nejstarších seniorů „jsou patrné největší změny týkající se cestování, a to jak z pohledu omezení cestování, tak i z pohledu změn v cestování – výběr cílové destinace, dopravy, služeb, termínu apod.“ (Kotíková, 2013, s. 154) Charakteristické jsou zdravotní obtíže. „Jejich fyzické a psychické kondici se musí přizpůsobit zaměření zájezdů a jejich program.“ (Drobná, Morávková 2010, s. 135) Taktéž je třeba počítat se zhoršenou finanční situací danou například ztrátou partnera apod. (Kotíková, 2013, s. 154) Specifiky

seniorského cestovního ruchu se zabývá kap. 4.3 této práce.

Śniadek (2006, s. 104) uvádí pro účely studie týkající se cestování seniorů vlastní členění seniorského věku do několika skupin. Skupinu od 55 do 64 let označuje jako skupinu předdůchodového a brzkého důchodového věku, od 65 do 74 uvádí jako důchodový věk, další skupinu od 75 do 84 let označuje jako skupinu staršího důchodového věku, nejstarší skupinu pak označuje jako postarší (z orig. *elderly*) a vymezuje ji věkem 85 let.

2.3 Změny ve stáří

Křivohlavý (2011, s. 19) uvádí, že budeme-li se na proces stárnutí dívat jako na biologický děj, můžeme říci, že vlastně člověk stárne počínaje početím. Celý život pak prochází změnami. Můžeme si ale všimnout, že největšími změnami člověk prochází v období dětství a dospívání a před koncem života – tedy ve stáří. A právě změny ve stáří vytváří potřebu po vytvoření specifických výrobků či služeb, které jim budou přizpůsobeny (viz 1.2) a odstraní tak případné nežádoucí bariéry při účasti na společenském životě. Takovou specifickou službu nabízí cestovní kanceláře právě vytvořením speciální nabídky zájezdů pro seniory.

Cílem této kapitoly není detailně popsat rozsáhlé množství všech změn ve stáří. To z důvodu obsáhlosti tématu není v rámci práce tohoto typu ani možné. Na tomto místě bude práce zaměřena na ty změny, jež zásadně ovlivňují účast na poznávacím zájezdu pro seniory, resp. účast na vzdělávací aktivitě. Pro větší přehlednost jsou rozděleny na změny sociální, fyziologické a změny v kognitivních funkcích.

2.3.1 Sociální změny

Stáří přináší četné sociální změny. Malíková (2011, s. 22) mezi nejvýznamnějšími nepříznivými sociálními aspekty stáří jmenuje například odchod do důchodu; omezení sociálních kontaktů s rodinou, přáteli, vrstevníky i jinými osobami; onemocnění nebo úmrtí partnera; sníženou mírou participace na společenských, kulturních a jiných aktivitách či změnou ekonomické situace (Malíková, 2011, s. 22). Všechny tyto aspekty dozajista ovlivňují účast na poznávacích zájezdech pro seniory.

Odchod do důchodu implikuje změnu životního stylu, danou především změnou struktury času, který se mění na volný (více v kapitole 2.5). Dostatek volného času pak vytváří prostor ale i potřebu ho naplnit činnostmi. Tato skutečnost poskytuje seniorům možnost cestovat. Právě cestování se tak může jevit jako vhodná náplň velkého objemu volného času.

Poznávací zájezd pro seniory zároveň vytváří ideální prostředí pro navázání nových kontaktů zvláště s vrstevníky, odchodem do důchodu jsou totiž taktéž omezovány sociální kontakty, jež byly dříve zajištěny například kontakty v pracovním prostředí. Tyto nové kontakty získané například právě účastí na poznávacích zájezdech pro seniory mohou do jisté míry aproximovat slábnoucí i úplně ztracené kontakty s vrstevníky či partnerem.

S přechodem seniorů do starobního důchodu souvisí taktéž změna ekonomické situace, která společně se změnou tělesné kondice může vést ke snižující se míře participace na společenských, kulturních a jiných aktivitách. Vytvořením aktivit respektujících tyto změny lze však tento jev zmírnit. Poznávací zájezd pro seniory je příkladem takové aktivity. Z pohledu cestovního ruchu je právě změna ekonomické situace seniorů zásadní, podrobněji bude tato problematika popsána v kapitole 4.3.

Špatenková a Smékalová (2015, s. 70) dále upozorňují na změny sociálních rolí seniorů. Některé role postupně ztrácí (např. roli profesní), jiné naopak získávají. Novou rolí seniorů může být role prarodičovská, ale i role účastníka vzdělávací aktivity, která podle Špatenkové a Smékalové (2015, s. 70) může být pro některé seniory naplňující. Zájem seniorů o poznávací zájezdy a jejich adekvátní nabídka pak může vést k přirozenějšímu osvojení nových sociálních rolí.

2.3.2 Fyziologické změny

Tělesné změny organismu ve stáří jsou viditelné a vytváří tzv. fenotyp stáří. To jsou „*tělesné projevy a změny, jimiž se odlišují staří lidé od mladých.*“ (Kalvach, 2004, s. 99) Právě tyto změny tak často určují i to, koho považujeme za seniora. Ačkoli Haškovcová (2010, s. 32) uvádí, že do třiceti let budou 65letí vypadat jako dnešní 55letí, tělesné změny stejně nastanou, i když budou odsunuty o několik let. Mühlpachr (2004, s. 23) uvádí, že po překročení 60 let se tělesná involuce zrychluje. Na tomto místě je důležité uvést, že jak celý proces stárnutí, tak projevy změn ve stáří jsou velmi individuální procesy, které jsou ovlivněny mnoha faktory – od geneticky podmíněných faktorů po způsob životního

stylu apod.

Jak již bylo nastíněno výše, v této kapitole se práce zabývá předně těmi změnami, které mají přímý vliv na vzdělávání seniorů. Z pohledu vzdělávání seniorů se jako jedny z podstatných tělesných změn v tomto kontextu jeví **změny v pohybovém aparátu**. Zde dochází k „*poklesu svalové síly, úbytku kostní density, stárnutí chrupavky odlišné od osteoartrótických změn, či zhoršení hlubokého cití a pohybové koordinace.*“ (Mühlpachr, 2004, s. 24) To má za následek zejména poruchy chůze a změny postoje. Tyto změny jsou velmi časté – například 10 milionů obyvatel Spojených států amerických starších 50 let trpí osteoporózou, tedy úbytkem kostní hmoty a density (Sandmire, 2010, s. 78). V závislosti na těchto změnách se pak ve stáří zpomaluje chůze a zhoršuje rovnováha. Tento jev může být spojen i s dalšími tělesnými změnami ve stáří, např. s věkově podmíněným zhoršením zraku či degenerativními změnami končetinových kloubů a páteře (Růžička, 2004, s. 179), které budou zmíněny dále. Právě na křehkost starého člověka spolu s úbytkem hmoty je důležité dbát při organizování aktivit pro seniory, tedy zejména se snažit eliminovat možné příčiny úrazu, který může mít ve stáří fatální důsledky.

Asi nejzásadnější změnou pro vzdělávání ve stáří je zhoršení **smyslového vnímání**. Kalvach (2004, s. 101) uvádí na základě Poffenebergera (1912), že s přibývajícím věkem se například zvětšuje vzdálenost, z níž je jasně vidět předmět či text. Tato vzdálenost je v 10 letech 7 cm, ve 30 letech 15 cm, ve 45 letech 30 cm, v 50 letech 40 cm, v 60 letech 100 cm a v 70 letech 400 cm. Zhoršena je i schopnost adaptace oka na šero a svit. S věkem se mění taktéž sluch. Zhorší se sluchová ostrost pro vysoké tóny a častá je i nedoslýchavost (Mühlpachr, 2004, s. 23–25). Konkrétně se zraková percepce výrazně snižuje u 90 % osob nad 60 let, u 30 % těchto osob se zhoršuje sluch, ve skupině osob starších 80 let dochází k těmto změnám až u 64 % osob (Jarolímová, 2007, s. 62; Sandmire, 2010, s. 75).

„*Zpomalují se regulační mechanismy, a tím se snižuje odolnost k zátěži a neschopnost adaptace na nové životní podmínky*“ (Klevetová, Dlabalová, 2008, s. 22). S tím souvisí i snížená obranyschopnost organismu ve stáří, která vede k častější nemocnosti.

K dalším výrazným změnám dochází v **nervovém systému**. „*Zpomalení nervového vedení a prodloužení reakční doby, poruchy spánku, atrofie mozku s lehkým zhoršením vstřípivosti a výbavnosti.*“ (Mühlpachr, 2004, s. 24) Tyto změny souvisí se změnami v kognitivních funkcích, jež budou rozebrány dále.

Na závěr této subkapitoly je uveden výčet dalších tělesných změn ve stáří, které spolu s ostatními změnami zhoršují celkový stav organismu. Jsou to například změny v kardiopulmonálním systému – snižuje se vitální kapacita plic, průtok krve, elasticita cév, tkání atd. Kůže je méně pružná a ztenčuje se, opotřebovává se chrup, dochází k poruchám funkce močového měchýře, zpomalení hojení, oslabení chuti i čichu a mnoha dalším změnám (Mühlpachr, 2004, s. 23–25; Klevetová, Dlabalová, 2008, s. 20–22). Zvláště změny spojené s vitální kapacitou plic či s vylučovací soustavou jsou pro poznávací zájezdy zásadní a je nutné je při jejich pořádání zohlednit.

2.3.3 Změny v kognitivních funkcích

S narůstajícím věkem můžeme pozorovat taktéž změny psychiky, které se projevují především změnami v kognitivních funkcích, kterými jsou zejména vnímání, paměť, pozornost a myšlení (Klevetová, Dlabalová, 2008, s. 23). Ty jsou pro jakýkoli proces vzdělávání a učení se zcela zásadní, proto jsou v rámci této subkapitoly rozebrány podrobněji. Změny ve vnímání, které probíhá prostřednictvím smyslových orgánů, jsou popsány výše.

Ve stáří můžeme zaznamenat výraznější změny v **paměti**, která je psychologickou funkcí uchovávání informací (Colman, 2009, s. 451). Ke změnám dochází zejména v krátkodobé paměti (paměť pro nové informace), kde dochází ke komplikacím se vstřípivostí a výbavností často u názvů a jmen. Naopak dlouhodobá paměť, tedy vzpomínky na minulé zážitky, bývá uchována (Langmeier, Krejčířová, 2006, s. 204; Jarolímová, 2007, s. 63). Dále se často mění mechanická paměť na logickou, což vede k tomu, že si senioři hůře osvojují informace, které nejsou logicky uspořádány (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 65). Nicméně paměť lze trénovat například právě vzděláváním se, které může změny v paměti značně zpomalit.

Paměť je podstatnou složkou **inteligence**, která je chápána jako mentální činnost umožňující adaptaci (Švancara, 2004, s. 109). Dříve byl spojován proces stárnutí s poklesem intelektové výkonnosti. Nicméně výsledky výzkumů prokázaly, že se některé schopnosti s věkem mění, a některé naopak zůstávají plně zachovány (Petřková, Čornaničová, 2004, s. 31). Dochází totiž k oslabení fluidní inteligence, která může být označena za schopnost rychle a adekvátně reagovat na nové situace bez poznatků získaných vzděláváním a zkušenostmi a rychle se učit. Naopak krystalická inteligence,

kteřá je souhrnem vědomostí získaných v průběhu života, zůstává zachována (Jarolímová, 2007, s. 62–63; Petřková, Čornaničová, 2004, s. 31).

Dále se zmenšuje rozsah **pozornosti** jako schopnosti zaměřit psychické činnosti jedince na vybrané podněty. To znamená, že klesá počet podnětů, na které jsou starší lidé schopni se soustředit. Navíc se obecně snižuje schopnost delšího soustředění a vnímání (Paunknerová, 2012, s. 82; Špatenková, Smékalová, 2015, s. 66). Tato snadná psychická unavitelnost se často projevuje zabíhávým myšlením, které znamená sníženou schopnost udržet, či naopak opustit myšlenku. S tím souvisí také změny v reakčním čase. Reakce seniorů se zpomalují v oblastech myšlení, řeči i motoriky. Dochází tedy k celkovému zpomalení psychomotorického tempa (Jarolímová, 2007, s. 63).

2.3.4 Učení v seniorském věku

V souvislosti se změnami v kognitivních funkcích je třeba věnovat pozornost učení, resp. docilitě (schopnosti učit se novým dovednostem) u seniorských účastníků vzdělávání, jelikož výše zmíněné změny na ní mají přímý vliv. Obecně je možné definovat učení takto: *„Učení je aktivní činnost žáka (účastníka) spočívající v kvantitativním a kvalitativním nárůstu osvojených poznatků, ale také v přenosu a případné změně hodnot, postojů, zájmů a dalších prvků směřujících k dalšímu rozvoji člověka. Biologickým základem učení je nutnost neustálého přizpůsobování organismu proměnlivému životnímu prostředí pro zachování své existence.“* (Mužík, 2004, s. 14) Učení může být tedy nahlíženo také jako adaptace na prostředí (Yeomans, Arnold, 2013, s. 8). *„Učení je výsledkem zkušenosti (chování se mění v důsledku toho, že se nám něco děje).“* (Lund, 2012, s. 12) Jedná se o jakýkoli proces osvojování si znalostí či dovedností (Colman, 2006, s. 417).

V minulosti byla docilita dospělých zpochybňována. *„Již E. L. Thorndike ovšem prokázal na základě laboratorních experimentů schopnost jedince učit se i ve vysokém věku a dosahovat přitom kvalitních výsledků.“* (Šerák, 2009, s. 61) Specifika učení v dospělosti a ve stáří Livečka (1979, s. 114) demonstruje na pěti psychicky podmíněných znacích učení:

- *„kapacita učení,*
- *lehkost učení,*
- *trvanlivost výsledků učení,*
- *učební intenzita,*

- *podněty k učení.*“ (Livečka, 1979, s. 114)

Kapacita učení značí, jaké množství informací je jedinec učením schopný pojmout a zpracovat. Tato kapacita, jež podle realizovaných výzkumů 5 až 10 krát převyšuje obvyklý objem informací přijímaných při běžném učení, se s věkem takřka nemění. Na její snížení ale mohou mít vliv involuční procesy ve stáří či nemoci. **Lehkostí** nebo obtížností učení se myslí doba, která je potřebná k osvojení nových informací. Tato doba se s věkem zvyšuje. Livečka (1979, s. 114) například dokládá na základě výzkumů, že 20 letí potřebují 75 % času obecně nutného k zvládnutí látky (tj. 100 %), zatímco 40 letí pak potřebují už asi 145 % tohoto času. **Podněty** k učení značí míru zainteresovanosti učícího se na učení a jeho výsledcích. Tato zainteresovanost začíná klesat ve středním věku. Jedince je tedy třeba přesvědčivě a jasně motivovat. Co se týče **trvanlivosti** výsledků učení jako schopnosti učícího se rozpomenout si na nové poznatky, je i v tomto ohledu v seniorském věku zaznamenán pokles. **Intenzita** učení je nahlížena jako ochota k učení se. Ta naopak již přibližně od čtyřicátého roku věku účastníka stoupá vzhledem k výše uvedené nutnosti delší doby k osvojení nových poznatků (Livečka, 1979, s. 114–119).

Je tedy možné shrnout tato specifika. „*Senioři potřebují při srovnání s mladými zhruba čtyřnásobnou dobu k naučení úkolu, během učení udělají zhruba čtyřnásobný počet chyb a k úplnému naučení potřebují dvaapůlkrát více opakování. Proces učení je u starých osob oslaben v důsledku snížené flexibility a adaptability; starší lidé si však mohou osvojit jakýkoli nový materiál, jestliže mají pro to dostatečně silné pohnutky. Je to však pro ně mnohem namáhavější a méně efektivní než v předchozích věkových stadiích.*“ (Švancara, 2004, s. 108–109) Zhoršuje se schopnost učení abstraktních jevů, pojmů a zcela nových informací, které nemůžou být nijak spojeny s již známými skutečnostmi (Ayers, 2007, s. 17). To je zapříčiněno zejména oslabením fluidní inteligence (viz 2.3.3).

Určitou rozšířenou systematizaci faktorů ovlivňujících proces učení u seniorů nabízí Petřková a Čornaničová (2004, s. 67–69), které je člení do skupin subjektivních a objektivních faktorů. Mezi **subjektivní** faktory pak řadí faktory **kognitivní**, do kterých patří intelektové schopnosti, poznávací styly a individuální styly učení seniora; **afektivní**, které chápou jako postoje, potřeby, zájmy a motivaci seniorů; **fyzické**, které jsou reprezentovány věkem, pohlavím, zdravotním stavem, a **sociální a sociokulturní faktory** zahrnující vzdělanostní úroveň, společenský status i rodinnou situaci. **Objektivní** faktory pak představují následující specifika:

- „učiva (obsah, rozsah, obtížnost, metody zprostředkování)
- *vzdělavatelů a organizátorů (osobnostní a profesní kompetence)*
- *realizačního prostředí (materiální vybavení, hygienické normy, dostupnost aj.)*“ (Petřková, Čornaničová, 2004, s. 69)

Výše uvedené faktory (objektivní i subjektivní) se mohou stát potenciálními bariérami ve vzdělávání seniorů. Příkladem bariér plynoucích ze subjektivních podmínek učení může být strach z poklesu kognitivních schopností, nedůvěra ve své schopnosti, tréma atp. Z objektivních podmínek pak může plynout nedostatek informací o vzdělávacích příležitostech, nevhodná doba jejich konání či jejich finanční náročnost (Petřková, Čornaničová, 2004, s. 69). Podrobněji se bariérám ve vzdělávání seniorů věnuje následující subkapitola.

2.4 Bariéry ve vzdělávání seniorů

Dříve než budou popsány bariéry ve vzdělávání seniorů, je nutné tuto oblast vzhledem k celkovému zaměření této práce podrobněji vymezit. S ohledem na specifčnost seniorů se formuje samostatná vědní disciplína vymezovaná na rozmezí mezi andragogikou (vědou o výchově a vzdělávání dospělých) a gerontologií (vědou o stárnutí a stáří). Název této vědní disciplíny není jednoznačně ustálen (Petřková, Čornaničová, 2004, s. 17). Někteří autoři mluví o gerontopedagogice (Livečka, 1979; Mühlpachr, 2004), další popisují geragogiku (Špatenková, Smékalová, 2015), v neposlední řadě se objevuje termín gerontagogika (Petřková, Čornaničová, 2004), který bude dále používán v této práci.

Termín vychází z řeckého geront (stařec) a agogé (vedení). Livečka (1979, s. 26) tuto disciplínu vymezuje jako teorii výchovy a vzdělávání ve stáří a ke stáří. Mühlpachr (2004, s. 11) ji pak chápe jako pedagogickou disciplínu, která se zabývá výchovou a vzděláváním seniorů. Může být tedy chápána jako věda doplňující trojici věd o výchově pedagogika – andragogika – gerontagogika. Pedagogika má ve středu zájmu děti a dospívající, andragogika dospělé a gerontagogika seniory. Zastřešením těchto tří pedagogických subsystémů pak může být i termín antropopedagogika (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 18, Mühlpachr 2004, s. 11). Gerontagogika tak může být též chápána jako pedagogika speciálně zaměřená na seniory (International Centre of Social Gerontology, 1971). Ti samozřejmě také patří do skupiny dospělých, takže vzdělávání seniorů v systému celoživotního vzdělávání řadíme do vzdělávání dospělých (viz schéma

č. 1 uvedené v kapitole 3.3). Jedná se totiž o proces vzdělávání jedince v průběhu celého života, který se uskutečňuje v dimenzích andragogiky (Mühlpachr, 2004, s. 11). Předmětem gerontagogiky je veškeré vzdělávání a výchova (tj. edukace) ve vztahu k seniorskému věku člověka. Kromě vlastní seniorské edukace sem tedy můžeme zařadit i edukaci preseniorskou – přípravu na stáří a edukaci proseniorskou – zaměřenou na vztah společnosti ke stáří a mezigenerační vztahy (Petřková, Čornaničová, 2004, s. 19). V širším pojetí pak může být gerontagogika vnímána jako „*teoreticko empirická disciplína zabezpečující komplexní péči, pomoc a podporu seniorům při uspokojování jejich potřeb (mezi něž patří i ony vzdělávací potřeby) v nemedicínské dimenzi, ale paralelně s ní.*“ (Mühlpachr, 2004, s. 11) Vzhledem k tomu, že poznávací zájezd pro seniory je aktivitou v rámci vlastní edukace seniorů, je tato práce změřena pouze na tuto oblast, v níž jsou zmiňována jistá specifika vzdělávání seniorů, stejně jako bariéry ve vzdělávání seniorů.

Adult Education Survey (AES) definuje bariéry ve vzdělávání jako všechny skutečnosti, které zabraňují rozšíření vzdělávacích aktivit (ČSÚ, 2013, s. 137). Jednu z nejčteněji užívaných kategorizací bariér ve vzdělávání dospělých provedla Crossová (1981, s. 98–99), která je člení do následujících 3 skupin: situační (např. životní podmínky), dispoziční (např. motivace ke studiu) a institucionální (např. nedostatek nabídky vzdělávacích příležitostí). Toto členění je pak často rozšiřováno a upravováno. Například AES si pro vlastní potřeby přidává ještě kategorii informačních bariér, jako nedostatek informací o nabídce vzdělávacích možností (ČSÚ, 2013 s. 137).

Pro potřeby této práce je možná aplikace rozdělení bariér ve vzdělávání seniorů, které uvádí Špatenková, Smékalová (2015, s. 80) v souladu s Petřkovou (2006):

- *„informační;*
- *situační;*
- *psychologické;*
- *andragogické;*
- *organizační.*“ (Špatenková, Smékalová (2015, s. 80)

Informační bariéry mohou být charakterizovány jako nemožnost vyhledat informace o vzdělávacích příležitostech. V rámci řešené vzdělávací formy se týká požadavek na odstranění těchto bariér prodejců poznávacích zájezdů pro seniory. Měli by volit vhodné informační kanály. Podle Pattersona (2006, s. 92) ještě před zakoupením vyžadují senioři poskytnutí důkladných informací o zájezdu, které preferují spíše ústně od

prodejce zájezdu, ačkoli se v současné době rozrůstá i využití internetu jako zdroje informací o poptávaném zájezdu. Z těchto zdrojů chtějí senioři podrobně vědět, co je při zájezdu čeká, a to ještě než jej zakoupí, resp. než se na něj vydají (Patterson, 2006, s. 92). „Tyto informace obvykle nejsou obsaženy v knižních průvodcích. Zaměstnanci cestovních kanceláří však často nejsou schopni na podobné dotazy klientů adekvátně odpovědět částečně proto, že se s podobným dotazem nikdy předtím nesetkali a nechápou problém klienta, případně nedokáží najít potřebnou informaci.“ (Királ'ová, 2008, s. 41)

Situační bariéry jsou dány konkrétní životní situací jedince. V kontextu této skupiny je situační bariérou především nedostatek finančních prostředků nebo nedostatek času (např. v důsledku péče o nemocného partnera). Finanční bariéru komentuje Janiš (2012, s. 39) na základě vlastního průzkumu, podle kterého jsou senioři v ČR ochotni utratit za své volnočasové aktivity méně než 500 Kč měsíčně. Vzhledem k tomu, že se poznávací zájezdy pro seniory vyznačují finančním zvýhodněním oproti klasickým poznávacím zájezdům, snaží se cestovní kanceláře tuto bariéru odstranit (viz 4.3).

Psychologické bariéry jsou reprezentovány negativními postoji ke vzdělávání a učení se (např. na základě předchozí zkušenosti se vzděláváním), které následně způsobují např. nízkou motivaci ke vzdělávání. Dále to může být strach z neznámého, z náročnosti studia apod. (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 81) Nicméně vzhledem k povaze poznávacích zájezdů pro seniory, kde je vzdělávání do velké míry spojeno s rekreací, vzdělávání v rámci něho není spojeno s prostorem podobným školnímu prostředí, účastníci nejsou hodnoceni apod., jsou tyto bariéry v kontextu pořádání těchto zájezdů do velké míry eliminované.

Předposlední kategorii Špatenková a Smékalová (2015, s. 81) nazývají **andragogickými** bariérami, což může být název poněkud matoucí, vzhledem k tomu, že se tyto bariéry váží na konkrétní proces vzdělávání, a jak sami autorky uvádí, správná koncepce vzdělávacích aktivit pro seniory je dána mírou porozumění jejich specifickým potřebám a problémům ze strany organizátorů (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 81). Vhodnější název by proto byl například gerontagogické bariéry či alespoň edukační apod. Nicméně do této kategorie zařazují například nedostatečné znalosti z předchozího studia, charakter učiva, osobnost vzdělavatele, způsob hodnocení či nevhodné vzdělávací aktivity (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 81). Bariéry v této kategorii klíčové pro poznávací zájezd pro seniory jsou především bariéry pramenící z osoby vzdělavatele, resp. průvodce,

který jeho roli plní, a proto by měl respektovat určitá specifika vzdělávání seniorů; a rovněž z charakteru předávaných informací, tedy učiva.

Doporučení pro vzdělavatele pracujícího se staršími dospělými účastníky formuluje Dvořáková (2014, s. 78–79). Uvádí, že by vzdělavatel neměl předávat pouze „hotové“ informace, ale měl by klást důraz na aktivní práci účastníků vzdělávání, a tedy na jejich aktivní osvojování nových poznatků. Role vzdělavatele není pouze předávat poznatky v roli informátora, ale hlavně by měl vystupovat v roli facilitátora, tedy usnadňovat jejich proces učení. Taktéž by měl rozvíjet kritické myšlení účastníků. Měl by se snažit eliminovat rušivé vlivy z okolního prostředí, protože proces učení je mnohem více citlivý právě na vlivy šumů (Livečka, 1979, s. 130). Klevetová a Dlabalová (2008, s. 55) uvádí, že je nutné se opírat o schopnosti, možnosti a dovednosti účastníka. *„Je třeba se vyjadřovat pomalu a srozumitelně a ptát se, zda jsme to řekli tak, aby nám rozuměl.“* (Klevetová, Dlabalová, 2008, s. 55). Také musíme dbát na dostatečnou hlasitost výkladu (Šerák, 2009, s. 196). Naopak vyvarovat by se vzdělavatel měl používání slangových výrazů, anglických výrazů či používání příliš odborného jazyka (Janiš, 2012, s. 43-44.). Dále rovněž není vhodné zadávat více úkolů zároveň a chtít po účastnících, aby se se učili příliš informací nazpaměť. V neposlední řadě je třeba účastníky vzdělávání chválit, protože *„senior potřebuje za svou snahu a píli ocenění.“* (Klevetová, Dlabalová, 2008, s. 55)

Přímo v kontextu poznávacích zájezdů je ještě vhodné doporučení pro průvodce, aby zpomalil tempo chůze, volil častější přestávky mezi prohlídkami a celkově zpomalil tempo výkladu. *„Rychle prezentované učivo ztěžuje proces učení starších lidí více, nežli je tomu u mladších učících se. Jestliže však eliminujeme časový faktor, pak se rozdíly stáří do značné míry eliminují.“* (Livečka, 1979, s. 129)

Kromě tempa je důležitý také samotný charakter učiva, které vzdělavatel předává. V souladu s Livečkou (1979, s. 129) je možné shrnout základní doporučení, která je nutné naplnit v souvislosti s učivem podávaným účastníkům vzdělávání pro seniory, aby nebyly vytvářeny, a naopak byly překonávány bariéry ve vzdělávání. Takové učivo musí být přehledně a kvalitně strukturováno. To napomáhá starším lidem k lepšímu osvojení učiva. Je důležité dávat pozornost na logickou posloupnost předávaných informací, nové poznatky se musí déle procvičovat a upevňovat. Dlouhodobé opakování, procvičování, až trénink nových poznatků či dovedností je v procesu vzdělávání seniorů zcela zásadním faktorem (Livečka, 1979, s. 129).

Dále je vhodné vzdělávání seniorů doplnit o přehledné opěrné písemné materiály, u nichž je důležitá názornost. Vzhledem k seniorskému věku je také vhodné podávat informace po menších celcích, protože lidé staršího věku jsou schopni přijmout jen omezené množství informací najednou (Kleветová, Dlabalová, 2008, s. 55).

Organizační bariéry jsou spojeny zejména s organizací poskytující vzdělávací aktivitu (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 81). Souvisí tak především s místem konání, jeho dostupností, bezbariérovostí apod. Organizační bariéry budou podrobněji popsány v kapitolách 4.3.2 a 4.3.3 vzhledem ke specifčnosti místa konání poznávacích zájezdů.

2.5 Volný čas

Jelikož se v případě vzdělávání seniorů i seniorského cestovního ruchu (tedy včetně poznávacích zájezdů pro seniory) jedná převážně o aktivity zaměřené na volný čas, je třeba volný čas definovat. Volný čas je významnou a uznávanou hodnotou pro společnost i jednotlivce. Jde o historický jev, jeho rozsah a způsob prožívání byl vždy ovlivněn vnějšími, zvláště pak společenskými, ekonomickými, kulturními i politickými podmínkami charakteristickými pro danou dobu (Krystoň, 2011a, s. 27). Je nutné si uvědomit, že podoba volného času v současnosti se odvíjí od přejímání západního stylu života. Ve velké míře odlišně by vypadal koncept volného času v nedemokratických společnostech (Roberts, 2006, s. 1–5). Vývojem volného času se ale pro potřeby této práce není nutné zabývat.

Hayward (2000, s. 2) nahlíží na volný čas jako na čas, který zbývá po odchodu ze zaměstnání. Započítává do něj cesty do a z práce, spánek, aktivity v domácnosti (Hayward, 2000, s. 2). Naopak Pávková (2014, s. 11–12) aktivity spojené s domácností, uspokojením veškerých biologických potřeb či péči o rodinu řadí do sféry povinností, kterou chápe jako opak volného času. Holczerová a Dvořáčková (2013, s. 29) do této kategorie řadí navíc čas na nutnou regeneraci. Oblast povinností a volného času však nelze zcela oddělit. To potvrzuje Dumazedier (1962, s. 27), který uvádí, že definice volného času jako opozita k času pracovnímu je zavádějící. Nejpřesnější vymezení volného času pak vidí v tom, že se jedná o čas, ve kterém může dojít k uvolnění a provozování aktivit pro potěšení, ne z povinnosti. V tomto kontextu vymezuje Šerák (2009, s. 28) pracovní čas, který chápe jako čas strávený pracovními činnostmi. Polovolný (vázaný) čas představuje jako dobu

vyplněnou objektivními povinnostmi jako je péče o vlastní osobu, péče o domácnost, o děti, cestování do práce apod. Zbýlý čas pak označuje jako volný (Šerák, 2009, s. 28).

Volný čas tak můžeme vymezit jako čas strávený činnostmi, které jsou člověku příjemné, přinášejí mu potěšení a radost, volnočasové aktivity dávají člověku možnost odpočinku, rekreace, obnovy sil i osobního rozvoje. Zásadním kritériem je, že volný čas je doba, kdy si člověk může svobodně zvolit vykonávané činnosti a dělá tak to, co chce a ne to, co musí; je oproštěn od každodenního tlaku a povinností (Pávková, 2014, s. 11–12, Šerák, 2009, s. 27). Rozlišovány jsou taktéž funkce volného času. Mezi základní funkce volného času patří funkce odpočinková (rekreační), ta je odvozována od únavy, a tedy potřeby nutné regenerace. Zábavná funkce se pak odvíjí od pocitu nudy, volný čas poskytuje prostor k provozování pestrých činností eliminujících tento pocit. Třetí funkcí volného času je rozvoj člověka, který zahrnuje jak fyzický, tak mentální rozvoj osobnosti. Vychází z potřeb osob participovat ve společnosti a podílet se na její kultuře (Dumazedier, 1962, s. 27–29). V tomto kontextu člení Šerák (2009, s. 28) volný čas na odpočinkový, rekreační a zájmový. Pro odpočinkový jsou typické klidné, psychicky i pohybově nenáročné aktivity. Rekreačnímu je naopak prisuzována pohybová aktivita a zájmovým jsou označeny „*cílevědomé aktivity zaměřené na uspokojení a rozvíjení individuálních potřeb, zájmů, schopností.*“ (Šerák, 2009, s. 28) Volný čas je specifický svými zařízeními, produkty i službami. S ohledem na cestovní ruch může být příkladem zařízení hotel, nabízející produkt v podobě víkendového pobytu a službu v podobě večerního hudebního či tanečního programu (Hayward, 2000, s. 1–2).

V kontextu seniorů je důležité vnímat volný čas s ohledem na změny životního stylu této skupiny obyvatel. Zásadní změnou je nárůst svobody i disponibility dělicí volný čas od času pracovního. Je tedy rozšířen objem času, o němž senioři sami svobodně rozhodují. Objem volného času se u seniorů objevuje v míře, která přesahuje jejich celoživotní zkušenost. Doba jejich ekonomicky aktivního života byla v mnoha dimenzích určována prací, osvobození od tohoto faktoru je výraznou změnou, se kterou se senioři vypořádávají (Holczerová, Dvořáčková, 2013, s. 31). Asi nejlépe reflektují podobu volného času této věkové skupiny výzkumy prováděné mezi jejími příslušníky. Ty tak poskytují údaje nejen o volnočasových aktivitách seniorů, ale i obecně o jejich postojích k volnému času. Podle výzkumu Respekt institutu 50+ Aktivně z roku 2010 je 89 % dotázaných osob nad 50 let spokojeno s trávením jejich volného času (Hastrmanová, 2011, s. 58). Ten podle výzkumu Naše společnost 2009 Centra pro výzkum veřejného mínění

(CVVM) Akademie věd ČR nejčastěji tráví osoby nad 60 let četbou a jinými koníčky (CVVM, 2010).

S ohledem na téma této práce je vhodné se zaměřit na objem volného času seniorů věnovaný vzdělávání. Patterson (2006, s. 177–178) uvádí, že v anglicky mluvících zemích je volný čas využíván ke vzdělávání často, neboť senioři oceňují celoživotní vzdělávání. Stárnoucí lidé se podle něho rádi učí jen pro potěšení z učení, tato aktivita je pro ně formou odpočinku, a tedy ideálním využitím volného času (Patterson, 2006, s. 177–178).

Konkrétní obraz zájmu českých seniorů o vzdělávání opět mohou nabídnout specializované národní i evropské výzkumy. V ČR se ve volném čase alespoň jednou týdně celkem vzdělává asi 19 % obyvatel všech věků (CVVM, 2010). V roce 2011 se podle výzkumu Adult Education Survey účastnilo vzdělávání 20,4 % občanů ČR ve věku 55–64 let, data jsou dostupná pouze pro tuto věkovou hranici, neformální vzdělávání je pak reprezentováno 20,1 % občanů ČR v této věkové kategorii (European Commission, 2015c). Aktuálnější data může poskytnout pravidelně probíhající výzkum Labour Force Survey, který zkoumá, kolik jedinců v dospělé populaci v posledních čtyřech týdnech navštívilo aktivity formálního i neformálního vzdělávání. Ten je orientován pro potřeby této práce na osoby ve věku 55–74 let. Výsledky šetření pro Českou republiku uvádí, že data mají nízkou spolehlivost, pro rok 2015 však uvádí 2,9 % osob ve zmiňované věkové skupině účastných na vzdělávacích aktivitách (European Commission, 2016b).

Výše uvedené výzkumy poskytují pouze údaje o osobách, které se již aktivně ve volném čase vzdělávají, nereflektuje ale zájem se vzdělávat u těch seniorů, kteří se z nějakého důvodu v současné době nevzdělávají nebo vzdělávat nemohou. Souhrnnější data o tomto zájmu však nabízí výzkum 50+ Aktivně, podle kterého se chce dále v nějakém ohledu vzdělávat necelá třetina dotázaných osob, které byly v čase dotazování v důchodu (Hastrmanová, 2011, s. 58). Vzdělávací aspekty volného času seniorů pak vhodně naplňuje kulturně-poznávací seniorský cestovní ruch, jak bude uvedeno dále.

3 Formy a metody vzdělávání dospělých

Bakalářská práce se zabývá problematikou poznávacích zájezdů pro seniory jakožto specifickou formou edukace. Nelze však jednoznačně označit zájezd jako formu. Některými odborníky je totiž poznávací zájezd zaměňován s exkurzí, která je ale častěji řazena mezi didaktické metody. Možná příčina této nejednotnosti by mohla být dána častým zaměňováním či dokonce ztotožňováním právě pojmů didaktická forma a didaktická metoda (Palán, 2016a). Následující text se proto bude zabývat jak formami, tak metodami vzdělávání dospělých, kde budou vymezeny a budou nastíněny různé úhly pohledu na tuto problematiku.

Formami a metodami vzdělávání se zabývá didaktika. *„Didaktiku (obecnou didaktiku) vymezujeme jako teorii vzdělávání a vyučování. Zabývá se problematikou vzdělávacích obsahů, které se jakožto výsledky společensko-historické zkušenosti lidstva stávají v procesu vyučování individuálním majetkem žáků. Zabývá se zároveň procesem, který charakterizuje činnosti učitele a žáků a v němž si žáci tento obsah osvojují, tedy vyučováním a učením.“* (Skalková, 1999, s. 14–15) Didaktika se jako jedna z disciplín pedagogiky zabývá vyučovacím procesem a kromě forem a metod vzdělávání zkoumá taktéž cíle, obsahy či didaktické prostředky (Palán, 2016b). V souvislosti se vzděláváním dospělých se hovoří o tzv. androdidaktice jakožto specifické součásti didaktiky. Její specifčnost je dána orientací na zvláštnosti dospělého účastníka vzdělávání. Zejména pak na jeho schopnost učení, která je podmínkou a zároveň limitujícím faktorem vzdělávacího procesu, dále pak na jeho věk, časové možnosti, jeho informační potřeby (vědomostní, dovednostní) a možnost jejich praktického využití atp. (Mužík, 2004, s. 9; Palán, 2016c) Androdidaktika (didaktika dospělých) je tedy vymezována jako *„teorie výuky dospělých, tj. vyučování na straně lektora a učení na straně účastníka.“* (Mužík, 2004, s. 9)

Začíná se též objevovat termín gerontodidaktika, jako *„didaktický proces, který respektuje edukační specifika seniorů ...“* (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 113) Jak uvádí Mühlpachr (2004, s. 143) *„je třeba rozvinout metodiku vzdělávání (...), výběr témat, hodnocení efektivnosti výstupů. Zájem seniorů, jak svědčí i naplněné běhy univerzit třetího věku, je velký. Je však třeba dosáhnout stavu, kdy seniorské programy budou charakterizovány metodikou vzdělávání, nikoliv věkem posluchačů.“* Vzhledem k tomu, že poznávací zájezd nalezneme zařazený mezi didaktickými formami i metodami, a to jak

v androdidaktické literatuře, tak i v publikacích věnujících se specificky vzdělávání seniorů a gerontodidaktice, budou následující podkapitoly zahrnovat poznatky z obou těchto oblastí.

3.1 Didaktické formy

Didaktické formy bývají nejčastěji vymezovány jako organizační rámce výuky. „*Jsou to tedy vlastně různé způsoby řízení, organizace a regulace didaktického procesu.*“ (Mužík, 2011, s. 83). Můžeme je definovat jako „*souhrn organizačních opatření a uspořádání výuky (vzdělávání) při realizaci určitého vzdělávacího procesu.*“ (Palán, 2016a) Systematizace je možná podle různých hledisek, proto lze nalézt velké množství různých klasifikací didaktických forem. Ty se člení například podle časového hlediska na krátkodobé a dlouhodobé; podle frekvence na pravidelné a příležitostné; či podle počtu účastníků; způsobu organizace vzdělavatele a účastníků vzdělávání apod. (Krystoň, 2011, s. 13). Mužík (2011, s. 84) udává čtyři základní formy ve vzdělávání dospělých:

- přímá výuka;
- distanční vzdělávání;
- kombinované studium (kombinace předchozích dvou);
- sebevzdělávání.

Nicméně není zde záměrem uvést přehled klasifikací forem vzdělávání dospělých, ale uvést primárně ty, jež zahrnují ve svém výčtu přímo poznávací zájezd. Příkladem takové klasifikace může být Fábryho rozdělení forem, který je člení podle převažující metody, charakteru jejich organizační přípravy a vnitřní struktury do následujících skupin:

- „*monologické – přednáška, rozprava, referát;*
- *dialogické – beseda, večer otázek a odpovědí, tribuna aktualit;*
- *organizační – večer výměny zkušeností, exkurze, zájmový kroužek, vzdělávací kurz, seminář, sympóziium, lidová akademie, lidová univerzita;*
- *kombinované – živé noviny, tematické večery, estráda, výchovný koncert, společenský večer, ples, karneval, diskotéka, soutěžní festival, tematický den.*“ (Fábry, 1985, s. 89)

Samostatný zájezd ve Fábryho členění nenalezneme, ale můžeme zde najít exkurzi, která je se zájezdem často ztotožňována (jak je vysvětleno dále). Nicméně v souvislosti se

zájezdem je vhodné zmínit autorovo rozlišení formy a tzv. osvětové události (v orig. zn. osvetové podujatie), což je událost, která je tvořena více formami a je zorganizována jako samostatná událost (Fábry, 1985, s. 88). Pak by tedy poznávací zájezd mohl být považován za osvětovou událost a exkurze za jednu z forem.

Mužík mluví o studijním zájezdu nebo o studijní cestě jako o specifické formě vzdělávání, kterou vymezuje jako návštěvu jednoho či více lidí mimo jejich bydliště či pracoviště za účelem vzdělávání a poznávání. Nicméně vzhledem k povaze publikace, která je primárně zaměřena na profesní vzdělávání dospělých taktéž uvádí, že vzhledem k tomu, že je tato forma vzdělávání často spojována s jistým druhem turistiky, získala i hanlivé konotace (Mužík, 2005, s. 110). Autor tohoto výroku pravděpodobně chápe studijní zájezd podobně jako Livečka exkurzi – tedy objektem exkurze je v první řadě určité pracoviště, na kterém účastníci získávají odborný výklad (viz dále).

Dále je uváděny klasifikace forem vzdělávání vhodných při edukaci seniorů. Jedno z členění nabízejí Špatenková a Smékalová, které uvádějí následující formy:

- „*exkurze*;
- *zájezdy*;
- *výlety*;
- *tematické večery (např. filmové)*;
- *výstavy*;
- *autorská čtení*;
- *návštěvy muzeí, obrazáren, botanických a zoologických zahrad, hvězdáren atd.*“
(Špatenková, Smékalová, 2015, s. 145)

„Čím zajímavější a poutavější je učební prostředí spojené s adekvátním vzdělávacím obsahem (učivem), tím větší je motivace a pozornost seniorů, což v konečném důsledku zahrnuje snadnější zapamatování, získávání nových zkušeností a také prožitků, a přispívá tak k celkovému rozvoji a kultivaci osobnosti seniora.“ (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 145) Právě poznávací zájezdy výše uvedené aspekty splňují, a proto jsou ideální formou vzdělávání seniorů.

Další klasifikaci zahrnující zájezd jako jednu z forem vzdělávání seniorů poskytuje Livečka (1979, s. 173–189), který uvádí 6 hlavních kategorií těchto forem:

1. Přednášky a besedy
2. Tematické „večery“

3. Vzdělávací kurzy
4. Zájmové vzdělávací kroužky
5. Zájezdy, výlety a exkurze
6. Práce s knihou

Vedle nich uvádí ještě „*specifické formy založené na práci lidových hvězdáren a planetárií, zoologických a botanických zahrad, muzeí a galerií, památkových objektů a ochrany přírody.*“ (Livečka, 1979, s. 189) Tyto specifické formy jsou zde uvedeny proto, že mohou být součástí zájezdů, výletu a exkurzí jako jejich hlavní náplň. Zvláště je zde třeba zdůraznit kulturně-výchovnou práci v oblasti památkové péče, do které patří „*prezentace památkových objektů, včetně mobiliáře a sbírek v prostorách hradů, zámků*“ (Livečka, 1979, s. 192), přičemž právě hrady a zámky patří k často navštěvovaným objektům poznávacích zájezdů.

Livečka (1979, s. 186–187) odlišuje výlety a zájezdy od exkurzí. Exkurzi pojímá jako více odbornou formu edukace, která se odehrává na pracovišti organizací. Předpokládá tedy odborný výklad spolu se zodpovězením otázek účastníků exkurze odborníkem. Zájezdům a výletům pak přisuzuje větší rekreační ráz. Kromě vzdělávání je pak jejich cílem i racionální naplnění volného času. „*Tuto svoji výchovně vzdělávací funkci si ponechávají i u stárnoucích a starých lidí, včetně důchodců, i když u těchto nabývá volný čas již jinou povahu a strukturu.*“ (Livečka, 1979, s. 186–187) Dále uvádí, že exkurze je vhodnou formou ke včlenění do jiné formy vzdělávání, v případě převažujícího rekreačního rázu do zájezdu, nebo může být vhodná jako opakující či rozšiřující forma ke kurzu, přednášce apod. (Livečka, 1979, s. 186–187) Problematika rozlišení zájezdu od exkurze je o to více komplikovaná, když vezmeme v potaz, že někteří autoři řadí exkurzi do metod vzdělávání (viz dále). Úplná záměna pojmu zájezd a exkurze není možná, i když samotný zájezd se exkurzi může hodně přiblížit. Poznávací zájezdy se různí svým objektem poznávání. V případě, kdy je jím například muzeum či galerie a v rámci jejich prohlídky je účastníkům poskytnut odborný výklad, pak se takový zájezd takřka neliší od exkurze.

Toto tvrzení lze podepřít následující definicí exkurze Fábryho (1985, s. 133), který ji vymezuje jako formu osvětové činnosti, která prostřednictvím kolektivní prohlídky určitého pracoviště, objektu či zařízení umožňuje účastníkům získat poznatky a zkušenosti pro zvýšení své vzdělanosti, pro svoji pracovní činnost anebo pro jiné formování své osobnosti, zejména další kulturní rozvoj (Fábry, 1985, s. 133). Dále je exkurze rozdělována

podle charakteru na výrobně-poznávací, kulturně-historickou a uměleckou. Na základě charakteru a cílů se pořádají exkurze do muzeí, galerií, měst, chráněných krajinných oblastí, přírodních rezervací apod. (Fábry, 1985, s. 133)

Palán (2016d) taktéž chápe exkurzi jako formu vzdělávání dospělých, avšak dodává, že pokud má být považována za vzdělávací formu, je nutné její racionální naplánování a organizace a vyhodnocení výsledků z hlediska pedagogické účinnosti.

3.2 Didaktické metody

Didaktická metoda je postup, jenž lektor volí při vyučování jako prostředek stimulace učení dospělého vedoucí k naplnění vzdělávacích cílů, čímž celý proces jeho učení zefektivňuje a zkvalitňuje (Mužík, 2011, s. 28). „... právě metoda zprostředkovává a zajišťuje dosažení edukačních cílů.“ (Maňák, Švec, 2003, s. 21) Metodu ve vzdělávání dospělých tedy můžeme definovat jako „způsob (postup) záměrného uspořádání činností a opatření pro zajištění realizace vzdělávacího procesu a jeho účinnosti směrem ke vzdělávanému (posluchači, studentu) tak, aby se co nejefektivněji dosáhlo vzdělávacího cíle.“ (Palán, 2016e) „Realizuje se v rámci dané didaktické formy a za určitých výukových situací a podmínek.“ (Mužík, 2010, s. 28) „V konkrétním vyučovacím procesu se uplatňují různé vyučovací metody souběžně a ve vzájemném propojení.“ (Skalková, 1999, s. 170)

Stejně tak jako můžeme nalézt četná členění didaktických forem, můžeme různě členit i metody. Příkladem velmi častého členění didaktických metod je rozdělení na základě vztahu metody k praxi dospělého účastníka. V tomto případě pak rozdělujeme metody na teoretické, teoreticko-praktické a praktické (viz tabulka č. 1):

Tabulka č. 1: Metody vzdělávání dospělých

Teoretické	Teoreticko-praktické	Praktické
Klasická přednáška	Diskuzní metody	Instruktáž
Přednáška ex katedra	Problémové metody	Koučink
Přednáška s diskuzí	Programované výuky	Mentoring
Cvičení	Diagnostické	Counseling
Seminář	a klasifikační metody	Rotace práce
	Projektové metody	Stáž
		Exkurze

zdroj: Mužík, 2004, s. 69

Nicméně Maňák a Švec (2003, s. 46) uvádí, že vytvoření vyčerpávající a vědeckým postupům odpovídající klasifikaci výukových metod není jednoduché, je-li vůbec proveditelné. Stejně jako v předchozí části textu věnující se formám vzdělávání dospělých, ani zde není cílem vyčerpávající přehled didaktických metod. Uvedená klasifikace však byla zvolena záměrně, a to z toho důvodu, že obsahuje exkurzi. Mnohými odborníky je právě exkurze řazena mezi metody vzdělávání dospělých (např. Šerák, 2009; Mužík, 2004; Hroník, 2007). Pro vysvětlení tohoto pohledu je dále uvedena další definice exkurze, tentokrát jako didaktické metody vzdělávání dospělých. Taktéž jsou uvedeny další metody, které jsou využitelné v rámci poznávacích zájezdů jako formy vzdělávání dospělých. Poznávací zájezd, či jenom zájezd, nebyl v žádné klasifikaci metod vzdělávání dospělých nalezen.

Exkurzi jako didaktickou metodu chápeme jako skupinovou prohlídku jistého zařízení či objektu, přičemž mezi její výhody patří názornost a provázanost s praxí (Šerák, 2009, s. 72). V praxi je proto v souladu s touto definicí možné se setkat také s označením prohlídka, které je chápáno jako synonymum pojmu exkurze. Mužík na ní pohlíží z perspektivy spíše profesního vzdělávání. V jeho pojetí je exkurzí myšlena předně návštěva závodů a podnikových komplexů demonstrující jejím účastníkům to, co jim bylo předáno v teorii (Mužík, 2004, s. 99–91). Podobně na exkurzi nahlíží Hroník (2007, s. 151), který zdůrazňuje, že v rámci ní je hlavní aktivita na straně účastníka. Šerák (2009,

s. 72) dále dodává, že je vhodné před konáním exkurze uspořádat přednášku, besedu (popř. promítnutí filmu), kde jsou účastníci seznámeni s danou problematikou a jsou upozorněni na aspekty exkurze, na něž se mají zaměřit. V rámci pořádání exkurze již tedy počítá s využitím další metody, a to přednášky.

Výklad průvodce či zaměstnance navštíveného zařízení může využívat taktéž již zmíněnou metodu přednášky, dále může uplatnit například metodu vyprávění. Jak uvádí Šerák (2009, s. 70–71), přednáška je stále nejčastěji využívanou metodou zájmového vzdělávání dospělých, která se řadí mezi monologické metody. Charakterizuje ji tedy převažující jednosměrná komunikace ze strany přednášejícího k pasivním účastníkům. Nicméně už v roce 1979 Pondělíček uvedl, že je monologické pojetí přednášky ve vzdělávání dospělých překonané a naopak její propojení s dialogem mezi přednášejícím a účastníky je perspektivní (Pondělíček, 1979, s. 41). Špatenková a Smékalová (2015, s. 127) ji navíc nepreferují vzhledem k cílové skupině seniorů, ačkoli dodávají, že je-li dobře připravená s ohledem na vzdělávací specifika této kategorie, může splnit svůj účel. Seniors je tedy potřeba aktivizovat, kombinovat přednášku s jinými metodami, doplnit ji o tištěné materiály a vhodně zvolit krátké přestávky. V rámci poznávacích zájezdů však mají přednášky zpravidla specifickou podobu. Doplnuje ji cizí prostředí, účastníci se při ní pohybují po navštíveném objektu a nejsou tak dlouhé, což by mělo zamezit nezamýšleným negativním důsledkům přednášky na její účastníky. Navíc v souladu s Pondělíčkem (1979, s. 41) lze dodat, že přednášky v rámci exkurzí jsou často doplňovány otázkami k účastníkům.

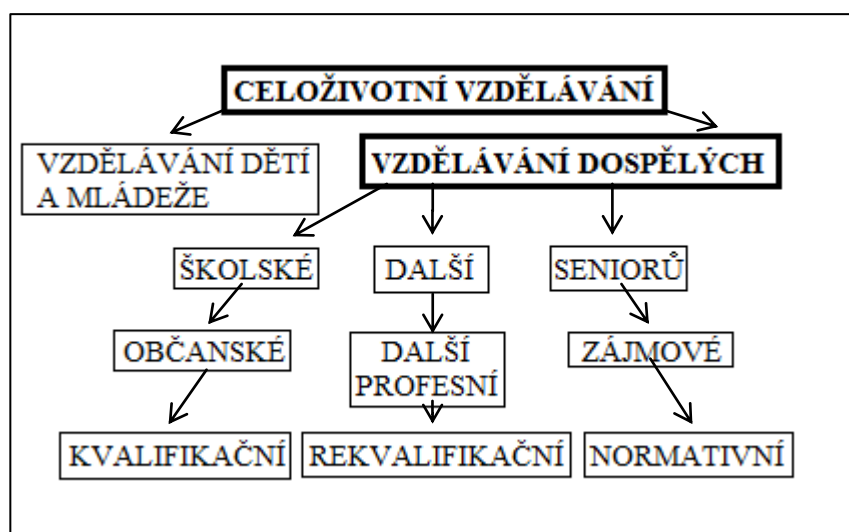
Vyprávění se řadí rovněž k monologickým metodám a je charakteristické svým poutavým obsahem, dynamičností podání a dramatičností děje. Je vhodné zejména, chceme-li účastníky vzdělávání motivovat a upoutat jejich pozornost (Maňák, Švec, 2003, s. 55–56). „*Vyprávění je vhodnou volbou metody pro posluchače z řad seniorů, avšak vyžaduje od lektora přímo vyprávěcí talent.*“ (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 126) Dále autorky dodávají, že z jejich zkušenosti se tato metoda ve vzdělávání seniorů velmi osvědčuje, protože zároveň uspokojuje zvědavost posluchačů (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 126). V případě poznávacího zájezdu pro seniory je tato metoda opravdu využitelná vzhledem k tomu, že se výklad často týká historických událostí, které přímo vybízí k zařazení pověstí, mýtů atp. Navíc může sloužit jako vhodná aktivizační metoda v případě, že jsou účastníci vystaveni delším monologům.

Podle Fábryho (1985, s. 134) se exkurze uskutečňuje v převážném rozsahu metodou demonstrace. Metody názorně demonstrační poskytují účastníkům vzdělávání přímý kontakt s poznávaným objektem a podporují spojování těchto objektů s jejich reálnou životní praxí (Skalková, 1999, s. 180).

3.3 Zájmové vzdělávání dospělých

Pro úplnost této kapitoly je třeba uvést, jak na poznávací zájezdy pohlíží zájmové vzdělávání dospělých. Vzdělávání seniorů bývá k zájmovému vzdělávání dospělých přiřazováno, protože obě oblasti vzdělávání mají mnoho společných rysů jako dobrovolnost, uspokojení individuálních, většinou neutilitárních potřeb, či orientace na volný čas. Naopak nalezneme i mnohé prvky, které jsou typické pro vzdělávání seniorů. Příkladem těchto prvků mohou být motivy, cíle, či odlišná dramaturgie. Zároveň je důležité zmínit, že povaha vzdělávání seniorů se vlivem demografických změn mění. Čím dál tím více se zaměřuje i na oblast dalšího profesního vzdělávání starších osob, protože stárnutí populace a pokles počtu ekonomicky aktivních osob přináší nutnost začlenění seniorů do pracovní sféry (Šerák, 2009, s. 83). Avšak objektem této práce je poznávací zájezd, který splňuje výše uvedené charakteristiky zájmového vzdělávání dospělých a můžeme ho tam bezesporu zařadit. Pro bližší pochopení postavení zájmového vzdělávání dospělých a vzdělávání seniorů v systému vzdělávání dospělých je uveden následující model (viz schéma č. 1)

Schéma č. 1: Systém celoživotního vzdělávání

zdroj: Šerák, Dvořáková, 2009, s. 27

Podle Národního programu rozvoje vzdělávání v České republice (tzv. Bílé knihy) můžeme definovat zájmové vzdělávání jako: „*souhrn výchovně vzdělávacích, poznávacích, rekreačních a dalších systematických, ale i jednorázových činností a aktivit, směřujících k účelnému a efektivnímu naplnění volného času a umožňujících získat vědomosti a dovednosti ...*“ (MŠMT, 2001, s. 54). Zájmové vzdělávání se snaží rozšiřovat vzdělávací funkce i do oblasti volného času. Spojení s volným časem je také jedním z hlavních atributů zájmového vzdělávání dospělých (Krystoň, 2011b, s. 8). Takové vzdělávání přispívá k všestrannému rozvoji osobnosti, seberealizaci, samostatnosti i utužování sociálních vztahů (Šerák, 2009, s. 54).

„*Zájmové vzdělávání začíná tam, kde určitá činnost přestává být pro člověka existenční nutností.*“ (Šerák, Dvořáková, 2009, s. 36) Uspokojuje tak jeho potřeby v souladu s osobním zaměřením vyjádřeném zájmem a vytváří tím předpoklady ke kultivaci osobnosti na základě osobních vzdělávacích zájmů (Čornaničová, 2011, s. 23) Jak již bylo nastíněno výše, mezi specifické charakteristiky zájmového vzdělávání dospělých patří dobrovolnost, účast ve volném čase, výběr na základě osobních zájmů a potřeb, důraz na vnitřní motivaci a vlastní aktivitu, neformálnost, pestrost nabídky, neutilitárnost, otevřenost pro široké vrstvy obyvatelstva (Čornaničová, 2011, s. 23; Krystoň, 2011b, s. 8; Šerák, 2009, s. 52–54).

Pro tuto kapitolu je oblast zájmového vzdělávání dospělých zásadní, protože nabízí jiné klasifikace, a tedy i možnosti zařazení poznávacích zájezdů. Uváděny jsou typy či oblasti zájmového vzdělávání dospělých. Příkladem může být následující souhrnná kategorizace:

- *„kulturní a estetická výchova,*
- *pohybová a sportovní výchova,*
- *cestování a turistika,*
- *zdravotní výchova,*
- *environmentální výchova,*
- *vědeckotechnické vzdělávání,*
- *jazykové vzdělávání,*
- *náboženská a duchovní výchova.*“ (Šerák, 2009, s. 137–138)

Z hlediska tohoto členění se poznávací zájezdy řadí zejména do oblasti cestování a turistiky. Tuto oblast zájmového vzdělávání lze definovat jako „*aktivní pohybové a*

kulturně poznávací činnosti zaměřené na uspokojování potřeby reprodukce fyzických a duševních sil člověka ve formě odpočinku, poznávání, léčebných aktivit, kulturního i sportovního vyžití, společenské komunikace, rozptýlení, zábavy apod., a to mimo každodenní životní prostředí a obvykle ve volném čase.“ (Šerák, 2009, s. 156) Avšak vzhledem k tomu, že mezi nejnavštěvovanější organizace kulturního a estetického vzdělávání patří muzea a galerie (Šerák, 2009, s. 142), mohl by být poznávací zájezd řazen i do této kategorie zájmového vzdělávání. A to vzhledem k tomu, že v rámci těchto zájezdů jsou muzea a galerie taktéž navštěvovány. Rovněž by mohl být zařazen do kategorie vědeckotechnického vzdělávání, v případě návštěvy hvězdáren či botanických zahrad, které taktéž mohou být objektem návštěvy v rámci poznávacích zájezdů.

Podobná členění se užívala i v minulém století v lidové výchově. Trnka (1970, s. 115–178) uvádí tyto typy výchovy: výchova tělesná a rekreační, školy práce, výchova k vědě a vědou, výchova sociální a politická, výchova umělecká, výchova náboženská a mravní. Zařazení poznávacích zájezdů či exkurzí je i zde možné do více typů.

Podobně jako zájmové vzdělávání, nabízí jiný pohled Határ (2014, s. 78), který rozděluje složky seniorské edukace na rozumovou, mravní, estetickou, ekologickou a environmentální, pracovní a technickou, tělesnou a zdravotní, přičemž poznávací zájezdy jako vzdělávací aktivitu řadí do složky rozumové. Dále však jednotlivé vzdělávací aktivity nepopisuje.

3.4 Shrnutí

Je jisté, že můžeme poznávací zájezdy včlenit do určitých typů zájmového vzdělávání dospělých, nejpřesněji by odpovídala oblast cestování a turistiky, i když, jak bylo nastíněno výše, mohli bychom je řadit i do jiných oblastí. Odpověď na otázku, zda zařadit poznávací zájezd pro seniory a exkurzi mezi didaktické formy nebo didaktické metody však již není jednoznačná. Záleží na tom, zda rozlišujeme zájezdy od exkurzí. Ačkoli někteří odborníci zařazují zájezdy i exkurze mezi formy, obvykle je od sebe odlišují. Například Livečka (1979, s. 186–187) mluví o exkurzích (které považuje za formu) jako o odborném výkladu na pracovišti organizace. Nicméně dále taktéž uvádí, že exkurzi je vhodné zařadit do jiných forem. Fábry (1985, s. 88) zase přichází s pojmem osvětová událost, kterou může být i exkurze, obsahuje-li více forem. Z výše uvedeného je zavádění takového pojmu zbytečné, používáme-li rozdělení didaktických forem a metod.

Zároveň nebyl v literatuře nalezen zájezd zařazený do didaktických metod. Naopak exkurze je mezi didaktické metody řazena velmi často, a to pro svou specifickou průběhu danou výukou v cizím prostředí atp. Navíc jen těžko nalezneme jinou didaktickou metodu, která by exaktně charakterizovala průběh exkurze. Kombinace více metod (přednáška, vyprávění, demonstrace) je nepřesná a nejlépe se tedy exkurze může popsat jako samostatná metoda, která se v některých případech blíží formě, to zvláště jedná-li se o jednodenní zájezdy na určitá pracoviště, muzea atp. I v tomto případě je ale převyšována alespoň dobou dopravy na místo, neboť samotná exkurze začíná vstupem na místo poznávání.

Z těchto důvodů se jeví vhodné rozdělení poznávacích zájezdů a exkurzí, a to tak, že zájezd je didaktickou formou a exkurze jednou z metod při něm využívaných. V rámci zájezdu se taktéž běžně využívá i jiných metod, jako přednášek či vyprávění, což toto tvrzení podporuje. Z citovaných autorů se pak toto pojetí nejvíce blíží Mužíkovu (2005, s. 110 a 130) členění forem a metod profesního vzdělávání dospělých, který do forem řadí studijní zájezd a mezi metody exkurzi.

4 Seniorský cestovní ruch

Tato kapitola se věnuje poznávacím zájezdům pro seniory z pohledu cestovního ruchu, resp. seniorského cestovního ruchu. Nejprve je pouze stručně vymezen cestovní ruch pro uvedení do širšího kontextu seniorského cestovního ruchu. Dále je uvedeno vymezení poznávacího zájezdu, který je následně zasazen do kontextu specifík seniorského cestovního ruchu.

4.1 Vymezení cestovního ruchu

Pro vymezení pojmu **cestovní ruch** (turismus) existuje mnoho definic. Jednu z nich nabízí Světová organizace cestovního ruchu (UNWTO). Ta charakterizuje cestovní ruch jako aktivitu osob založenou na cestování a pobytu v místech mimo místa obvyklého pobytu. Taková aktivita je uskutečňována po dobu kratší jednoho uceleného roku (UNWTO, 2016). Vitáková (2001, s. 15) k této definici doplňuje, že hlavním účelem cestovního ruchu je využít volný čas. *„Kromě toho jsou do cestovního ruchu nově zahrnovány i služební cesty, avšak pouze ve formě jednání, nikoliv provozování výdělečné činnosti, výdělečná činnost se za cestovní ruch nepovažuje.“* (Zelenka, Pásková, 2012, s. 15) Mezi další účely cestovního ruchu patří zotavení, poznání, společenský kontakt, kulturní a sportovní vyžití či lázeňské léčení. Pod pojmem cestovní ruch rozumíme všechny činnosti uspokojující potřeby osob související s cestou a pobytem mimo trvalé bydliště (Orieška, 1999, s. 5). Někdy nebývá cestovní ruch považován za samostatné odvětví, ale za činnost, která je spojením služeb jiných odvětví jako doprava, ubytování, stravování apod. (Horner, Swarbrooke, 2003, s. 54). To je však možné chápat i tak, že cestovní ruch jakožto samostatné odvětví nabízí rozličné služby.

Z pohledu služeb nabízených cestovním ruchem jako odvětvím je možné ho vymezit jako souhrn služeb stravovacích, ubytovacích, dopravních, kulturně-rekreačních, informačních, rekreačně-zábavných, směnářských, služeb cestovních kanceláří a dalších s těmito službami souvisejících (Vitáková, 2001, s. 16). Definicím cestovního ruchu je nejčastěji společné *„prostorové vymezení vůči obvyklému prostředí pobytu dané osoby, tj. aktivity mimo toto prostředí, dále obsahové a motivační vymezení těchto aktivit (základ pro*

podrobnější klasifikaci druhů a forem cestovního ruchu) a jejich časový horizont (odlišení od trvalého pobytu osoby).“ (Zelenka, Pásková, 2012, s. 15)

4.2 Poznávací zájezd

V obecné rovině je zájezd definován zákonem č.159/1999 Sb., *o některých podmínkách podnikání v oblasti cestovního ruchu* jako předem sestavená kombinace alespoň dvou služeb, která je prodávána nebo nabízena k prodeji za souhrnnou cenu a služba je poskytována po dobu přesahující 24 hodin nebo zahrnuje ubytování přes noc. Službami se rozumí doprava, ubytování a jiné služby, které nejsou doplňkem dopravy a ubytování a jejich cena tvoří minimálně 20 % celkové ceny zájezdu (Česká republika, 1999).

V cestovním ruchu je pak často užívaná následující definice. *„Zájezdem se rozumí organizovaná účast skupiny osob na cestovním ruchu po určité trase, podle předem vypracovaného programu s určitým rekreačním, poznávacím, sportovně-turistickým nebo jiným cílem.“* (Drobná, Morávková, 2010, s. 178) Jde tedy o předem připravený soubor služeb cestovního ruchu.

Nejčastěji užívané členění zájezdů je na pobytové (u moře, na horách) a poznávací. Členění jsou možná i z hlediska tematického zaměření na rekreační zájezdy, kulturně-poznávací zájezdy, sportovní a turistické zájezdy, zájezdy na výstavy a veletrhy, zvláštní tematické zájezdy, zájezdy incentivní a kongresové turistiky, lázeňské a lovecké zájezdy. Podle geografického hlediska se pak zájezdy člení na domácí a zahraniční (Drobná, Morávková, 2010, s. 179–180). Nicméně tyto typy zde nebudou podrobněji zpracovány vzhledem k tomu, že poznávací zájezd vedle pobytového je považován za jednu z hlavních kategorií. Poznávací zájezd tak může být realizován v různých tematických zaměřeních, stejně jako v domácím prostředí i v zahraničí.

Poznávací zájezd vymezován zákonem není. Jeho definice nebývá uváděna ani v odborné literatuře, o čemž svědčí i její absence ve výkladovém slovníku cestovního ruchu. V rámci něho je poznávací zájezd zmíněn pouze v definici poznávacího cestovního ruchu. Drobná a Morávková (2010, s. 179) alespoň blíže specifikují, co je jeho cílem. *„Cílem je aktivní poznání atraktivních míst a oblastí cestovního ruchu, případně navštívení určitých kulturních akcí. Patří sem především vícedenní putovní poznávací zájezdy, okružní nebo hvězdicové zájezdy. Jedná se především o tzv. doprovázený zájezd, tj. zájezd, který se*

řídí podle přesně plánovaného časového a prostorového itineráře a skupiny návštěvníků jsou doprovázeny průvodcem cestovního ruchu.“ (Drobná, Morávková, 2010, s. 179) Takový zájezd je tedy možné označit i jako zájezd s průvodcem, jehož definici už výkladový slovník nabízí. Je to zájezd „... *zaměřený na seznámení se s významným přírodním a kulturním dědictvím ve městech a dalších destinacích, vedený a organizovaný průvodcem cestovního ruchu.*“ (Zelenka, Pásková, 2012, s. 637) Průvodcem cestovního ruchu se tato práce zabývá v kapitole 4.3.5. Drobná a Morávková (2010, s. 182) podotýkají, že u kulturně-poznávacích zájezdů je klíčová nabídka zajímavých objektů cestovního ruchu.

Taktéž může být poznávací zájezd vymezován jako protipól k pobytovému zájezdu. Ten je pak popisován jako předem zorganizovaná účast osob na cestovním ruchu v místě, na které se účastníci hromadně nebo individuálně dopravili a na kterém jsou ubytováni po převažující dobu konání zájezdu (Drobná, Morávková, 2010, s. 178). „*Pobytové zájezdy mají obsahovat širokou nabídku fakultativních výletů (výběrové nepovinné). Během pobytu musí být pečlivě připravená animace klientů.*“ (Drobná, Morávková, 2010, s. 182) Nejsou tedy primárně poznávacími, ale jisté poznávací či vzdělávací funkce plnit mohou a jejich kombinace s takovými aktivitami je vhodná. To potvrzuje Oriška (1999, s. 184–185), který uvádí, že lidé na dovolené mají dostatek času, uvolní se a probudí se v nich zvědavost. Tato zvědavost by měla být uspokojena fakultativními výlety v rámci animace volného času účastníků během pobytových zájezdů. Cílem ale není nahradit poznávací zájezdy, u nichž je poznávání primárním cílem a plní tak intencionálně vzdělávací funkci (Oriška, 1999, s. 184–185).

Nejčastěji je ale zájezd vymezován (v souladu s výkladovým slovníkem viz výše) v kontextu poznávacího cestovního ruchu, resp. kulturně-poznávacího cestovního ruchu, jako zájezd splňující jeho specifika. V anglicky psané literatuře se pro tuto formu cestovního ruchu objevuje termín vzdělávací cestovní ruch (v orig. *educational tourism, educational travel*) (Patterson, 2006; Bodger, 1998; Abubakar, Shneikat, Oday, 2014). Bodger (1998, s. 28) definuje kulturně-poznávací cestovní ruch jako program, při kterém účastníci cestují do určité lokality s hlavním cílem účastnit se vzdělávacích (poznávacích) aktivit přímo souvisejících s místem. Dále tvrdí, že mnoho oblastí se nedá poznat bez bezprostřední návštěvy konkrétních míst – architektura, archeologie, přírodní historie atp. Tento druh zájezdů je pak často pořádán přímo vzdělávacími institucemi a některými specializovanými cestovními kancelářemi (Bodger, 1998, s. 28). Poznávací cestovní ruch

pak bývá definován jako „*forma cestovního ruchu, u níž je primární motivací účasti poznávání přírody, společnosti, historie navštívené země, oblasti. V rámci jednoho zájezdu (poznávací zájezd) bývá zpravidla navštíveno více míst. (...) Pro poznávací cestovní ruch jsou velmi cenné profesionální i lidové umělecké výpovědi národa o jeho myšlení, prožívání, zvycích, vztazích apod.*“ (Zelenka, Pásková, 2012, s. 436) Vitáková (2001, s. 18) dodává, že kulturně-poznávací cestovní ruch má „*značný význam pro úroveň vzdělanosti osob ...*“ (Vitáková, 2001, s. 18) Podle Bodgera (1998, s. 29) dále nabízí možnost aktuálního osobního prožitku z události či místa, který je vhodným prostředkem pro poznávání. Navíc poskytuje možnost kombinovat odpočinek se vzděláváním (Bodger, 1998, s. 29).

4.3 Specifika seniorského cestovního ruchu

Poznávací zájezd pro seniory je tedy zájezdem naplňujícím specifika kulturně-poznávacího cestovního ruchu. V orientaci na jeho účastníky musí splňovat také specifika formy seniorského cestovního ruchu, jimž je věnována tato subkapitola.

Seniorský cestovní ruch je možné velmi redukcionisticky definovat jako cestovní ruch starší generace (Drobná, Morávková 2010, s. 134). Attl (2001, s. 255) jej definuje jako cestovní ruch osob „*jejichž věk překročil hranici 50 let (USA), resp. 55 let (Evropa).*“ (Attl, 2001, s. 255) „*V různých zemích je uváděna různá spodní hranice věku (55, 60, 62, 65 let) účastníků tohoto cestovního ruchu. Nabídka na trhu pro seniory svým obsahem odpovídá potřebám, zájmům, fyzickým, časovým a ekonomickým možnostem starší generace (výše důchodu, životní úspory) a má svá další specifika ...*“ (Zelenka, Pásková, 2012, s. 513), jimž se práce věnuje jednotlivě – ubytování, doprava, termín, program atd. V Evropě je seniorský cestovní ruch, podporován programem Calypso, v České republice pak Národním programem podpory cestovního ruchu, resp. jeho podprogramem Cestování pro všechny. Z těchto programů proto dále tato práce čerpá. K seniorskému cestovnímu ruchu bývá s ohledem na tyto programy řazen také cestovní ruch handicapovaných.

Národní i mezinárodní podpora cestovního ruchu seniorů se formuje již od minulého století. Rok 1999 byl OSN vyhlášen rokem starších lidí. V tomto roce se konala v portugalském Lisabonu konference o seniorském cestovním ruchu Senior Tourism: A Bridge between Past and Future (Dann, 2001, s. 235). Země nejdéle poskytující nabídku cestovního ruchu pro seniory v Evropě je podle této konference Španělsko, které jej

provozuje od 80. let 20. století. Jedním ze zásadních témat konference byly demografické změny a bylo zde konstatováno, že čím více přibývá seniorů, tím více přibývá i turistů z jejich řad a je třeba jim přizpůsobit nabídku (Dann, 2001, s. 237). Zásadní vliv na rozvoj seniorského cestovního ruchu má taktéž přechod silných poválečných generací do seniorského věku (Attl, 2001, s. 255).

Seniorů přibývá v Evropě stejně jako v USA, seniorský cestovní ruch se zde rozvíjí stejným způsobem, ale pomaleji, protože zde mají senioři menší finanční prostředky a hlavně jsou odlišné ceny mezi jednotlivými státy, proto častěji volí dovolenou ve svém státě a nejezdí do zahraničí (Patterson, 2006, s. 75). Přesto podle Zelenky a Páskové (2012, s. 579) je jednou z charakteristik seniorů jako účastníků cestovního ruchu „... *v porovnání s minulými generacemi, relativně velké množství disponibilních prostředků.*“ (Zelenka, Pásková, 2012, s. 579) To lze doložit například zvyšující se průměrnou výší měsíčního starobního důchodu, která byla v roce 2014 11.075 Kč a pro srovnání před deseti lety v roce 2004 byla tato výše 7.270 Kč (MPSV, 2015). Tento údaj však přesně nevypovídá o zlepšující se situaci seniorů v ČR. Podle Českého statistického úřadu se nejvíce (34 %) domácností starobních důchodců nachází v příjmové hladině 12.001 až 15.000 Kč na jednotku, 27 % pak v příjmové hladině 15.001 až 20.000 Kč a 19 % 10.001 až 12.000 Kč. Tyto výsledky vychází z šetření SILC, které proběhlo v roce 2013 a 2014, hranice chudoby pro tento rok byla stanovena na 9.673 Kč na osobu měsíčně (ČSÚ, 2015). Na základě těchto údajů pak lze zpochybnit tvrzení o dostatečném množství disponibilních prostředků seniorů. Ačkoli Haškovcová (2010, s. 46) upozorňuje, že populace českých starobních důchodců je i v případě příjmů heterogenní. „*Někteří si vydělali slušné peníze, když „stihli“ podnikat hned po změně politického systému v roce 1989. Jiní získali nemalý majetek buď v restitucích, nebo jim na aktuální dobrou životní úroveň přispívají finančně dobře situované dospělé děti.*“ (Haškovcová, 2010, s. 46) Lze však obecně říci, že finanční situace je důležitým specifickým této cílové skupiny. „*Vzhledem k tomu, že účast seniorů na cestovním ruchu je závislá i na jejich příjmech, je potřebné uvést, že citlivě reagují především na růst cen bydlení a služeb s ním spojených, jakož i na růst cen potravin a pozitivně reagují na poskytování slev.*“ (Királ'ová, 2008, s. 40)

Nejoblíbenějšími aktivitami, jichž se turisté z této věkové skupiny účastní, jsou podle Pattersona (2006, s. 8) prohlídky pamětihodností (89,3 %) a návštěvy historicky významných lokalit (88,1 %). V anglicky mluvících zemích tvoří lidé starší 56 let 60 % účastníků kulturně-poznávacích forem cestovního ruchu (Bodger, 1998, s. 30). Taktéž

české cestovní kanceláře udávají, že nejčastějšími účastníky poznávacích zájezdů jsou právě osoby ve věku 55 a více let (TTG, 2013). Drobná a Morávková (2010, s. 135) k tomuto uvádí, že je účast na poznávacích zájezdech pro tuto věkovou skupinu typická.

Knudsen (1997, s. 102) uvádí, že senioři mohou prostřednictvím cestování dávat smysl svému životu. Generace dnešních seniorů je zdravější a vzdělanější než předchozí generace, chtějí ve svém volném čase cestovat na místa, jež mají určitou vazbu k jejich životním zkušenostem, ale nemohli je navštívit dříve z důvodů práce, či starosti o rodinu. Těmito cestami si chtějí doplnit zkušenosti a dovzdělat se (Knudsen, 1997, s. 102). Že jsou senioři jakožto účastníci poznávacích zájezdů pro seniory oproti minulým generacím stále vzdělanější, dokládá i Patterson (2006, s. 60–61), podle kterého 23 % seniorů v USA a Austrálii dokončilo vysokoškolské vzdělání. Tím odůvodňuje také jejich zájem o vzdělávací aktivity včetně poznávacích zájezdů. V souladu s výsledky sčítání lidu z roku 2011 se ukazuje, že v České republice dokončilo vysokoškolské vzdělání jen necelých 10 % obyvatel starších 55 let, v nižších věkových kategoriích jsou však podíly vysokoškoláků vyšší a bude se tedy s jejich stárnutím zvyšovat i podíl vysokoškolsky vzdělaných seniorů (ČSÚ, 2014b). To by mohlo podnítit další zájem o poznávací zájezdy i obecně o vzdělávací aktivity.

K tématu vzdělávání se v průběhu cestování provedl Roberson (2003, s. 125–142) kvalitativní výzkum na základě strukturovaných rozhovorů se seniory ve věku od 56 do 89 let. Výsledky tohoto výzkumu ukázaly, že cestování samo o sobě seniory vzdělává, a to především ve 4 základních oblastech. Senioři cestováním poznávají lépe sami sebe, neboť jsou vystaveni pobytu v cizím prostředí a musí reagovat na nové situace. Z mnohých důvodů (jazykové schopnosti, zdravotní stav atd.) se senioři v cizí zemi potřebují na někoho spolehnout. Proto v těchto situacích získávají nové poznatky o důvěře k druhým. Zcela samozřejmě si osvojují také informace o světě, tedy o navštívené zemi, kultuře, obyvatelstvu, přírodě atd. Pobyt v cizí zemi a poznání jejích kultur podle tohoto výzkumu prohlubuje také poznatky o domově a o vlastní kultuře (Roberson, 2003, s. 125–142).

Kromě možnosti vzdělat se jsou uváděny i další motivy seniorů k cestování, které shrnuje Attl (2005, s. 255) následovně:

- *„poznávací a kulturně-vzdělávací důvody, často i proto, že vzdělání a poznávání bylo účastníkům v mladém věku odepřeno;*
- *zdravotní motivy, související s péčí o zdraví;*

- *finanční důvody, vyplývající z možnosti získat nejrůznější typy slev a výhod oproti standardní nabídce (mimosezónní slevy);*
- *společenské motivy, vyplývající často z faktického nebo pociťovaného osamocení;*
- *nákupní důvody, spojené často s levnými nákupy.*“ (Attl, 2001, s. 255)

Podle výzkumů, které provedla Šniadek (2006, s. 104), vnímají senioři cestování a rekreaci jako odměnu za své životy plné práce a obětování se (Šniadek, 2006, s. 104). Reidl (2012, s. 205) navíc upozorňuje, že v evropských podmínkách nebylo cestování pro občany zemí se socialistickým politickým systémem prakticky možné, což se snaží senioři z těchto zemí dohánět.

Závěrem této subkapitoly lze říci, že seniorský cestovní ruch se řadí mezi nejrychleji rostoucí segment cestovního ruchu (Drobná, Morávková, 2010, s. 134). „*Význam seniorské turistiky dnes dokumentuje to, že ve zdrojově nejvýznamnějších zemích, například v Německu, se uskutečňují speciální veletrhy cestovního ruchu, zaměřené na seniorskou kategorii zákazníků.*“ (Attl, 2001, s. 255) Pro Českou republiku lze jako podporu rozvoje cestovního ruchu seniorů chápat organizaci specializovaného veletrhu FOR SERNIOR (Klufová, 2011, s. 26).

4.3.1 Zdraví účastníků poznávacích zájezdů pro seniory

Změny zdraví ve vztahu ke stáří byly diskutovány v rámci kapitoly 2.3. Zde bude popsán pouze vztah mezi zdravotním stavem účastníků a poznávacími zájezdy pro seniory.

V souvislosti s rozvojem cestovního ruchu pro seniory a se zvyšujícím se počtem jeho účastníků je důležité se více zabývat jejich zdravím (Grabowski, 1999, s. 80). Je důležité zohlednit fakt, že senioři mají větší dispozice k onemocnění, a to fyzickým i psychickým (Gay, 1999, s. 90).

Gay (1999, s. 90) doporučuje, aby už při podepisování smlouvy s klientem prodejce zájezdu zjišťoval jeho speciální požadavky, např. vzhledem ke stravě na diety nebo na další komplikace spojené s užíváním medikamentů. Tyto informace by měly být přiřazeny k cestovní smlouvě, aby bylo zajištěné naplnění těchto požadavků. Dále doporučuje u náročnějších zájezdů existenci potvrzení o způsobilosti k cestování (Gay, 1999, s. 90).

S ohledem na zhoršený zdravotní stav seniorů stoupá celková rizikovost této skupiny. Proto je důležité zajištění komplexního cestovního pojištění včetně případného

storna zájezdu. Ve věkové skupině nad 50 let je zrušeno 3–5 % zájezdů, zhruba čtvrtina je pak zapříčiněna zdravotními důvody (Grabowski, 1999, s. 81). Obecně by měla u takovýchto zájezdů být vyšší záruka bezpečnosti (Drobná, Morávková, 2010, s. 135). „*Ve skupině seniorů je vhodná přítomnost lékaře.*“ (Királ'ová, 2008, s. 40) Šniadek (2006, s. 104) doporučuje zahrnout ze společenských důvodů i snahu o zlepšení zdraví seniorů účastí na těchto aktivitách. Tento aspekt však podle autorky zatím splňuje pouze činnost neziskových organizací. Jak uvádí Klufová (2011, s. 23) senioři navíc vítají možnost cestování s doprovodem. To může být způsobeno i strachem z nezvládnutí všech činností v rámci takového zájezdu. Podle Bodgera (1998, s. 29) dále účastníci takového zájezdu očekávají, že jim průvodce bude k dispozici prakticky neustále. Je třeba brát v potaz nejen rizikovost této skupiny vzhledem ke zdravotnímu stavu, ale například i jazykové bariéry v případě zahraničního zájezdu.

4.3.2 Realizační prostředí poznávacích zájezdů pro seniory

Realizace poznávacích zájezdů pro seniory by měla brát ohled na možné bariéry prostředí, ve kterém zájezd probíhá. Faktory realizačního prostředí je možné zařadit do organizačních bariér (viz 2.4). Zde budou navržena doporučení, která tyto bariéry odstraňují, zvláště pak v oblastech realizačního prostředí exkurzí, přednášek a besed a ubytování. S ohledem na ubytování bude také věnována pozornost stravování.

V kontextu ubytování i realizačního prostředí exkurzí, přednášek, besed apod. se jedná o architektonické bariéry. Jejich odstranění upravuje zákon č. 183/2006 Sb., *o územním plánování a stavebním řádu*. Jeho ustanovení jsou potom naplňována vyhláškou ministerstva pro místní rozvoj č. 398/2009 Sb., *o obecných technických požadavcích zabezpečujících bezbariérové užívání staveb*. Tyto požadavky se s ohledem na národní právní předpisy mohou v různých zemích lišit. Zákon stanovuje bezbariérové užívání stavby jako „*obecné technické požadavky zabezpečující užívání staveb osobami pokročilého věku, těhotnými ženami, osobami doprovázejícími dítě v kočárku, dítě do tří let, popřípadě osobami s mentálním postižením nebo osobami s omezenou schopností pohybu nebo orientace stanovené prováděcím právním předpisem.*“ (Česká republika, 2006)

Vyhláška potom jako prováděcí právní předpis tyto osoby označuje jako osoby s omezenou schopností pohybu nebo orientace (Česká republika, 2009). Tato vyhláška

vymezuje stavby občanského vybavení, mezi něž kromě jiných řadí školy, předškolní a školská zařízení, stavby pro kulturu a duchovní osvětu a **stavby ubytovacího zařízení pro cestovní ruch s celoročním i sezónním provozem pro více než 20 osob** (Česká republika, 2009).

Z těchto legislativních dokumentů pak vychází i požadavky na realizační prostředí vzdělávacích aktivit. Vzhledem k tomu, že je poznávací zájezd v pojetí této práce za takovou aktivitu považován, budou uvedeny i některé specifické požadavky na realizační prostředí vzdělávání seniorů. Poznávací zájezd je svým místem konání i průběhem odlišný od klasických vzdělávacích aktivit, a proto některé jmenované požadavky nejsou pro poznávací zájezd zásadní. Vzhledem k tomu, že je ale doporučováno například konání přednášky ještě před samotnou exkurzí (viz 3.2), jsou tyto informace relevantní. Špatenková a Smékalová (2015, s. 75) považují prostředí realizace edukace seniorů za jeden z klíčových faktorů objektivně ovlivňujících tento proces. Uvádí proto přehled vnějších podmínek:

- „*hygienické prostředí (požadavky na nábytek, důležitý je bezbariérový přístup, přístup k toaletám, osvětlení, větrání, teplota, nepřítomnost rušivých vlivů);*
- *relaxační prostředí (vhodné jsou pro seniory místa se sedačkami, automaty na kávu nebo vodu atd.);*
- *emocionální atmosféra (možnost navázat pozitivní sociální kontakty mezi sebou i s lektory);*
- *celkový estetický dojem prostředí (příjemné barvy, architektura, vybavení) atd.“* (Špatenková, Smékalová, 2015, s. 75)

Další požadavky na prostorové uspořádání prostředí, kde se vzdělávají senioři, uvádí Šerák (2014, s. 69):

- „*dostupnost místa konání (dosah veřejné dopravy, parkovací plochy);*
- *bezbariérovost všech prostor (výtahové plošiny, nájezdy);*
- *vhodná intenzita osvětlení;*
- *odpovídající mobiliář a jeho orientace v prostoru;*
- *přiměřená velikost, kontrast a grafika informačních a orientačních materiálů;*
- *přítomnost protiskluzových a stabilizačních prvků.“* (Šerák, 2014, s. 69).

K výše uvedené bezbariérovosti všech prostor ukládá vyhláška č. 398/2009 Sb. zajištění přístupu do všech prostorů určených pro užívání veřejností pomocí vodorovných

komunikací, schodišť a paralelně vedených bezbariérových ramp či výtahů (Česká republika, 2009). Minimálně jeden záchod určený pro užívání veřejností musí být v takovéto stavbě upraven v souladu s požadavky na bezbariérové užívání staveb (Česká republika, 2009).

Pořadatel by měl také zajistit, aby v místech exkurzí bylo o účastnících poznávacího zájezdu pro seniory předem uvažováno jako o skupině specifické vzhledem k seniorskému věku. Konkrétním příkladem může být následující zkušenost Janiše (2012, s. 38–39), který se zúčastnil exkurze s účastníky vzdělávání Univerzity třetího věku do geologického pavilonu na Vysoké škole báňské. Exkurze trvala 3 hodiny a v každém patře bylo pouze 10 míst k sezení. *„Domnívám se, že vzhledem k tomu, že exkurze byla dopředu ohlášena, byla známa i cílová skupina, mohly být přistaveny nějaké židle. Rozhodně bych v tom neviděl zásadnější technický ani finanční problém.“* (Janiš, 2012, s. 38–39)

Seniorský věk přináší specifické požadavky zejména na ubytování seniorů, které by kromě výše uvedeného mělo splňovat další specifika. Senioři obecně vyžadují vyšší standard ubytování (Zelenka, Pásková, 2012, s. 513). *„Ubytovací služby musí respektovat především požadavek na pohodlné lůžko, vyšší o 10 až 15 cm oproti běžnému standardu, pevné židle, které nemají vpředu pevnou masu a umožňují tak snadné vstávání. V koupelnách jsou důležitá pevná madla pro přidržení, sprchové vany s protiskluzovým profilem a protiskluzové podložky na podlahu.“* (Attl, 2001, s. 257) Dalšími požadavky je bezbariérový přístup, výborné osvětlení všech prostor, či možnost ubytování v jednolůžkovém pokoji (Drobná, Morávková, 2010, s. 135). Bezbariérovost v prostorách hotelu by měla být zajištěna tím, že rozdíly ve výškách pochozích ploch nejsou vyšší než 20 mm, tyto plochy navíc musí mít pevný, rovný povrch, upravený proti skluzu, to musí splňovat alespoň 5 % pokojů hotelu (Česká republika, 2009). Dále má být v přiměřené míře zařízeno vybavení pokojů pro osoby s omezenou schopností pohybu, např. dostatečný prostor pro manévrování s vozíkem, šířka dveří a průchodů minimálně 900 mm apod. (Česká republika, 2009).

S ohledem na charakter stravování seniorů není vhodná strava podávaná formou jednotného menu. Výběr z jídelního lístku nebo švédské stoly jsou vhodnějšími formami stravování. Pokud je to možné, je vhodné umožnit speciální stravovací režim – různé diety, př. šetřící, žlučnickové atp. (Attl, 2001, s. 257; Drobná, Morávková, 2010, s. 135).

Nicméně tyto požadavky na prostředí lze jen obtížně v plné míře zajistit při konání

poznávacího zájezdu pro seniory. Vzhledem k tomu, že v rámci něho navštěvují účastníci mnoho různých míst zahrnujících nejen uzavřené prostory galerií, hradů, zámků a prostorů ubytovacího zařízení apod., ale taktéž je jim velká část informací předávána za chůze v otevřeném prostoru měst apod. Přesto by však organizátoři zájezdů měli brát tyto požadavky na zřetel, aplikovat je na poznávací zájezd a následně se je snažit v co největší míře zajistit. Příkladem takové aplikace může být vhodný výběr terénu (vyvarovat se přílišnému stoupání, mnoha schodům apod.), zajištění možnosti zakoupit nápoje v autobuse apod. Další příklady budou uvedeny v následujícím textu.

4.3.3 Doprava při poznávacím zájezdu pro seniory

Doprava v rámci poznávacích zájezdů pro seniory je různá vzhledem k navštívené lokalitě. Využívány jsou všechny dopravní prostředky v závislosti na povaze poznávacích zájezdů (charakteristické častými přejezdy viz 4.3.4), nejčastěji se však využívá autobusová doprava. Gay (1999, s. 91) na základě tohoto doporučuje přizpůsobit tempo a zastávky účastníkům. Je podle ní potřeba plánovat cestu po kratších úsecích s častějšími zastávkami (Gay, 1999, s. 91).

Śniadek (2006, s. 105) poukazuje na potřebu použít při cestování seniorů co nejpohodlnější a nejrychlejší dopravní prostředky. Pro zájezdy pro seniory je navíc charakteristický požadavek na vyzvednutí přímo z domova (Drobná, Morávková, 2010, s. 135).

V souladu s uvedenými změnami ve stáří v kapitole 2, Gay (1999, s. 91) uvádí, že pokud je během cesty účastníkům ukazován objekt poznávání, je důležité brát ohled na zhoršení zraku u seniorů, zpomalit nebo je lépe navést, aby ukazovanou skutečnost mohli vidět. Dále doporučuje menší počet než 24 cestujících v autobuse. Výhodným řešením jsou pak mikrobusey, které se vzhledem k menší velikosti dostanou do míst, kam se velký autobus nedostane. Dále je jejich výhodou také lepší slyšitelnost výkladu průvodce s ohledem na zhoršení sluchu seniorů (Gay, 1999, s. 92).

4.3.4 Program poznávacích zájezdů pro seniory

V návaznosti na specifika dopravy při pořádání poznávacích zájezdů pro seniory je důležité uvést některé aspekty, které nelze opomenout při plánování programu takového

zájezdu. Účastníci zájezdů pro seniory „očekávají důkladnou organizaci cesty bez stresujících situací.“ (Drobná, Morávková, 2010, s. 135)

Poznávací zájezd (z orig. bus tour) je charakteristický přejezdy z místa na místo. Z tohoto důvodu se během něj vystřídá větší množství ubytovacích kapacit. Činnosti spojené se změnami ubytování ale v případě seniorů mohou trvat déle z důvodu celkově sníženého psychomotorického tempa (Gay, 1999, s. 90–91). Gay dále (1999, s. 90–91) uvádí, že počet střídání ubytovacích kapacit v průběhu zájezdu se odvíjí od ceny zájezdu. Senioři jsou nejčastějšími účastníky luxusních zájezdů, a to ne z důvodu nadbytku finančních prostředků, ale proto, že se jedná o zájezdy, které nabízejí větší komfort, a tak vyhovují jejich specifickým požadavkům a potřebám (Gay, 1999, s. 90–91).

Co se denního programu zájezdu týče, je také nutné jej přizpůsobit potřebám seniorů. Je vhodné do denního programu zařadit větší počet zdravotních přestávek nutných pro regeneraci. Důležité je brát ohled na biometeorologickou situaci a v případě nepříznivých klimatických podmínek snižovat zátěž (Attl, 2001, s. 257). Dále je důležité „fyzickou zátěž přizpůsobovat možností skupiny a vycházet přitom z možností fyzicky nejméně zdatných turistů. (...) Pěší program je třeba pro seniory přizpůsobovat jejich kondici, rozdrobit do více kratších úseků, vyhýbat se extrémním terénům a velkému převýšení.“ (Attl, 2001, s. 257) Co se týče denní doby, je nejvhodnější zapojovat seniory do vzdělávacích aktivit v čase mezi 9:30–11:30 a 15:30–17:00. Přesun těchto aktivit do večerních hodin se nedoporučuje (Klevelandová, Dlabalová, 2008, s. 54).

Vzhledem k různorodosti těchto zájezdů (navštívená lokalita, délka trvání apod.) nelze program v obecné rovině detailněji popsat. Jak může vypadat konkrétní program poznávacího zájezdu pro seniory, bude naznačeno v rámci kapitoly 5.

4.3.5 Pořadatel a průvodce poznávacího zájezdu pro seniory

Ve smyslu zákona č. 159/1999 Sb. *o některých podmínkách podnikání v oblasti cestovního ruchu* je oprávněným podnikatelem k nabízení a prodeji zájezdů **cestovní kancelář (CK)**. V uvedeném zákoně jsou dále uvedeny cestovní agentury, které však mají oprávnění k pouhému zprostředkovávání zájezdů (Česká republika, 1999). Vlastní zájezdy (podle jejich zákonné definice) tedy nepořádají.

Z pohledu cestovního ruchu se rozlišuje podle normy ČSN EN 13809 **vedoucí zájezdu**, který řídí a kontroluje itinerář zájezdu. Zajišťuje plnění stanoveného programu podle popisu v katalogu a poskytuje praktické a místní informace. Dále může být účasten tzv. **doprovod zájezdu**, který poskytuje základní informace cestujícím. V cílové destinaci zájezdu je praktickou pomocí cestujícím s vyřizováním administrativních záležitostí pověřen **místní zástupce** (ČSN EN 13809, 2004). V neposlední řadě se na zájezdech podílí **místní průvodci cestovního ruchu**, kteří provádí účastníky zájezdu v jazyce dle jejich výběru a poskytují jim výklad o kulturním a historickém dědictví oblasti (ČSN EN 13809, 2004). Rux (2015, s. 8) uvádí, že místní průvodci mají navíc obvykle specializaci na danou oblast potvrzenou příslušným úřadem. V praxi cestovních kanceláří se používá místo termínu vedoucí zájezdu termín průvodce zájezdu, doprovod zájezdu bývá označován jako technický průvodce a lokální zástupce jako delegát (Rux, 2015, s. 8). Termíny navíc bývají v praxi zaměňovány. V případě poznávacích zájezdů často plní všechny výše uvedené funkce jedna osoba.

Novelou zákona č. 455/1991 Sb. *o živnostenském podnikání* provedenou zákonem č. 130/2008 Sb. byla **průvodcovská činnost** v cestovním ruchu zařazena mezi tzv. živnosti volné. U volných živností není odborná způsobilost podmínkou pro provozování. Musí být splněny všeobecné podmínky – dosažení věku 18 let, způsobilost k právním úkonům a bezúhonnost (Česká republika, 2008a). Podle nařízení vlády č. 278/2008 Sb. *o obsahových náplních jednotlivých živností* je tato činnost definovaná jako „*doprovázení skupiny osob nebo jednotlivců, při němž je v jazyku podle jejich výběru poskytován výklad o kulturním a přírodním dědictví země. Výklad obsahuje zejména informace o kultuře (historické, umělecké, archeologické, folkloristické, etnologické, gastronomické a podobně), životním prostředí (geologické, přírodní, klimatické a podobně), jednotlivých lokalitách (historických, průmyslových, městských centrech a podobně), místech (muzea, kostely a podobně) a oblastech (turistických regionech, krajích a podobně). Zajištění dalších nezbytných činností spojených s doprovodem skupiny osob nebo jednotlivců, vedením a kontrolou itineráře, zajištěním programu, obstaráním základních informací během cesty, včetně praktických informací vztahujících se k místu pobytu, a poskytováním základní pomoci doprovázeným osobám.*“ (Česká republika, 2008b)

Se zavedením Národní soustavy kvalifikací je také možné získat kvalifikaci Průvodce cestovního ruchu, což je zároveň nejvyšší stupeň kvalifikace, kterého lze dosáhnout v souladu s legislativou Evropské unie. S touto zkouškou je proto možné

provádět nejen v ČR ale i v rámci států Evropské unie. Kvalifikační standard obsahuje odborné způsobilosti:

- aplikace znalostí historie a dějin kultury České republiky v průvodcovské činnosti,
- aplikace znalostí světových dějin a dějin kultury v cestovním ruchu,
- využívání znalostí zeměpisu cestovního ruchu v České republice,
- využívání znalostí zeměpisu Evropy a ostatních světadílů ve vztahu k cestovnímu ruchu,
- vysvětlení vztahu cestovního ruchu k životnímu prostředí,
- prezentace o životě obyvatel v České republice,
- orientace v podmínkách činností průvodců EU,
- prezentace reálií a specifík cestovního ruchu v ČR,
- příprava výkladu průvodce a nabídky průvodcovských služeb,
- vedení skupiny,
- provádění výkladu,
- zohledňování osob se speciálními potřebami v práci průvodce,
- uplatňování právních a ekonomických aspektů při výkonu práce průvodce,
- zajišťování služeb cestovního ruchu,
- uplatňování profesního jednání a komunikace,
- ústní a písemná komunikace v cizím jazyce při výkonu práce průvodce,
- informovanost o reáliích dané jazykové oblasti (NSK, 2014).

Zvláště odborná způsobilost zohledňování osob se speciálními potřebami v práci průvodce se jeví jako zásadní pro tuto práci vzhledem k tomu, že průvodce pro seniorský cestovní ruch není nijak samostatně vymezován. Kritéria hodnocení této způsobilosti jsou definována následovně:

- identifikovat zvláštní potřeby klientů,
- připravit plán vhodný pro všechny klienty nebo se zohledněním individuálních potřeb,
- přizpůsobit trasu možnostem klientů podle jejich omezení,
- přizpůsobit trasu s ohledem na bezpečnost dětí (NSK, 2014).

Na základě těchto kritérií se jeví tento kvalifikační standard i pro průvodce zájezdu pro seniory alespoň uspokojující v ohledu respektování tělesných změn (viz 2.3.2). Z pohledu samotného vzdělávání seniorů jsou však tato kritéria nedostačující. Zcela chybí

jakákoli příprava průvodců v tomto oboru. V souladu se specifiky učení se starších osob uvedených v kapitole 2.3.4 by bylo například vhodné zařadit mezi hodnotící standardy pro průvodce poznávacích zájezdů pro seniory i znalosti specifík týkajících se odlišného učení seniorů. Rovněž by byla vhodná příprava průvodců i na jejich vzdělavatelskou činnost, jak bylo uvedeno v kapitole 2.4. Problémem ovšem zůstává, že ani tato kvalifikace není nařízena zákonem.

4.3.6 Termín konání poznávacího zájezdu pro seniory

Jedním z cílů projektů Europe Senior Tourism (EST), který bude více popsán v následující kapitole, je prostřednictvím nabídek zájezdů pro seniory mimo sezónu zabránit sezónnosti turistického průmyslu (EST, 2016). Vychází z toho, že většina seniorů je již v důchodu a mohou tak vycestovat prakticky kdykoli. Zároveň tím ale projekt vychází vstříc potřebám seniorů, kteří podle následujících studií období mimo sezónu pro své cestování preferují. S tím souhlasí i Patterson (2006, s. 62), který dodává, že právě díky této preferenci seniorů ohledně termínu jim mohou CK nabídnout nižší ceny zájezdů.

Senioři společně s účastníky cestovního ruchu handicapovaných účastníků mají tendenci trávit na dovolené delší časové období a využívat mimosezónní pobyty (Klufová, 2011, s. 24). Śniadek (2006, s. 104) na základě svých studií provedených v Polsku (Centrální statistický úřad, 1998; Institut turismu, 2000) potvrzuje, že senioři jeví zájem o cestování mimo hlavní sezónu. Gay (1999, s. 90) vidí příčinu tohoto faktu v předchozí zkušenosti seniorů s cestováním v hlavní sezóně, na základě kterých chápou výhody cestování těsně před sezónou, po ní, nebo úplně mimo ni. Mezi tyto výhody pak uvádí nižší ceny, menší skupiny, méně turistů, děti ve školách, nižší ceny v restauracích i obchodech, tišší a nepřeplněné hotely (Gay, 1999, s. 90). Śniadek (2006, s. 105) i Gay (1999, s. 90) dále zdůrazňují, že mírné klimatické podmínky a klidné nepřeplněné lokality jsou často poptávanými aspekty ze strany seniorů.

5 Analýza poznávacích zájezdů pro seniory nabízených v ČR

O cestování je ze strany seniorů velký zájem. Lidé nad 50 let cestují více než mladší skupiny (Patterson, 2006, s. 52). U skupiny lidí starších 50 let dokonce roste intenzita cestování až 3 krát rychleji než u mladších věkových skupin (Reidl, 2012, s. 203). Seniorský cestovní ruch můžeme řadit do oblasti sociálního turismu, který je charakteristický tím, že při splnění určitých podmínek jsou některé náklady hrazeny (dotovány) jiným subjektem než samotným účastníkem zájezdu (Palatková, Zichová, 2014, s. 21).

Již v roce 1963 vznikla Mezinárodní organizace sociálního turismu (ISTO), v době vzniku pod názvem Mezinárodní kancelář pro sociální turismus (BITS), která si jakožto nezisková organizace klade za cíl tuto oblast propagovat a podporovat ve spolupráci s jinými organizacemi (ISTO, 2016).

Hlavním nástrojem podpory sociálního cestovního ruchu v rámci Evropské unie byl program Calypso vycházející z myšlenky, že cestovní ruch by měl být dostupný všem. Program byl průběžně realizován od roku 2009 (Kotíková, 2013, s. 166). Významným projektem, který vznikl v rámci akčního programu Calypso, je projekt Europe Senior Tourism, v němž španělská vláda a autonomní oblasti na území Španělska dotují pobyty seniorům nad 55 let. Projekt vznikl v roce 2009 a funguje dodnes. Zapojily se do něj i české cestovní kanceláře, což poskytlo možnost pro české seniory poprvé využít dotovaných zájezdů. Klade důraz na sdílení poznávání a zážitků seniorů s ostatními seniory i na pohodlí (EST, 2016). Obdobně jako Europe Senior Tourism, vznikl v Itálii projekt Senior Voyage (Seniorvoyage, 2016). Program Calypso byl v roce 2013 nahrazen webovým programem eCalypso a Evropskou komisí každoročně vydávanými dokumenty Výzva k nabídkám. Podpora a dotační programy jsou tak realizovány v souladu s těmito výzvami a předchozími projekty především na úrovni lokálních vlád, resp. organizací. Významnou mezinárodní koordinátorskou organizací je v současnosti Mezinárodní organizace sociálního turismu (European Commission, 2016b).

V České republice pak v souladu s těmito programy vzniká od roku 2010 každoročně aktualizovaný Národní program na podporu cestovního ruchu, jehož hlavním

cílem je podpora sociálního cestovního ruchu, zvláště pak v rámci podprogramu Cestovní ruchu pro všechny, který je od roku 2011 nazýván Cestování dostupné všem.

V souvislosti se zmiňovanými programy i s výše zmiňovaným rozvojem cestovního ruchu seniorů daným například přechodem poválečných generací do seniorského věku je cestovní ruch seniorů nejrychleji rostoucím segmentem cestovního ruchu (Drobná, Morávková, 2010, s. 134). Vzhledem k tomu, že se ale jedná o oblast formující se v posledních letech, je málo dostupných informací o tom, jak se seniorský cestovní ruch realizuje v praxi. Ještě méně je pak zmapována situace poznávacích zájezdů pro seniory, což bude předmětem této kapitoly.

5.1 Cíl a postup analýzy

Cílem této části práce je analyzovat podobu a specifika poznávacích zájezdů pro seniory pořádaných cestovními kancelářemi v České republice a na základě ní zjistit, zda jsou tyto zájezdy pořádány s ohledem na specifika seniorského věku.

Nejprve bude stanoven soubor cestovních kanceláří (CK) vstupujících do analýzy na základě členství v organizacích – Asociace cestovních kanceláří České republiky (ACK ČR) a Asociace českých cestovních kanceláří a agentur (AČCKA). Z těchto cestovních kanceláří budou následně analyzovány ty, jež nabízí speciální zájezdy pro seniory. Z nich budou do závěrečné analýzy zahrnuty pouze CK s nabídkou poznávacích zájezdů pro seniory. Tyto cestovní kanceláře budou dále stručně představeny a bude analyzována podoba jimi pořádaných poznávacích zájezdů pro seniory inzerovaných na jejich webových stránkách. Případně budou doplněny informacemi z katalogů a z telefonických rozhovorů s prodejci těchto zájezdů.

5.2 Výběr analyzovaného souboru

Nejprve byl stanoven soubor cestovních kanceláří vstupujících do analýzy. Tento soubor zahrnoval cestovní kanceláře, které byly členy ACK ČR a AČCKA k datu 27. 6. 2016. ACK ČR k tomuto datu měla 192 členů z toho 93 cestovních kanceláří, AČCKA měla 259 členů, z nichž 154 členů byly cestovní kanceláře, přičemž 4 cestovní kanceláře byly členy obou asociací. Celkem tedy do analýzy vstoupilo 251 cestovních kanceláří (viz tab. č. 2).

Tabulka č. 2: Počet CK vstupujících do analýzy

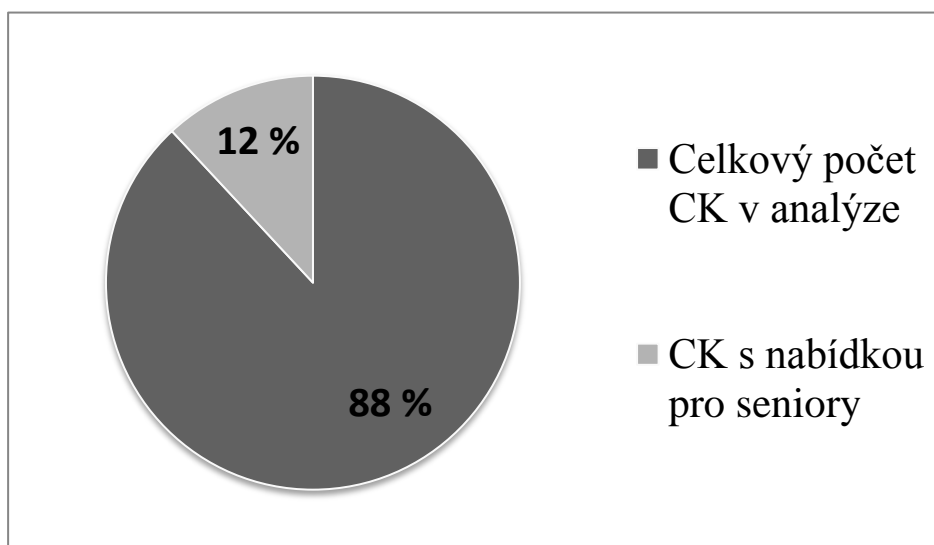
Členství v asociaci	Počet CK
ACK ČR	93
AČCKA	154
v obou	4
Celkem	251

zdroj: vlastní šetření

Z tohoto souboru byly následně zahrnuty do dalšího zkoumání pouze cestovní kanceláře s nabídkou zájezdů určených přímo pro seniory – označeno jako zájezdy 55+, zájezdy pro seniory, dotované zájezdy 50+, pobyty pro seniory apod. Do tohoto užšího výběru tak nebyly zařazeny cestovní kanceláře, které nabízejí pouze paušální slevy pro seniory, ale v rámci nespécializovaných zájezdů. Z těchto cestovních kanceláří byly dále vyselektovány ty, jež v rámci nabídky určené pro seniory nabízí konkrétně poznávací zájezdy pro seniory – označeno jako poznávací zájezd 55+, poznávací zájezd pro seniory apod. Tato informace byla zjišťována na webových stránkách jednotlivých cestovních kanceláří. Vzhledem k tomu, že webové stránky všech CK byly funkční, nebyla žádná vyřazena.

Z celkového počtu 251 cestovních kanceláří vstupujících do analýzy má v nabídce zařazenou speciální nabídku zájezdů určenou pro seniory 34 cestovních kanceláří (viz graf č. 1).

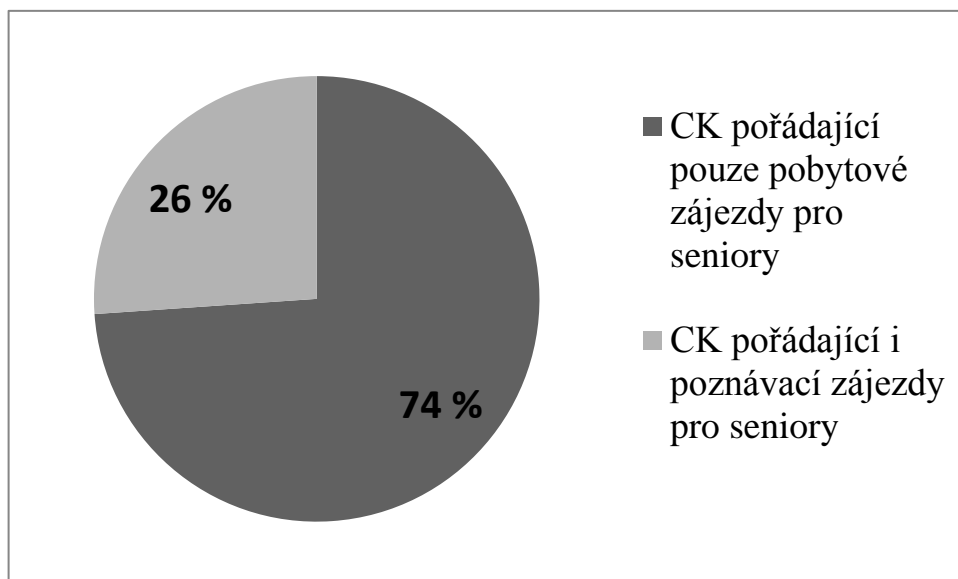
Graf č. 1: CK vstupující do analýzy

zdroj: vlastní šetření

Z 34 cestovních kanceláří s nabídkou zájezdů pro seniory nabízí přímo poznávací zájezdy pro seniory pouze 12 z nich. Procentuální vyjádření zobrazuje graf č. 2. Podrobný přehled CK nabízejících speciální zájezdy pro seniory spolu s označením těch, které nabízí i poznávací zájezdy pro seniory, je uveden v příloze A.

Graf č. 2: Rozdělení CK dle nabídky

zdroj: vlastní šetření

Na základě bližšího zkoumání nabídky CK nabízejících poznávací zájezdy pro seniory bylo zjištěno, že v mnoha případech spolupracují. Některé z nich pak pouze přeprodávají produkty ostatních CK (celkem 5 z nich). Z tohoto důvodu musely být z následující analýzy vyřazeny. Přehled cestovních kanceláří majících v nabídce poznávací zájezd spolu s poznámkou zda pořádá vlastní zájezdy je uveden v příloze B. Následující tabulka (tab. č. 3) zobrazuje již pouze ty CK, které pořádají vlastní zájezdy pro seniory. Současně je v ní obsažena věková hranice umožňující absolvování takového zájezdu a přehled lokalit, na něž se specializují.

Tabulka č. 3: Přehled CK s vlastní nabídkou poznávacích zájezdů pro seniory

Název CK	Věk	Poznávací zájezdy pro seniory
ČEDOK	60 (55)	Itálie
DATOUR	55 (50)	Rakousko, Řecko
Delfín travel	55	Španělsko, Itálie, Řecko, Portugalsko, Thajsko, USA, Peru, Ekvádor
OK-TOURS	55 (60)	ČR
PERISCOPE Skandinávie	55	Norsko, Island, Irsko, Skotsko, Porto a Azory
PRIMA VIA	bez omezení	ČR, Německo
QUALITY TOURS	55	Španělsko
RADY NA CESTU.CZ	55	Paříž, Londýn, Istanbul, Řím

zdroj: vlastní šetření

Nejčastěji je cestovními kanceláři volena věková hranice 55 let. Výběr destinací, které lze v rámci poznávacích zájezdů pro seniory navštívit je různorodá a zahrnuje, jak lokality v rámci České republiky, tak zahraničí lokality zahrnující i exotické země. Poznávací zájezdy pro seniory cestovních kanceláří uvedených v tabulce č. 3 jsou dále analyzovány na základě kritérií stanovených v následující subkapitole.

5.3 Výběr sledovaných kritérií

Na základě teoretických poznatků prezentovaných v předchozích kapitolách, byly stanoveny základní požadavky, které by měl splňovat poznávací zájezd pro seniory, tak aby byl organizován v souladu se specifiky seniorského věku. Požadavky na organizační aspekty zájezdu byly stanovovány zejména na základě poznatků o specifikách seniorského cestovního ruchu, které byly představeny v rámci kapitoly 4.3. Požadavky na průběh exkurzí, resp. jednotlivých prohlídek v rámci poznávacího zájezdu pro seniory pak nutně

vychází zvláště z poznatků o vzdělávání seniorů, je-li předpokládána jistá edukační funkce těchto zájezdů. Tyto poznatky byly prezentovány zejména v rámci kapitol 2.3.4 a 2.4. Obě zmiňované oblasti se však prolínají a samotná variabilita prostředí průběhu poznávacích zájezdů pro seniory, stejně jako jejich výrazně se lišící zaměření vyžaduje zohlednění požadavků plynoucích ze specifik vzdělávání seniorů i v případě organizačních či technických aspektů, a naopak při organizaci exkurzí je žádoucí jednat v souladu se specifiky seniorského cestovního ruchu.

Na základě rešerše literatury z obou zmiňovaných oborů byly stanoveny následující základní oblasti poznávacího zájezdu:

- ubytování,
- stravování,
- doprava,
- služby,
- průběh exkurze,
- termín.

Tyto oblasti byly následně rozpracovány do dílčích aspektů, na základě kterých lze hodnotit míru přizpůsobení se specifikům seniorského věku. Tyto dílčí aspekty byly určeny opět na základě rešerše literatury z obou zmiňovaných oblastí literatury. Výsledný přehled sledovaných požadavků na poznávací zájezdy pro seniory tedy vypadá následovně:

- **ubytování**
 - bezbariérové ubytování,
 - madla ve sprše, protiskluzové podložky,
 - kvalitní osvětlení všech prostor (schody);
- **stravování**
 - přizpůsobení se speciálním požadavkům na stravu (diety),
 - zajištění všech jídel (all-inclusive);
- **doprava**
 - možnost zakoupení nápojů v autobusu,

- vyšší frekvence zastávek,
- vyzvednutí z domova;
- **služby**
 - přítomnost lékaře po celou dobu zájezdu,
 - komplexní pojištění,
 - možnost cestování s doprovodem,
 - možnost se telefonicky spojit s delegátem 24 hodin denně;
- **průběh exkurze**
 - pomalejší tempo chůze,
 - častější přestávky (mezi exkurzemi),
 - možnost si sednout při delším výkladu,
 - pomalejší tempo výkladu,
 - zvýšená hlasitost výkladu,
 - poskytnutí materiálů k výkladu,
 - možnost navštívit přednášku o místě pozdější exkurze,
 - možnost shlédnout video o objektu exkurze (např. během cesty v autobuse),
 - příjezd na hotel v dřívějších hodinách/odjezd v pozdějších;
- **termín**
 - konání v měsících mimo hlavní sezónu (např. mimo červenec a srpen).

V rámci předchozích kapitol byly popisovány ještě další požadavky, které však nebyly zařazeny. Nejčastěji z důvodu obtížné zjistitelnosti jejich zajištění. Například informace o průvodci takových zájezdů jsou nedostupné, jak v rámci popisů zájezdů na webových stránkách CK, ale u prodejců zájezdů, kterým informace o průvodci taktéž nebyla známa. Zajímavým kritériem je i cena, která ale taktéž v analýze nebude zohledněna vzhledem k tomu, že se poznávací zájezdy pro seniory velmi liší z hlediska navštěvovaných destinací apod. Jak bylo uvedeno výše, některé CK se orientují pouze na domácí cestovní ruch, jiné zase na zahraniční a některé dokonce v rámci těchto zájezdů navštěvují exotické země. Cena takových zájezdů se tedy bude zásadně lišit a jakékoli obecné výsledky by nebylo možné vyvodit. S tím souvisí i nepopsatelnost podrobného programu těchto zájezdů, který je rovněž navázán na cílovou destinaci, ale rovněž na délce trvání zájezdu apod. Byly tedy vybrány pouze sledovatelné požadavky, které lze označit za stěžejní. Zajištění těchto

požadavků pak bylo sledováno při analýze poznávacích zájezdů pro seniory nabízených v ČR.

5.4 Podoba poznávacích zájezdů pro seniory pořádaných CK v ČR

Čedok

Čedok je nejstarší značkou cestovní kanceláře na území České republiky, na trhu působí od roku 1920 a zkratku Čedok (československá dopravní kancelář) použila poprvé v roce 1926. V období 1948–1989 působila jako jediná státní monopolní kancelář cestovního ruchu. Moderní období působení této cestovní kanceláře se datuje od roku 1995. Ve své široké nabídce má Čedok mnohé služby zaměřené na domácí i zahraniční cestovní ruch (ČEDOK, 2016a). Největší objem nabízených zájezdů představují pobytové zájezdy, a to i pro seniory, většinou pro věkovou skupinu 55+. Poznávací zájezdy jsou o produkty pro seniory taktéž doplněny. V současnosti Čedok nabízí pouze 2 poznávací zájezdy pro seniory, a to na Ischii (To nejlepší z Neapolského zálivu s pobytem na termálním ostrově Ischia v seniorském rytmu) a druhý na Sicílii (Pestrobarevná Sicílie v seniorském rytmu). Tyto zájezdy jsou vymežovány věkovou hranicí 60 let. Mohou se jich zúčastnit i mladší účastníci, ti ale doplácí určitou částku (ČEDOK, 2016b, 2016c).

V průběhu těchto zájezdů jsou senioři ubytováni ve standardních tří nebo čtyřhvězdičkových hotelech, které nejsou pro tuto věkovou skupinu nijak upravovány. Dle vyjádření prodejce zájezdů cestovní kancelář předpokládá, že senior se zájmem o poznávací zájezd je v takovém zdravotním stavu, který nevyžaduje bezbariérové ubytování, či jinou speciální péči. Tyto služby cestovní kancelář nabízí na základě individuální domluvy u některých pobytových zájezdů. Doprava na místo je realizována letecky, v místě se pak účastníci zájezdu přepravují klimatizovaným autobusem. Svozy na letiště CK nenabízí. Stravování je u těchto zájezdů zajišťováno dle programu zájezdu, obvykle však formou polopenze v podobě švédských stolů (ČEDOK, 2016b, 2016c).

O cestující se v průběhu zájezdu starají delegáti, kteří jsou jim k dispozici 24 hodin denně. Zvláště tempo chůze v rámci celého zájezdu je přizpůsobeno seniorské věkové kategorii. Program zájezdu není povinný a některé prvky (dílčí exkurze) mohou účastníci vynechat s ohledem na svou fyzickou zdatnost. Výše zmiňované poznávací zájezdy pro seniory se konají v září a říjnu (ČEDOK, 2016b, 2016c).

Datour

Cestovní kancelář Datour začala provozovat svou činnost v roce 1990 a je členem AČCKA. Původně se specializovala na poznávací zájezdy. Postupně přibyla nabídka pobytových zájezdů a později též zájezdů pro seniory, které jsou vymezovány věkem 50 nebo 55 let. Pro tuto skupinu v současnosti pořádá jak pobytové, tak poznávací zájezdy vymezované věkem 55 let. Tyto zájezdy jsou pořádány hlavně do Rakouska, a to do Lechtalských Alp (Lechtalské alpy pro seniory) a do Salcburku a okolí (Krásy Salcburska a Solná komora, Krásy Salcburska a Salcburk). Novinkou roku 2016 je pobytově-poznávací zájezd (Korfu – ráj Jónských ostrovů) na řecký ostrov Korfu (Datour, 2016a, 2016b, 2016c).

V průběhu poznávacích zájezdů jsou senioři ubytováni ve standardních tří nebo čtyřhvězdičkových hotelech. Pokoje bývají vybaveny koupelnou se sprchovým koutem. Stravování během zájezdů je zajištěno minimálně formou polopenze. U seniorských poznávacích zájezdů do Rakouska bývá zajištěno stravování ve formě all-inclusive, to je navíc samotnými prodejci zájezdů označováno za zásadní odlišnost od běžných poznávacích zájezdů. Na zajištění všech denních jídel je dbáno i během dopravy, kdy jsou navíc dodržovány častější zastávky a v případě veškerých seniorských poznávacích zájezdů se nevyužívají noční přejezdy. Doprava probíhá luxusním klimatizovaným autobusem, v případě ostrova Korfu se jedná o dopravu po ostrově, na něj se cestující dopravují letecky. Odjezdy jsou možné z více měst České republiky. Po domluvě je možný odjezd i z některých dalších měst po trase zájezdu (Datour, 2016b, 2016c, 2016d).

Za stejnou cenu jako senioři může cestovat jedna osoba jako doprovod. Podle webových stránek CK se o cestující v průběhu zájezdu starají kvalitní průvodci a delegáti, konkrétněji toto tvrzení však nepopisují. Prodejce udává, že celý zájezd včetně tempa prohlídek je přizpůsoben seniorské věkové kategorii. Poznávací zájezdy pro seniory jsou zaměřeny na lehkou turistiku a poznání historie a kultury. Program zájezdu není povinný a některé prvky (dílčí exkurze) mohou účastníci vynechat s ohledem na svou fyzickou zdatnost. Podle slov prodejce zájezdu se účastníci musí přizpůsobit tempu většiny. Pro absolvování některých prohlídek je na základě jeho vyjádření nutná až dvouhodinová chůze v městském prostředí. Poznávací zájezdy pro seniory se zpravidla konají mimo hlavní sezónu – červen, září (Datour, 2016b, 2016c).

Zvláště poznávací zájezdy do Rakouska jsou doplněny o večerní přednášky, které oceňují samotní účastníci v referencích na webových stránkách CK: „*Zájezd vedl pan Mgr.*

Kvasnička a jako průvodce byl výborně připravený. Jeho večerní přednášky byly ohromně zajímavé a setkaly se s velkým zájmem.“ (Datour, 2016e) Cestovní kancelář poskytuje informace na svých webových stránkách, zájezdům pro seniory je věnována samostatná webová stránka seniorikmori.cz.

Delfín Travel

Delfín Travel působí na trhu 14 let a je členem ACK ČR. Specializuje se na produkty určené pro seniory. Od roku 2011 se tato cestovní kancelář stala oficiálním zástupcem programu španělské vlády – Europe Senior Tourism (Delfin Travel, 2016a). Vzhledem k délce působení a specializaci pouze na oblast seniorského cestovního ruchu nabízí nejširší nabídku zájezdů pro seniory, a to formou pobytových, poznávacích i exotických zájezdů 55+. Věkovou hranicí pro možnost absolvovat zájezdy s touto cestovní kanceláří je tedy 55 let, v případě španělských destinací pak může být tato osoba doprovázena další osobou libovolného věku, v případě ostatních destinací ji pak může doprovázet libovolný počet dalších osob různého věku. Za příplatek se pak mohou zúčastnit i osoby mladší (Delfin Travel, 2016b).

Destinacemi, které je možné s Delfin Travel navštívit v rámci poznávacích zájezdů je tedy Španělsko (Andalusie, Menorca), dále Itálie (Sicílie), Řecko (Rhodos) a Portugalsko (Madeira). Zvláště radí exotické zájezdy, které jsou ale pořádány na bázi poznávacích zájezdů. V rámci nich se orientují na Thajsko, USA, Peru či Ekvádor (Delfin Travel, 2016c).

V rámci těchto zájezdů jsou klienti ubytováni ve standardních tříhvězdičkových a čtyřhvězdičkových hotelech a zvláštní důraz je kladen na schopnost ubytovacích zařízení poskytnout klientům cestovní kanceláře kvalitní servis (blíže neuvádí). Strava je zajišťována většinou formou polopenze s nápoji. Klienti mají možnost využít svozů na i z pražského letiště z 9 měst ČR (Delfin Travel, 2016c). V průběhu zájezdu se pak klienti přepravují klimatizovaným autobusem, který je dopravuje až k místům exkurzí. Taktéž mají po celou dobu zájezdu možnost využít osobní audiosystém, nejen v autobuse ale i při samotných prohlídkách. Co se týče služeb, delegáta je možné po celých 24 hodin denně kontaktovat a je garantována nadstandardní delegátská péče zaměřená na potřeby klientely 55+, která spočívá zejména v každodenní péči delegáta, který je ubytován v rámci stejného hotelu. V rámci odbavení na letišti při příletu i odletu je přítomen zaměstnanec CK.

Cestovní kancelář taktéž nabízí možnost objednání komplexního pojištění léčebných výloh a storna přímo od ní (Delfin Travel, 2016c, 2016d).

Po celý zájezd je zvoleno pomalejší tempo chůze a účastníci mají vždy možnost volby vynechat program a strávit den v místě ubytování (Delfin Travel, 2016c). Na webových stránkách je program zájezdů popsán velmi podrobně podle dní, což nabízí možnost klientům odhadnout, zda je daný zájezd pro ně vhodný. Termín je volen mimo hlavní sezónu, a to především v měsících květnu a červnu, a pak v září a říjnu. Dále je již před zakoupením zájezdu na webových stránkách cestovní kanceláře možné shlédnout o některých destinacích dokument. Návštěva přednášek nebo možnost shlédnutí dokumentárního filmu je nabízena v rámci některých zájezdů i v jeho průběhu. V rámci některých zájezdů je možné zdarma navštívit lekci místního jazyka (např. italštiny), se kterým se budou klienti dostávat každý den do styku. Katalog obsahuje kromě informací o zájezdech i podrobnější informace o destinacích, například z historie, gastronomie, místní architektury apod., což nabízí lepší možnost seznámit se s v budoucnu navštívenou destinací (Delfin Travel, 2016d, 2016e).

OK-Tours

Cestovní kancelář OK-Tours byla založena v roce 1990 a je jedním ze zakládajících členů ACK ČR. Nejprve se specializovala na příjezdový cestovní ruch a na prodej letenek. V současnosti vlastní i hotelovou síť. V roce 2010 reagovala na výzvu Ministerstva pro místní rozvoj pro předkládání žádostí v rámci programu Cestovní ruch pro všechny, ve které úspěšně předložila projekt Cestování pro osamělé seniory „Nebojte se cestovat sami!“. Cílem tohoto projektu je zprostředkovat kompletní nabídku cestování pro seniory po České republice. Nabídka se týká věkové kategorie 55+ (Cestování pro seniory, 2016a).

Nabízí zájezdy výhradně pro seniory v několika oblastech, kterými jsou: Praha pro seniory, poznávací pobyty, lázně pro seniory, hory pro seniory, pobyty s programem, zahraničí 55+ (Cestování pro seniory, 2016a). V oblasti Praha pro seniory jsou pořádány poznávací zájezdy po Praze, vždy nějak tematicky zaměřené např. trénink paměti s poznáváním hlavního města, pražské církevní zajímavosti a klenoty, významné správní instituce a jejich historické budovy, divadlo před i za kulisami, nebo procházka hudební Prahou. V rámci oblasti poznávacích zájezdů pak nabízí ještě zájezd s názvem Industriální areál Dolní Vítkovice a hornická expozice Landek Park (Cestování pro seniory, 2016b). Edukační aspekt zájezdů pořádaných OK-Tours můžeme ale nalézt i v lázeňských

pobytech, kdy pořádají zájezd s názvem Edukační pobyt pro seniory v lázních Luhačovice, který je zaměřený na zdravý životní styl a v rámci něhož mají účastníci navštívit přednášku o prevenci různých zdravotních obtíží apod. Stejně tak nalezneme v rámci záložky Hory pro seniory zájezd s názvem Trénink paměti a turistika v Krkonoších (Cestování pro seniory, 2016c, 2016d).

Vzhledem k široké nabídce zájezdů se ubytování liší, nejčastěji je ale zajišťováno ve standardních tříhvězdičkových hotelech. Navíc v rámci vybraných zájezdů nabízí ubytování v jednolůžkovém pokoji bez příplatku, čímž se CK snaží odstranit cenovou diskriminaci osaměle cestujících. Stejně tak je různě zajištěna strava, v rámci níž ale nejčastěji nalezneme pouze snídaně. Vzhledem k tomu, že se CK zaměřuje pouze na oblast domácího cestovního ruchu, u většiny zájezdů nezajišťuje klientům dopravu. V případě jakéhokoli problému mohou účastníci kontaktovat nouzovou linku přístupnou 24 hodin denně. V rámci většiny poznávacích zájezdů je možné cestovat s doprovodem libovolného věku (za stejnou cenu). Taktéž nabízí cestovní pojištění za zvýhodněnou cenu. Zájezdy jsou pořádány v průběhu celého roku (Cestování pro seniory, 2016b, 2016c, 2016d).

Program zájezdu není závazný a CK slibuje jeho přizpůsobení konkrétním přáním, případně únavě účastníků. Po dohodě je možný i individuální program. Je-li v rámci zájezdu uveden trénink paměti, podle informací na webových stránkách je veden zábavnou formou a všechny činnosti v rámci něho jsou dobrovolné. V rámci ostatních poznávacích zájezdů mohou účastníci navštívit přednášky či kulturní akce vztahující se k tématu exkurze, např. v rámci zájezdu Procházky hudební Prahou se koná přednáška o slavných hudebnících spojených s Prahou a koncert vážné hudby (Cestování pro seniory, 2016e, 2016f).

Periscope Skandinávie

Cestovní kancelář Periscope Skandinávie působí na trhu 22 let a specializuje se na poznávací zájezdy s turistikou v severních státech (Norsko, Island, Porto a Azory atd.) včetně Pobaltí, Irska a Skotska. Je členem AČCKA (Periscope, 2016a, 2016b). V rámci nabídky lze nalézt zájezdy pro seniory 55+ do všech výše uvedených destinací. Nicméně tyto zájezdy mohou navštívit osoby libovolného věku. Osoby nad 55 let v rámci těchto zájezdů pouze získávají slevu 2 000 Kč (Periscope, 2016c, 2016d). Na tuto klientelu cílí podle prodejce zejména z důvodu velkého zájmu osob nad 55 let obecně o poznávací

zájezdy.

Jimi pořádané poznávací zájezdy s označením 55+ se nijak neliší od klasických poznávacích zájezdů. Ubytování je zcela standardní, mnohdy se společným sociálním zařízením. Stejně tak jsou standardní stravovací podmínky (většinou pouze snídaně) a poskytované služby (Periscope, 2016c, 2016d). Tempo chůze je dle vyjádření prodejce přizpůsobováno možnostem většiny. Delegáta je možné kontaktovat 24 hodin denně.

Prima Via

Cestovní kancelář Prima Via byla založena roku 1992 a je členem AČCKA. Specializuje se na jednodenní i vícedenní poznávací zájezdy po České republice a do blízkého zahraničí, jež dělí do více kategorií – např. zájezdy pro školy, učitele, kolektivy a v neposlední řadě zájezdy pro seniory (Prima Via, 2016a, 2016b). Zájezdy pro seniory popisuje jako zájezdy v poklidném tempu s důrazem na poznání a jsou koncipovány tak, aby vyšly vstříc zájmům a potřebám této věkové skupiny. Tyto zájezdy jsou doplněny o zážitkové prvky či besedy. V rámci zájezdů pro kolektivy připravují taktéž poznávací zájezdy pro seniorské kluby a jiné seniorské skupiny (Prima Via, 2016c).

Pro letošní rok je možné samostatně navštívit zájezd s názvem Kde a jak vzniká cukr. Dále jsou v rámci zájezdů pro seniory nabízeny lokality jako například Mladoboleslavsko, Bamberg, Krušnohoří, Chodsko, Chebsko a Praha. V rámci zahraničních pak oblast Hohenbogen. Tyto zájezdy jsou ale pořádány pouze pro předem dané seniorské skupiny (Prima Via, 2016c).

Poznávací zájezd pro jednotlivé klienty je jednodenní. Po celou dobu je zvoleno pomalejší tempo chůze, zařazeny jsou častější přestávky (i v rámci cest autobusem). V autobuse je po celou dobu možnost zakoupení nápojů. Termín zájezdu je určen na přelom října a listopadu (Prima Via, 2016c). Taktéž je účastníkům poskytnut materiál týkající se navštívené lokality a objektu exkurze. V rámci exkurze je pak předem zajištěna možnost sezení při delších výkladech. Delegát je účastníkům k dispozici po celý zájezd. V případě vícedenních zájezdů je pak možno delegáta kontaktovat 24 hodin denně a celkový program i ubytování je vždy přizpůsobeno konkrétním potřebám skupiny.

Quality Tours

Cestovní kancelář Quality Tours je členem AČCKA a byla založena v roce 1999. V roce 2010 se jako první stala zástupcem programu Europe Senior Tourism, díky kterému se začala orientovat na nabídku zájezdů pro občany 55+. V současnosti je taktéž členem celoevropského programu Senior Voyage. Nabídka pro seniory je u této cestovní kanceláře více zaměřena na pobytové zájezdy a věkovou hranicí je 55 let. V rámci popisu těchto zájezdů zdůrazňují zejména finanční zvýhodnění využitelné i pro doprovod seniora a kvalitní služby. Taktéž pomoc pro samostatně cestující osoby s nalezením doprovodu, aby nemusely připlácet za jednolůžkový pokoj (Quality Tours, 2016a).

V rámci poznávacích zájezdů pro seniory nabízejí zájezdy s názvem 6 pokladů Andalusie a Majestátní Madrid a arabské skvosty jižního Španělska (Quality Tours, 2016b, 2016c). Nicméně z důvodu nízkého zájmu klientů se tyto zájezdy v současnosti nepořádají, a proto nejsou ani obsaženy v katalogu cestovní kanceláře (Quality Tours, 2016d). Navíc vzhledem k tomu, že jsou koncipovány jako klasické poznávací zájezdy, nedoporučují se na základě vyjádření prodejce zájezdů seniorům ve vyšších věkových kategoriích. Namísto nich v současnosti nabízí pobytově-poznávací zájezdy pro seniory, které ale mají charakter pobytových zájezdů zahrnujících 3 fakultativní výlety (Quality Tours, 2016e).

U všech zájezdů je ubytování zajišťováno ve standardních tří nebo čtyřhvězdičkových hotelech s polopenzí, u zájezdů doporučených prodejcem pro starší věkovou kategorii bývá k dispozici plná penze formou švédských stolů včetně nápojů. Na místo se cestující dopravují letecky, transfer z a na letiště je zajištěn klimatizovaným autobusem cestovní kanceláří. Jeden fakultativní výlet v ceně zájezdu je pak pořádán taktéž klimatizovaným autobusem, dva jsou koncipovány jako pěší výlety. K dispozici je účastníkům vždy kvalifikovaný česky nebo slovensky mluvící delegát. CK Quality Tours také nabízí komplexní cestovní pojištění (Quality Tours, 2016f). Termín zájezdu je s ohledem na věk účastníků doporučován mimo hlavní sezónu, ačkoli se pořádají i v sezóně. Webové stránky nabízejí u všech zájezdů podrobný program a CK uvádí, že klientům zajistí všechny dostupné informace o destinacích, službách i ubytovacích zařízeních.

V rámci Quality Tours funguje i klub pro seniory nazvaný KLUB 55+, jehož členem se může stát každý nad 55 let, kdo zaplatí vstupní poplatek. Členství v tomto klubu přináší zejména další cenová zvýhodnění zájezdů či přednost rezervace oproti ostatním

klientům cestovní kanceláře (Quality Tours, 2016g).

Radynacestu.cz

Radynacestu.cz je cestovní kancelář založená v roce 2011 a je členem ACK ČR. Specializuje se na poznávací zájezdy (Hodnocení cestovních kanceláří, 2016; Radynacestu.cz, 2016a). Ve své nabídce má také poznávací zájezdy určené pro seniory nad 55 let. Ty jsou zaměřeny na poznávání zahraničních metropolí, souhrnně jsou označovány jako metropole bez starostí. V nabídce je tak Paříž – To nejlepší z Paříže + Versailles 55+; Londýn – To nejlepší z Londýna 55+; Istanbul – To nejlepší z Istanbulu 55+; a Řím – To nejlepší z Říma 55+, To nejlepší z Říma 55+ Pompeje + Vesuv (Radynacestu.cz, 2016b).

V průběhu těchto zájezdů jsou senioři ubytováni v tříhvězdičkových hotelech vysoké kvality. Pokoje jsou vybaveny vlastním sociálním zařízením. Stravování v rámci zájezdů bývá zajištěno pouze formou snídaní. Do velkoměst jsou senioři dopravováni letecky, na letiště ve Vídni, Ostravě a Brně je možné objednat svoz. V městech pak probíhá doprava místní hromadnou dopravou (Radynacestu.cz, 2016c).

Zájezdy jsou pro seniory uzpůsobeny, ale za stejnou cenu se jich mohou zúčastnit osoby jakéhokoli věku. Delegáti jsou účastníkům k dispozici po celou dobu mimo doby osobního volna s volným programem. Celý zájezd včetně tempa prohlídek je přizpůsoben seniorské věkové kategorii, program je volnější oproti běžným poznávacím zájezdům, to je podle vyjádření prodejce zájezdů jediná odlišnost. Tyto zájezdy se konají takřka po celý rok (Radynacestu.cz, 2016c, Radynacestu.cz, 2016b).

5.5 Výsledky analýzy

Na základě analýzy poznávacích zájezdů pro seniory pořádaných cestovními kancelářemi v České republice byla zjištěna následující fakta přehledně prezentovaná v tabulce č. 4.

Tabulka č. 4: Shrnutí pozorovaných oblastí pozorovaných oblastí poznávacích zájezdů pro seniory u jednotlivých CK

CK	ČEDOK	DATOUR	DELFIN TRAVEL	OK-TOURS	PERISCOPE	PRIMA VIA	QUALITY TOURS	RADYNAcestu.cz
UBYTOVÁNÍ	standardní	standardní (sprchový kout)	standardní s důrazem na kvalitní servis	standardní (někdy jednolůžko bez příplatku)	standardní	dle potřeb konkrétní skupiny	standardní	standardní
STRAVOVÁNÍ	polopenze	all-inclusive	polopenze s nápoji	snídaně	snídaně	oběd (u jednodenních), dle potřeb konkrétní skupiny (u vícedenních)	plná penze	snídaně
DOPRAVA	standardní	zajištění stravy během cest, ne noční přejezdy, luxusní klimatizovaný autobus/letecky, častější zastávky, svoz	svoz, klimatizovaný autobus (až k místu exkurze),		standardní	častější přestávky, možnost zakoupit nápoje v autobuse,	standardní	svoz na letiště, v místě zájezdu využívána hromadná doprava
SLUŽBY	delegát 24 hod.	1 os. jako doprovod za stejnou cenu	delegát 24 hod. + ve stejném hotelu, pojištění, 1 os. jako doprovod za stejnou cenu	nouzová linka 24 hod., 1 os. doprovod za stejnou cenu, pojištění	sleva 2 000 Kč pro os. 55+, delegát 24 hod.	delegát 24 hod.	KLUB 55+, pojištění	
PRŮBĚH EXKURZE	přizpůsobeno tempo, některé části programu lze vynechat	tempo podle většiny, některé části programu lze vynechat, večerní přednášky	audiosystém, pomalejší tempo, volba programu, přednášky a lekce cizího jazyka, dokumenty o destinacích na webu	volné tempo, nezávazný program, trénink paměti, přednášky, kulturní akce	standardní	klidné tempo, uzpůsobení potřebám skupiny, zážitkové prvky a besedy, častější přestávky, materiál o lokalitě, zajištěná možnost sezení	volnější tempo, dobrovolnost programu	volnější program
TERMIN	mimo hlavní sezónu	mimo hlavní sezónu	mimo hlavní sezónu	po celý rok	po celý rok	mimo sezónu (dle potřeb konkrétní skupiny)	po celý rok (ale pro starší osoby doporučován mimo sezónu)	po celý rok

zdroj: vlastní šetření

Ubytování je zajišťováno zcela standardně, tedy není zajišťováno s ohledem na specifika seniorského věku. Cestovní kanceláře nezohledňují při organizaci poznávacích zájezdů pro seniory zvláště technické požadavky plynoucí z dostupných architektonických zákonů a vyhlášek (viz 4.3.2). Na účastníky poznávacích zájezdů pro seniory tedy není pohlíženo jako na osoby se sníženou schopností orientace a pohybu. Bezbariérovost má být podle zmiňovaných dokumentů v jisté míře zajištěna samotnými ubytovacími kapacitami i místy konání exkurzí (muzei atp.), jelikož se jedná o stavby občanského vybavení (Česká republika, 2009). Cestovní kanceláře však zajištění bezbariérovosti zpravidla negarantují. Tudíž veškeré sledované požadavky z oblasti ubytování nejsou běžně v rámci poznávacích zájezdů pro seniory zajišťovány.

Pouze cestovní kancelář Prima Via pořádá tyto zájezdy i „na míru“, tedy pro konkrétní skupinu seniorů. V tomto případě zohledňuje věk i zdravotní stav této konkrétní skupiny při výběru konkrétních ubytovacích zařízení.

Stravování je zajišťováno v různé míře (pouze snídaně, polopenze i plná penze až all-inclusive). Vzhledem k tomu, že v rámci některých zájezdů tedy není zajištěna veškerá strava, odporuje to požadavkům na komplexní zajištění služeb v rámci zájezdů pro seniory. Není brán zřetel ani na případnou potřebu zvláštních diet, které jsou často zmiňovány v souvislosti s osobami vyššího věku. Tento požadavek ale může být zajištěn stravováním v podobě tzv. švédských stolů, které umožňují individuální výběr. Tento způsob je pak převažující v rámci veškerých zájezdů pořádaných cestovními kancelářemi, tudíž i při poznávacích zájezdech pro seniory.

Doprava se taktéž ve většině případů neliší od dopravy v rámci klasických poznávacích zájezdů. Pouze dvě z analyzovaných CK nabízejí v rámci cest autobusem možnost občerstvení či zakoupení nápojů a explicitně zohledňují potřebu častějších zastávek. U některých ostatních CK prodejci alespoň zmiňovali, že se přizpůsobuje doprava aktuálním potřebám účastníků, tedy, že se častější zastávky mohou na jejich žádost konat. Co se týče možnosti vyzvednout účastníky z domova, některé CK pouze zajišťují svoz na místo odjezdu autobusu případně na letiště z více míst v ČR. To může do jisté míry takový požadavek nahradit, avšak neřeší to špatný přístup odjezdových míst účastníků z odlehlých míst.

V orientaci na **služby** většina CK dbá na možnost pro účastníky spojit se s delegátem 24 hodin denně s ohledem na možné jazykové bariéry či větší

pravděpodobnost zranění apod. V tomto kontextu také mnohé CK v rámci těchto zájezdů nabízí vlastní komplexní pojištění. Možnost cestovat s doprovodem nabízí většina CK. Některé navíc nabízí snížení ceny pro doprovod na stejnou cenu, za jakou cestuje senior nebo její navýšení o menší příplatek. Tím mohou podporovat zejména potomky seniorů, v cestování s nimi, a tím účastníkům zajistit větší míru pohody i bezpečí. Zcela ovšem chybí přítomnost lékaře po celou dobu zájezdu. Tato služba není zahrnuta v rámci žádného poznávacího zájezdu pro seniory nabízeného CK v ČR, což lze považovat za zásadní nedostatek. Zvláště jedná-li se o zahraniční zájezd do zemí, kde je lékařská péče hůře dostupná.

S výjimkou CK Periscope Skandinávia všechny zohledňují seniorský věk při volbě tempa chůze i **průběhu exkurzí**. Při vytváření programu poznávacích zájezdů pro seniory, organizátoři volí méně náročný terén a méně navštívených objektů oproti klasickým poznávacím zájezdům. Tím zajišťují i častější přestávky mezi exkurzemi pro odpočinek. Je taktéž běžné, že účastníci nemusí absolvovat program celý, ale navštěvovat ho pouze výběrově, dle svých možností. Ostatní sledované požadavky na průběh exkurzí již CK spíše nezohledňují.

Tři z analyzovaných CK (Datour, Delfin Travel a Prima Via) nabízejí možnost zúčastnit se speciálního edukačního programu v podobě přednášek, besed, lekcí cizího jazyka, kulturních akcí nebo tréninků paměti. Všechny tyto aktivity jsou ale zajišťovány pouze v rámci již probíhajícího zájezdu. Předem tak účastníci nemají možnost se dozvědět něco o později navštívených místech. Prima Via pak účastníkům zajišťuje tištěné materiály o dané lokalitě i objektu exkurze a zároveň možnost sezení při delších exkurzích. CK Delfin Travel navíc zohledňuje zhoršení sluchu spojené se seniorským věkem a nabízí tak účastníkům svých zájezdů osobní audiosystémy.

Více než polovina CK orientuje nabídku **termínů** poznávacích zájezdů pro seniory do měsíců mimo hlavní sezónu. Nicméně je třeba brát v potaz, že je to ve velké míře dané čerpanými dotacemi v rámci projektů seniorského cestovního ruchu, jejichž cílem není pouze podpořit samotné cestování seniorů, ale rovněž eliminovat sezónnost cestování. Tyto dotace jsou tedy směřovány na zájezdy konané v jiných měsících, než v červenci a srpnu. Taktéž je třeba upozornit, že z CK, které pořádají takové zájezdy i v sezóně, jsou orientovány buď na poznávací zájezdy pro seniory po České republice (OK-Tours, Prima Via), kde klimatické podmínky, nejsou až tak náročné pro cestování v sezóně; nebo se orientují na severské země (Periscope Skandinávie). Tedy pouze v případě Radynacestu.cz

jsou evropské metropole v rámci těchto zájezdů navštěvovány i v červenci a srpnu.

5.6 Závěr analýzy

Na základě výše uvedených výstupů lze konstatovat, že většina CK v ČR pořádajících poznávací zájezdy pro seniory alespoň v některých sledovaných oblastech uzpůsobuje zájezd seniorské klientele. Úroveň tohoto přizpůsobování je však různá. Je třeba také zohlednit, jaké sledované aspekty jsou pak zajišťovány nejčastěji. V průběhu telefonických rozhovorů s prodejci zájezdů vyplynulo, že některé z těchto aspektů jsou zajišťovány rovněž při běžných poznávacích zájezdech. Nicméně pro běžnou klientelu mohou znamenat pouze zvýšení komfortu, zatímco pro seniorskou klientelu mohou být nutností. Mezi ně patří například zajištění stravy v podobě švédských stolů, které umožňuje účastníkům individuální výběr a do jisté míry je tak poskytována možnost se přizpůsobit individuálním dietám, i když je nutné dodat, že v případě některých specifických diet by ani tato forma stravování nebyla dostačující, a to s ohledem na potřebu pravidelnosti stravování atp. Stejně tak možnost se spojit s delegátem 24 hodin denně bývá zajišťována i v rámci klasických zájezdů. Pokud by tyto požadavky nebyly sledovány, pak lze u poloviny sledovaných CK označit jimi pořádané poznávací zájezdy pro seniory, jako seniorské klientele nepřizpůsobené (Periscope Skandinávie) nebo jako minimálně přizpůsobené (Čedok, Quality Tours, Radynacestu.cz). Toto minimální přizpůsobení pak spočívá především ve volnějším tempu celého zájezdu.

Naopak ve větší míře můžeme sledovat respektování změn seniorského věku zejména u CK Delfin Travel, OK-Tours, Datour a Prima Via. U zájezdů těchto cestovních kanceláří lze zřetelně zaznamenat určité přizpůsobení vzhledem ke změnám, které přináší seniorský věk. Více takových přizpůsobení se týká zejména oblastí dopravy a průběhu exkurzí.

Prodejci některých analyzovaných cestovních kanceláří uváděli, že u účastníků poznávacích zájezdů pro seniory je očekáván takový zdravotní stav, který nevyžaduje výraznější změny v organizaci těchto zájezdů oproti běžným poznávacím zájezdům. Vzhledem k povaze poznávacích zájezdů, který vyžaduje časté přesuny a delší chůze mezi jednotlivými místy exkurzí, považují CK za samozřejmost takovou fyzickou kondici, která jeho absolvování umožní. Celý průběh zájezdu pak nebývá přizpůsobován jedincům s

omezeními a většinou je zájezd organizován s ohledem na většinu jeho účastníků. Podle slov prodejců jsou pak osobám se zhoršeným zdravotním stavem doporučovány pobytové zájezdy pro seniory, které nevyžadují aktivitu v takové míře a jsou více přizpůsobitelné individuálním požadavkům účastníka. To je dáno jedním místem pobytu po celou dobu zájezdu a absencí společného programu účastníků. Tudiž si každý může denní program napláňovat dle vlastních možností a potřeb.

Poznávací zájezdy pro seniory jsou tak v souladu s vyjádřením jejich prodejců do značné míry organizovány shodně s běžnými poznávacími zájezdy, aniž by byla zohledňována specifika plynoucí ze změn v seniorském věku. V tomto případě je ale zpochybnitelná samotná existence poznávacích zájezdů pro seniory.

Odlišnosti poznávacích zájezdů pro seniory od klasických poznávacích zájezdů lze shrnout následovně. Hlavní rozdíly mohou být spatřovány ve volbě pomalejšího tempa chůze i volnějšího často dobrovolného programu celého zájezdu. Zpravidla jsou u těchto zájezdů nabízeny některé nadstandardní služby, zvláště pak v podobě nepřetržitých služeb delegátů během zájezdu či možnosti cestování s doprovodem, která bývá často podpořena cenovým zvýhodněním pro doprovod seniora. Často je zároveň cestovními kancelářemi v případě poznávacích zájezdů pro seniory dodržována orientace na termíny mimo hlavní sezónu, zde je opět třeba zohlednit čerpání dotací programů podporujících cestování seniorů, které jsou zároveň zaměřeny na podporu rozvoje cestovního ruchu mimo hlavní turistické sezóny.

Naopak vůbec nejsou zohledňovány specifické požadavky na oblast ubytování, v níž sledované aspekty nebyly ani v jednom případě zajištěny. Dále z oblasti dopravy zcela chybí možnost vyzvednutí z domova a z oblasti služeb přítomnost lékaře po celou dobu pobytu. Co se týče průběhu exkurzí, jsou nejvíce opomíjeny požadavky na způsob předávání poznatků či edukační příležitosti mimo samotný zájezd reprezentované například přednáškou před zájezdem či videem o objektu pozdější exkurze.

5.7 Diskuze

V první řadě je nutné poznamenat, že podoba poznávacích zájezdů pro seniory nabízených českými CK se velmi liší a nelze tak konstatovat obecně platné závěry. V kontextu cíle této analýzy je proto nesnadné jednoznačně stanovit, zda tyto zájezdy jsou

pořádány s ohledem na specifika seniorského věku. Lze pouze konstatovat, co už bylo naznačeno výše, že úroveň jejich přizpůsobení se seniorské klientele je různá, ale v rámci nabídky některých CK jsou pořádány tyto zájezdy se zřetelnými úpravami respektujícími tato specifika.

Celá oblast seniorského cestovního ruchu je relativně nová a v současné době expanduje. Zvláště poznávací zájezdy pro seniory vyžadují vytvoření uceleného konceptu respektujícího specifika seniorského věku, který by umožnil orientaci nabídky těchto zájezdů na co nejširší spektrum účastníků z této věkové skupiny. Obecně by bylo možné doporučit organizaci poznávacích zájezdů pro seniory ve spolupráci s odborníky na seniorský věk. Oblasti gerontologie i gerontagogiky totiž již stanovily mnohá doporučení popsané i v rámci této práce, jejichž aplikace na poznávací zájezdy pro seniory by byla vhodná. Tato doporučení, která byla reflektována v oblastech pozorovaných touto analýzou, však při těchto zájezdech zatím nejsou často vůbec zohledňována.

Nedostatečná orientace na specifika daná změnami ve stáří ze strany cestovních kanceláří může vytvářet bariéry účasti na poznávacích zájezdech pro seniory. Vzhledem k výrazné heterogenitě této cílové skupiny je nutné zohlednit markantní interindividuální rozdíly a přizpůsobit zájezdy i méně fyzicky zdatným jedincům. Na seniory je z tohoto důvodu potřeba pohlížet jako na osoby se sníženou schopností pohybu a orientace a jejich potřebám přizpůsobit tento produkt, aby mohli plnohodnotně využívat volný čas cestováním a zároveň vzděláváním. Precizní příprava poznávacího zájezdu pro seniory s ohledem na výše zmiňované změny pak může dodat seniorům pocit bezpečí a důvěru ve vlastní schopnost takový zájezd zvládnout, což by mohlo zvýšit zájem vyšších věkových skupin o tyto zájezdy.

Vzdělávací aspekt je v rámci těchto zájezdů opomíjen, což lze považovat za závažný nedostatek vzhledem k potenciálu, který tato aktivita obsahuje. Vzhledem k údajům o struktuře výdajů seniorů v ČR prezentovaných v rámci kapitoly 1.2 je zřetelně vidět zájem této skupiny o rekreaci a kulturu, a naopak minimální zájem investovat do vzdělávání. Poznávací zájezd však svou povahou kombinuje vzdělávání (zejména v oblasti kultury díky časté návštěvě kulturních památek v rámci těchto zájezdů) s rekreací a velký zájem seniorů o poznávací zájezdy (viz 4.3) tento potenciál více zdůrazňuje. Cestovní kanceláře však nedbají na správný průběh exkurzí z pohledu gerontagogiky a gerontodidaktiky, což analýza zřetelně prokázala absencí požadavků na průběh exkurze v rámci těchto zájezdů. Rovněž bylo v průběhu práce zjištěno, že na průvodce takových

zájezdů není kladen žádný požadavek z hlediska odbornosti v oblasti vzdělávání seniorů, což pouze dokládá fakt, že požadavky na exkurze v souladu se specifiky vzdělávání seniorů jsou zanedbávány. Z tohoto důvodu by byla vhodná již zmíněná spolupráce cestovních kanceláří s odborníky na vzdělávání seniorů, či dokonce jejich vedení a pořádání takového zájezdu. Podle některých zahraničních pramenů (např. Grabowski, 1999) jsou běžně tyto zájezdy pořádány institucemi vzdělávání seniorů.

Provedená analýza nabídky poznávacích zájezdů pro seniory poskytované cestovními kancelářemi v České republice rovněž nabízí možnost zhodnotit, jaké příležitosti jsou seniorům v ČR touto nabídkou poskytovány.

Vzhledem k sociálním změnám ve stáří popisovaným v kapitole 2.3.1, nabízí poznávací zájezdy pro seniory jejich účastníkům zisk nových sociálních kontaktů zejména z řad vrstevníků. Taktéž finanční stránka (v návaznosti na dotační programy, kterých jsou CK členy) těchto zájezdů je zohledňována nejen v rámci cen přímo pro seniorské účastníky, ale i zvýhodněním cen pro jejich doprovod. Vhodné by rovněž bylo cenové zvýhodnění pro skupiny seniorů, které nabízí pouze CK Prima Via. To by mohlo ještě více podpořit navazování sociálních kontaktů a zároveň by poskytlo snadnější přístup k cestování různým organizacím sdružujícím seniory, například klubům seniorů apod. Taktéž by toto zvýhodnění mohlo zajistit větší dostupnost těchto zájezdů do dražších lokalit.

Velký přínos je i v již diskutované oblasti vzdělávání. Jako forma vzdělávání poznávací zájezd garantuje aktivní poznávání objektů účastníky v reálném prostředí, bez nutnosti pasivního vstřebávání informací, což může být důvodem velkého zájmu o tyto zájezdy. Kromě toho může být absolvování takového zájezdu podnětem k dalšímu vzdělávání i v rámci jiných forem vzdělávání seniorů. Jak bylo uvedeno v kapitole 3.1, poznávací zájezdy se z tohoto důvodu jeví jako vhodná forma vzdělávání seniorů. Bylo by ale třeba více brát v potaz změny v kognitivních funkcích (viz 2.3.3) a v učení seniorů (viz 2.3.4).

S ohledem na fyziologické změny uvedené v kapitole 2.3.2 přináší tento zájezd u většiny cestovních kanceláří menší nároky na fyzickou kondici účastníků, protože volí pomalejší tempo chůze.

Vedlejším poznatkem analýzy poznávacích zájezdů pro seniory pořádaných cestovními kancelářemi v ČR bylo zjištění, že je dostupná široká nabídka destinací

poznávacích zájezdů pro seniory. Nabídka tedy není omezena pouze na Českou republiku, ale lze navštívit i destinace v zahraničí včetně exotických. Umožňuje tak uspokojení tužeb seniorů i po poznání oblastí, které jim byly z různých důvodů nepřístupny v mladším věku. Poměrně široká nabídka poznávacích zájezdů pro seniory zároveň efektivně reflektuje ekonomické chování populace 55+, jejíž členové jsou obecně nejčastějšími účastníky aktivit kulturně-poznávacího cestovního ruchu (viz 4.3).

Zajímavé by jistě bylo porovnání podoby poznávacích zájezdů pro seniory nabízených v České republice s těmito zájezdy v zahraničí, nicméně při rešerši nebyl nalezen žádný pramen, který by mapoval nabídku těchto zájezdů v jiných zemích. Lze ale usuzovat, že evropské země zapojené například do programu Europe Senior Tourism (Rumunsko, Bulharsko, Polsko, Litva a Slovensko) budou jimi nabízené zájezdy pořádat podobně jako v ČR. V zahraničních pramenech lze nalézt více informace pouze o účastnících seniorského cestovního ruchu. Byly tak již prozkoumány například faktory ovlivňující cestování seniorů (Littrell, Paige, Song, 2004), vliv zdravotního stavu na cestování seniorů (Hunter-Jones, Blackburn, 2007), důvody seniorů k navštívení určitých typů ubytovacích zařízení (Callan, Bowman, 2000) nebo motivace seniorů k cestování (Prayag, 2012). Tyto aspekty však vůbec nejsou porovnány s nabídkou těchto zájezdů. Nutno zdůraznit, že tyto výzkumy se neorientují pouze na poznávací zájezdy, ale obecně na seniorský cestovní ruch.

6 Závěr

S probíhajícími demografickými změnami charakterizovanými stárnutím populace neustále stoupá počet obyvatel nad 65 let v populaci. Pro tuto skupinu je nutné vytvářet adekvátní produkty a služby respektující jejich specifickou potřebu. Poznávací zájezdy pro seniory jsou takovým specifickým produktem, který by měl být vytvářen v souladu se změnami, které ve stáří probíhají, a odstranit tak možné bariéry, jež by seniorům v účasti na takovém zájezdu bránily. Vzhledem k tomu, že se ale začínají ve větší míře objevovat teprve v posledních letech, je tato oblast velmi málo popsána. Tento fakt byl jedním z důvodů vzniku této práce, která měla přispět k této problematice.

Hlavním cílem této práce bylo analyzovat reálnou podobu a specifika poznávacích zájezdů pro seniory nabízených cestovními kancelářemi v České republice a zjistit, zda jsou pořádány v souladu se specifiky seniorského věku. V práci tedy nejprve byly popsány specifické požadavky vycházející ze změn ve stáří, na základě kterých byly stanoveny základní aspekty, které by měl poznávací zájezd pořádaný pro seniory obsahovat. Tyto aspekty byly sloučeny do následujících kategorií: ubytování, stravování, doprava, služby, průběh exkurzí a termín. Tyto oblasti byly následně sledovány u poznávacích zájezdů reálně pořádaných cestovními kancelářemi v ČR. Výstupy ukázaly, že podoba těchto zájezdů je diferencovaná, a tudíž v různé míře splňuje sledované požadavky. Z tohoto důvodu nebylo možné vyvodit obecný závěr, zda jsou pořádány s ohledem na specifika seniorského věku či nikoli. Všechny cestovní kanceláře, které byly zahrnuty do analýzy, alespoň některé požadavky zajišťovaly. Ve více případech se však jednalo pouze o aspekty, které bývají zajišťovány i při běžných poznávacích zájezdech. Výraznější přizpůsobení zájezdů seniorské klientele lze vysledovat u poloviny sledovaných CK, ale i zde je míra přizpůsobení různá. U žádné cestovní kanceláře nelze říci, že by jí pořádaný poznávací zájezd pro seniory opravdu splňoval všechna sledovaná kritéria. Lze tak konstatovat, že celkově je zde velký prostor ke zlepšení. Častým vysvětlením prodejců těchto zájezdů na otázku, proč tyto zájezdy nejsou více přizpůsobené seniorské klientele, spočívalo v jejich chápání poznávacího zájezdu jako náročného, vyžadujícího určitou fyzickou zdatnost, která umožňuje absolvování tohoto zájezdu. Senior, který takový zájezd chce absolvovat, musí tuto fyzickou zdatnost mít. V případě, že nemá, není mu tento zájezd doporučován. To ale popírá samotnou existenci těchto zájezdů a není důvod pro jejich

označení „pro seniory“. Může se pak jednat pouze o marketingový záměr přilákat více klientů z řad seniorů, avšak reálně jim je poskytnut standardní poznávací zájezd.

Dílčím cílem bylo představit poznávací zájezd v kontextu forem vzdělávání dospělých, což, jak se ukázalo, je poněkud komplikované vzhledem k odlišnému pojetí forem a metod různými odborníky. Nicméně na základě rešerše je možné skutečně označit poznávací zájezd za didaktickou formu. Je ale vhodné odlišit zájezd od exkurze, která je spíše řazena mezi didaktické metody a jedná se tedy o dílčí část zájezdu, který je složen z více metod, popř. dílčích exkurzí.

Úskalí této práce spočívalo zejména ve snaze popsat poznávací zájezd, jak z pohledu vzdělávání jako vzdělávací aktivitu, tak z pohledu cestovního ruchu. Při popisu této problematiky totiž v literatuře nedochází k propojování. V publikacích o vzdělávání pak lze najít poznatky o specifickém učení seniorů a o tom, jak je jim nutné přizpůsobit například učivo apod., ale méně, anebo vůbec nejsou řešeny organizační aspekty takového zájezdu jako požadavky na ubytování, stravování, dopravu či služby. Tyto aspekty lze ale nalézt v publikacích věnujících se cestovnímu ruchu. Do práce jsem se tedy snažila zahrnout poznatky z obou oblastí, což ale mohlo narušovat kontinuitu textu. Zároveň se širokým rozsahem popisovaných skutečností bylo nutné některé oblasti související s poznávacím zájezdem zmínit pouze velmi stručně, vzhledem k požadované délce textu. Bylo by tedy nutné se této problematice věnovat dále v rozsáhlejších pracích, které by ji mohly popsat širěji.

Ještě je zde na místě zmínit problematiku pojetí poznávacího zájezdu pro seniory jako formy vzdělávání. Pro potřeby této práce byl takto vnímán, vzhledem k tomu, že jej do forem odborníci řadí. Nicméně jak se v práci ukázalo, jsou tyto zájezdy plně v kompetenci cestovního ruchu. Nejen že z analýzy vyplynulo, že z hlediska exkurzí je minimální snaha o jejich konání v souladu se specifiky seniorů, rovněž je hlavní osobou, která vede exkurze, průvodce cestovního ruchu, nejedná-li se o návštěvu například muzeí či galerií apod., kde může přednášet odborník daného pracoviště. Na průvodce cestovního ruchu ale nejsou kladeny žádné požadavky týkající se odbornosti v oblasti vzdělávání. Není u něj vyžadována ani znalost specifického průběhu vzdělávání seniorů. To může způsobit pojmání poznávacích zájezdů pouze jako produktu cestovního ruchu, který slouží pouze k rekreaci. Dle mého názoru mají poznávací zájezdy pro seniory potenciál plnit funkce vzdělávání. Zvláště vzhledem k zatím nízkému zájmu českých seniorů obecně o vzdělávání, ale naopak velkému zájmu o tyto zájezdy tak mohou tyto zájezdy zvyšovat

jejich vzdělanost a případně podnítit jejich zájem o další vzdělávání. To by však vyžadovalo změnu současné podoby těchto zájezdů. Vhodná by mohla být spolupráce mezi cestovními kancelářemi a institucemi vzdělávání pro seniory, nebo pořádání těchto zájezdů přímo jimi.

Vzhledem k tomu, že problematika poznávacích zájezdů pro seniory není v našich podmínkách dosud zpracovaná a jedná se spíše o kusé poznatky často nepodložené výzkumným šetřením, může tato práce posloužit jako výchozí podklad pro další úvahy a výzkumné šetření v této oblasti. Mnoho témat bylo v práci zmíněno pouze okrajově a je nutné je dále rozvádět. Pro cestovní kanceláře pořádající tento typ zájezdů pak může být tato práce konkrétním námětem pro zkvalitnění jejich služeb, a tím i zajištění nárůstu klientely.

7 Soupis bibliografických citací

ABF. *Veletrh FOR SENIOR oslaví desáté výročí ve sportovním duchu* [online]. 2016 [cit. 2016-07-3]. Dostupné z: http://forsenior.cz/file/show?nl_id=14149

ABUBAKAR, Mohammed A., Belal H. T. SHNEIKAT and Akile ODAY. Motivational factors for educational tourism: A case study in Northern Cyprus. *Tourism Management Perspectives* [online]. 2014 [cit. 2016-06-28], vol. 11, pp. 58–62. Dostupné z: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2211973614000191>

ATTL, Pavel. Specifické formy cestovního ruchu. In: ČERTÍK, Miroslav a kol. *Cestovní ruch: vývoj, organizace a řízení*. Praha: OFF, 2001, s. 249–273. ISBN 978-80-238-6275-1.

AYERS, Susan. *Cambridge handbook of psychology, health and medicine*. New York: Cambridge University Press, 2007, 968 s. ISBN 978-0-521-87997-2. Dostupné také z: <https://books.google.com/books?isbn=1139465260>

BURCIN, Boris, Ludmila FIALOVÁ a Jitka RYCHTAŘÍKOVÁ a kol. *Demografická situace České republiky: proměny a kontexty 1993–2008*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010, 238 s. ISBN 978-80-7419-024-7.

BODGER, David. Leisure, Learning, and Travel. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance* [online]. 1998 [cit. 2016-06-28], vol. 69, no. 4, pp. 28–31. Dostupné z: <http://search.proquest.com.ezproxy.is.cuni.cz/docview/215767449/fulltextPDF/1DCD2EBC9292429APQ/1?accountid=35514>

Bonnská deklarace pro stříbrnou ekonomiku [online]. 2005 [cit. 2016-07-14]. Dostupné z: http://www.silvereconomy-europe.org/events/2005/documents/Bonn_Declaration.pdf

BURCIN Boris a Tomáš KUČERA. *Prognóza populačního vývoje České republiky na období 2008–2070* [online]. Praha, 2010 [cit. 2016-06-28], 30 s. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/8842/Prognóza_2010.pdf

CALLAN, Roger J. and Lisa BOWMAN. Selecting a Hotel and Determining Salient Quality Attributes: A Preliminary Study of Mature British Travellers. *International Journal of Tourism Research*, 2000, vol. 2, pp. 97–118. Dostupné z: <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=2&sid=ac0bdbf8-cfe2-4172-8039-71b1274aa225%40sessionmgr104&hid=102>

CESTOVÁNÍ PRO SENIORY. *Hory pro seniory*. [online]. 2016d [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://www.cestovaniproseniory.cz/hory-pro-seniory/>

CESTOVÁNÍ PRO SENIORY. *Lázně pro seniory*. [online]. 2016c [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://www.cestovaniproseniory.cz/lazne-pro-seniory/>

CESTOVÁNÍ PRO SENIORY. *O projektu*. [online]. 2016a [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://www.cestovaniproseniory.cz/o-projektu/>

CESTOVÁNÍ PRO SENIORY. *Poznávací pobyty*. [online]. 2016b [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://www.cestovaniproseniory.cz/poznavaci-pobyty/>

CESTOVÁNÍ PRO SENIORY. *Praha pro seniory – Trénink paměti s poznáváním hlavního města*. [online]. 2016e [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://www.cestovaniproseniory.cz/praha/praha-pro-seniory-trenink-pameti-s-poznavanim-hlavniho-mesta/#HtmlBody>

CESTOVÁNÍ PRO SENIORY. *Procházka hudební Prahou*. [online]. 2016f [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://www.cestovaniproseniory.cz/praha/prochazka-hudebni-prahou/#HtmlBody>

CLEAVER, Megan a Thomas E. MULLER. I want to pretend I'm eleven years younger: subjektive age and seniors' motives for vacation travel. In: ZUMBO, Bruno D. (ed.). *Advances in Quality of Life Research 2001*. Dordrecht: Springer Netherlands, 2002, pp. 227-241. ISBN 978-94-015-9970-2.

COLMAN, Andrew M. *A dictionary of psychology*. Oxford: Oxford University Press, 2009, 882 s. ISBN 978-0-19-953406-7.

CVVM. *Volný čas* [online]. 2010 [cit. 2016-01-07].
Dostupné z: http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a3718/f3/100994s_OZ100114.pdf

CROSS, Kathryn P. *Adults as learners*. San Francisco: Jossey-Bass, 1981, 300 s. ISBN 978-0-87589-491-1.

ČADKOVÁ-SVEJKOVSKÁ, Michaela. Sociální práce se seniorem s duševním onemocněním. In: MAHROVÁ Gabriela a Martina VENGLÁŘOVÁ a kol. *Sociální práce s lidmi s duševním onemocněním*. Praha: Grada, 2008, s. 106-115. ISBN 978-80-247-2138-5.

ČEDOK. *O nás* [online]. 2016a [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <https://www.cedok.cz/cedok>

ČEDOK. *Pestrobarevná Sicílie v seniorském rytmu* [online]. 2016c [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <https://www.cedok.cz/zajezdy/pestrobarevna-sicilie-v-seniorskem-rytmuhtm/DestinationID=398&StartDate=2016-09-17&EndDate=2016-09-24>

ČEDOK. *To nejkrásnější z Neapolského zálivu s pobytem na termálním ostrově Ischia v seniorském rytmu* [online]. 2016b [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <https://www.cedok.cz/hotel/italie/ischia/forio/to-nej-z-ischie-senior-hotel-4/?StartDate=2016-09-24&EndDate=2016-10-01>

ČESKÁ REPUBLIKA. *Narizení vlády č. 278/2008 Sb., o obsahových náplních jednotlivých činností* [online]. 2008b [cit. 2016-07-26]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2008-278>

ČESKÁ REPUBLIKA. *Vyhláška č. 398/2009 Sb., o obecných technických požadavcích zabezpečujících bezbariérové užívání staveb* [online]. 2009 [cit. 2016-06-26]. Dostupné z: <http://www.zakony.cz/zakony/2009/301/zakon-398-2009-Sb-SB2009398>

ČESKÁ REPUBLIKA. *Zákon č. 130/2008 Sb., kterým se mění zákon č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání (živnostenský zákon), ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony* [online]. 2008a [cit. 2016-06-25]. Dostupné z: <http://www.sagit.cz/info/sb08130>

ČESKÁ REPUBLIKA. *Zákon č. 159/1999 Sb., o některých podmínkách podnikání v oblasti cestovního ruchu* [online]. 1999 [cit. 2016-06-25]. Dostupné z: <http://www.mmr.cz/cs/Podpora-regionu-a-cestovni-ruch/Cestovni-ruch/Pravo-Legislativa/Prehled-platnych-pravnich-predpisu/Archiv/Zakon-c-159-1999-Sb-o-nekterych-podminkach-podn>

ČESKÁ REPUBLIKA. *Zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon)* [online]. 2006 [cit. 2010-06-25]. Dostupné z: <http://www.zakony.cz/zakony/2006/101/zakon-183-2006-Sb-SB2006183>

ČEVELA, Rostislav, Zdeněk KALVACH a Libuše ČELEDOVÁ. *Sociální gerontologie: úvod do problematiky*. Praha: Grada, 2012, 264 s. ISBN 978-80-247-3901-4.

ČORNANIČOVÁ, Rozália. *Záujmové vzdelávanie – didaktické aspekty*. In: CHOMOVÁ, Svetlana a Miroslav KRYSTOŇ (eds.). *Záujmové vzdelávanie, teória, metodika, prax*. Bratislava: Národné osvetové centrum, 2011, 21–30 s. ISBN 978-80-7121-336-9.

ČSN EN 13809. *Služby cestovního ruchu – Cestovní agentury a cestovní kanceláře (touroperátoři) – Terminologie*. Praha: Český normalizační institut, 2004.

ČSÚ. *Senioři* [online]. 2016b [cit. 2016-01-07]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/seniori>

ČSÚ. *Senioři v ČR – 2014* [online]. 2014a [cit. 2016-01-07]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/seniori-v-cr-2014-2gala5x0fg>

ČSÚ. *Úroveň vzdělání obyvatelstva ČR podle výsledků sčítání lidu v roce 2011* [online]. 2014b [cit. 2016-01-07]. Dostupné z:

<https://www.czso.cz/documents/10180/20536250/17023214.pdf/7545a15a-8565-458b-b4e3-e8bf43255b12?version=1.1>

ČSÚ. *Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů – 4. čtvrtletí 2015* [online]. 2016a [cit. 2016-20-07]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vydani-a-spotreba-domacnosti-statistiky-rodinnych-uctu-4-ctvrtleti-2015>

ČSÚ. *Vzdělávání dospělých v České republice: výstupy z šetření Adult Education Survey 2011* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2013 [cit. 2016-06-20], 183 s. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20561193/331313.pdf/3b3fda80-d409-4adc-a79d-4f9613511f2d?version=1.0>

ČSÚ. *Životní podmínky seniorů v Česku a Evropě* [online]. 2015 [cit. 2016-01-07]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20551729/31003415o.pdf/c6cc6b21-2cbb-4459-b517-e7a1969283b0?version=1.0>

DANN, Graham M. S. Senior tourism. *Annals of Tourism Research* [online]. 2001 [cit. 2016-07-04], vol. 28, no. 1, pp. 235–238. Dostupné z: <http://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0160738300000074>

DATOUR. *Krásy Salcburska a solná komora pro seniory* [online]. 2016d [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: http://www.seniorikmori.cz/rakousko/poznavaci-zajezdy/krasy-salcburska-a-solna-komora-pro-seniory-451642?searchsession=lrsfl5yl1at0my45ee5mi455_34711&trip_from=2016-09-18&trip_to=2016-09-22

DATOUR. *O firmě* [online]. 2016a [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://www.datour.cz/stranky/informace-ck/o-firme>

DATOUR. *Ostrov Korfu – zelený ráj Jónských ostrovů* [online]. 2016c [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://www.seniorikmori.cz/recko/korfu/agios-georgios/ostrov-korfu-zeleny-raj-jonskych-ostrovu->

450171?searchsession=q5m4rzbcyzblzb45d31vi3qm_723105&trip_from=2016-09-14&trip_to=2016-09-24&priceID=1358210933

DATOUR. *Poznávací zájezdy pro seniory do Rakouska* [online]. 2016b [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://www.datour.cz/stranky/informace-ck/o-firme>

DATOUR. *Zážitky z našich zájezdů* [online]. 2016e [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://www.seniorikmori.cz/stranky/zazitky-z-nasich-zajezdu>

DELFIN TRAVEL. *Destinace a termíny pro sezónu 2016* [online]. 2016c [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://www.dovolenaproseniory.cz/destinace/>

DELFIN TRAVEL. *Dovolená pro seniory 55+* [online]. 2016e [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: http://www.dovolenaproseniory.cz/wp-content/uploads/2015/11/DT_A4_katalog_2016.pdf

DELFIN TRAVEL. *Krásy Andalusie* [online]. 2016d [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://www.dovolenaproseniory.cz/poznavaci-zajezdy/krasy-andalusie/>

DELFIN TRAVEL. *O nás* [online]. 2016a [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://www.delfintravel.cz/o-nas/>

DELFIN TRAVEL. *Program pro seniory 55+* [online]. 2016b [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://www.dovolenaproseniory.cz/program-pro-seniory/>

DROBNÁ, Daniela a Eva MORÁVKOVÁ. *Cestovní ruch: pro střední školy a pro veřejnost*. Praha: Fortuna, 2010, 200 s. ISBN 978-80-7373-079-6.

DUMAZEDIER, Joffre. *Vers une civilisation du loisir?* Paris: Editions du Seuil, 1962, 315 s.

DVOŘÁKOVÁ, Miroslava. Možnosti a limity vyučování starších dospělých. In: ŠERÁK, Michal a Łukasz TOMCZYK. *Nové trendy ve vzdělávání seniorů: [česko-polsko-slovenské studie z andragogiky a sociální gerontologie]* = *Nowe trendy w edukacji seniorów:*

[*Czesko-Polsko-Słowackie studia z zakresu andragogiki i gerontologii społecznej*]. Banská Bystrica; Praha; Kraków: Asociace institucí vzdělávání dospělých ČR, 2014, s. 73–80. ISBN 978-80-904531-8-0.

EST. *Europe Senior Tourism* [online]. 2016 [cit. 2016-06-28]. Dostupné z: <http://www.europeseniortourism.eu/en/index.html>

EUROPEAN COMMISSION. *Participation rate in education and training (last 4 weeks) by sex and age* [online]. 2016b [cit. 2016-01-07]. Dostupné z: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=trng_lfs_01&lang=en

EUROPEAN COMMISSION. *Participation rate in education and training by age* [online]. 2015c [cit. 2016-01-07]. Dostupné z: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=trng_aes_101&lang=en

EUROPEAN COMMISSION. *Demography report* [online]. 2015a [cit. 2016-07-3]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/6917833/KE-BM-15-003-EN-N.pdf/76dac490-9176-47bc-80d9-029e1d967af6>

EUROPEAN COMMISSION. *Growing the European Silver Economy* [online]. 2015b [cit. 2016-07-3]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/research/innovation-union/pdf/active-healthy-ageing/silvereco.pdf>

EUROPEAN COMMISSION. *Low season tourism* [online]. 2016b [cit. 2016-06-28]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/offer/seniors-outh/indexen.htm>

EUROPEAN COMMISSION. *Structure of consumption expenditure by socio-economic category of the reference person* [online]. 2016a [cit. 2016-21-07]. Dostupné z: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

FÁBRY, Viliam. *Princípy, metódy a formy osvetovej činnosti*. Bratislava: Obzor, 1985, 243 s.

FOR SENIOR. *Oborové členění* [online]. 2016 [cit. 2016-07-3]. Dostupné z: <http://forsenior.cz/oborove-cleneni>

GAVRILOVA, Natalia S. a Leonid A. GAVRILOV. Stárnutí a dlouhověkost: zákony a prognózy úmrtnosti pro stárnoucí populace. *Demografie* [online]. 2011 [cit. 2016-07-14], č. 53, s. 109–128. Dostupné z: <http://longevity-science.org/pdf/Demografie-2011.pdf>

GAY, Jeanne. A Guide to Tour Designing for Seniors. *Tourism Recreation Research* [online]. 1999 [cit. 2016-06-28], vol. 24, no. 1, pp. 90–92. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com.ezproxy.is.cuni.cz/doi/abs/10.1080/02508281.1999.11014864>

GRABOWSKI, Christian P. Elderly Travellers and Health. *Tourism Recreation Research* [online]. 1999 [cit. 2016-06-29], vol. 24, no. 1, 80–81. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02508281.1999.11014861>

HASTRMANOVÁ, Šárka. I generace 50+ může chodit do školy. In: BOČKOVÁ, Lenka, Šárka HASTRMANOVÁ a Egle HAVRDOVÁ. *50+ Aktivně: fakta, inspirace a rady do druhé poloviny života*. Praha: Respekt institut, 2011, s. 52–63. ISBN 978-80-904153-2-4.

HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Fenomén stáří*. Praha: Havlíček Brain Team, 2010, 365 s. ISBN 978-80-87109-19-9.

HATÁR, Ctibor. *Geragogika: vybrané kapitoly z teórie a metodiky edukácie seniorov*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Pedagogická fakulta, 2014, 111 s. ISBN 978-80-558-0666-2.

HAYWARD, Peter. *Leisure and tourism: Heinemann GNVQ Intermediate*. Oxford: Heinemann, 2000, 310 s. ISBN 978-0-435-45596-5.

HODNOCENÍ CESTOVNÍCH KANCELÁŘÍ. *Radynacestu.cz*. [online]. 2016 [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://www.hodnocenicestovek.cz/travel-detail.php?Id=1449>

HOLCZEROVÁ, Vladimíra a Dagmar DVOŘÁČKOVÁ. *Volnočasové aktivity pro seniory*. Praha: Grada, 2013, 96 s. ISBN 978-80-247-4697-5.

HOLMEROVÁ, Iva, Božena JURAŠKOVÁ a Květuše ZIKMUNDOVÁ. *Vybrané kapitoly z gerontologie*. Praha: EV public relations, 2007, 143 s. ISBN 978-80-254-0179-8.

HORNER, Susan a John SWARBROOKE. *Cestovní ruch, ubytování a stravování, využití volného času: aplikovaný marketing služeb*. Praha: Grada, 2003. 488 s. ISBN 978-0-435-45596-5.

HRONÍK, František. *Rozvoj a vzdělávání pracovníků*. Praha: Grada, 2007, 240 s. ISBN 978-80-247-1457-8.

HUNTER-JONES, Philippa a Adele BLACKBURN. Understanding the relationship between holiday taking and self-assessed health: an exploratory study of senior tourism. *International Journal of Consumer Studies* [online]. 2007 [cit. 2016-06-28], vol. 31, no. 7, pp. 509–516. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1111/j.1470-6431.2007.00607.x>

INTERNATIONAL CENTRE OF SOCIAL GERONTOLOGY. *Work and aging: 2nd International Course in Social Gerontology*. Florence: Michiganská univerzita, 1971, 251 s. Dostupné také z: <https://books.google.cz/books?id=o01qAAAAMAAJ&q=gerontology&dq=gerontology&hl=cs&sa=X&ved=0ahUKEwiPuuHmwtLNAhUKuBoKHRhsBlk4ChDoAQgaMAA>

ISTO. *International social tourism organization* [online]. 2016 [cit. 2016-06-28]. Dostupné z: <http://www.oits-isto.org/oits/files/resources/432.pdf>

JANIŠ, Kamil. Vzdělávání seniorů. In: ONDRÁKOVÁ, Jana, Věra TAUCHMANOVÁ, Kamil JANIŠ, Stanislava Pavlíková a Vladimír JEHLIČKA. *Vzdělávání seniorů a jeho specifika*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2012, 168 s. ISBN 978-80-7465-038-3.

JAROLÍMOVÁ, Eva. Stárnutí, osobnost a změny. In: HOLMEROVÁ, Iva, Božena JURAŠKOVÁ a Květuše ZIKMUNDOVÁ a kol. *Vybrané kapitoly z gerontologie*. Praha: EV public relations, 2007, s. 59–65. ISBN 978-80-254-0179-8.

KALVACH, Zdeněk a kol. *Geriatric a gerontologie*. Praha: Grada, 2004, 864 s. ISBN 978-80-247-0548-4.

KALVACH, Zdeněk a Zoltán MIKEŠ. Základní pojmy – stáří, gerontologie a geriatrie. In: KALVACH, Zdeněk a kol. *Geriatric a gerontologie*. Praha: Grada, 2004, s. 47–49. ISBN 978-80-247-0548-4.

KALVACH, Zdeněk, Boris BURCIN, Zoltán MIKEŠ a Zdeněk PAVLÍK. Demografie stáří. In: KALVACH, Zdeněk a kol. *Geriatric a gerontologie*. Praha: Grada, 2004, s. 50–66. ISBN 978-80-247-0548-4.

KALVACH, Zdeněk. Tělesné projevy stáří. In: KALVACH, Zdeněk a kol. *Geriatric a gerontologie*. Praha: Grada, 2004, s. 99–103. ISBN 978-80-247-0548-4.

KIRÁLOVÁ, Alžběta. Cestovní ruch pro všechny v materiálech EU a UNWTO. In: Kolektiv autorů Katedry cestovního ruchu VŠE v Praze. *Cestovní ruch pro všechny* [online]. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, 2008 [cit. 2016-06-14], s. 25–45. ISBN 978-80-7399-407-05. Dostupné také z: http://www.mmr.cz/getmedia/4fa1846e-ee0c-40d7-ae2e-a43007314a2e/GetFile14_1.pdf

KLEVETOVÁ, Dana a Irena DLABALOVÁ. *Motivační prvky při práci se seniory*. Praha: Grada, 2008, 208 s. ISBN 978-80-247-2169-9.

KLUFOVÁ, Renata. Cestovní ruch seniorů v ČR. *Studia turistica*. Jihlava, 2011, s. 21–32. ISSN 1804-252X. Dostupné z: <https://www.vspj.cz/soubory/download/id/458>

KNUDSEN, Grethe. Travel as Pilgrimage in late adulthood. *Ageing International* [online]. 1997 [cit. 2016-06-15], vol. 24, no. 2/3, s. 94. Dostupné z: <http://web.b.ebscohost.com.ezproxy.is.cuni.cz/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=0dc8d4b5-9484-49a6-8de2-dcc13eeda95f%40sessionmgr104&vid=4&hid=115>

KOTÍKOVÁ, Halina. *Nové trendy v nabídce cestovního ruchu: nové produkty z hlediska motivace účastníků cestovního ruchu, nové trendy v nabídce turismu pro specifické skupiny, názorné příklady ze zahraničí i z České republiky*. Praha: Grada Publishing, 2013, 208 s. ISBN 978-80-247-4603-6.

KRYSTOŇ, Miroslav. *Andragogické aspekty využívania voľného času*. Banská Bystrica. 2011, 144 s. ISBN 978-80-557-0240-7

KRYSTOŇ, Miroslav. Obsahové a procesuálne aspekty záujmového vzdelávania. In: CHOMOVÁ, Svetlana a Miroslav KRYSTOŇ (eds.). *Záujmové vzdelávanie, teória, metodika, prax*. Bratislava: Národné osvetové centrum, 2011, 6–20 s. ISBN 978-80-7121-336-9.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Stárnutí z pohledu pozitivní psychologie: možnosti, které čekají*. Praha: Grada, 2011, 141 s. ISBN 978-80-247-3604-4.

LANGMEIER, Josef a Dana KREJČÍŘOVÁ. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 2006, 368 s. ISBN 978-80-247-1284-0.

LITTRELL, Mary A., Rosalind C. PAIGE and Kun SONG. Senior Travellers: Tourism Activities and Shopping Behaviours. *Journal of Vacation Marketing* [online]. 2004 [cit. 2016-06-17], vol. 10, no. 4. pp. 348-362. Dostupné z: <http://search.proquest.com.ezproxy.is.cuni.cz/docview/195790659/fulltextPDF/398D33E35F7048BDPQ/1?accountid=35514>

LIVEČKA, Emil. *Úvod do gerontopedagogiky*. Praha: Ústav školských informací při ministerstvu školství ČSR, 1979, 233 s.

LUND, Nick. *Intelligence a učení*. Praha: Grada, 2012, 146 s. ISBN 978-80-247-3922-9.

MALÍKOVÁ, Eva. *Péče o seniory v pobytových sociálních zařízeních*. Praha: Grada, 2011, 328 s. ISBN 978-80-247-3148-3.

MAŇÁK, Josef a Vlastimil ŠVEC. *Výukové metody*. Brno: Paido, 2003, 219 s. ISBN 978-80-7315-039-6.

MUŽÍK, Jaroslav. *Androdidaktika*. Praha: ASPI, 2004, 148 s. ISBN 978-80-7357-045-3.

MUŽÍK, Jaroslav. *Didaktika profesního vzdělávání dospělých*. Plzeň: Fraus, 2005, 202 s. ISBN 978-80-7238-220-0.

MUŽÍK, Jaroslav. *Řízení vzdělávacího procesu: andragogická didaktika*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011, 324 s. ISBN 978-80-7357-581-6.

MÜHLPACHR, Pavel. *Gerontopedagogika*. Brno: Masarykova univerzita, 2004, 203 s. ISBN 978-80-210-3345-0.

MPSV. *Průměrná měsíční výše důchodů v ČR podle druhu* [online]. 2015 [cit. 2016-06-25]. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/20551237/32018115_1304.pdf/b1b5d66d-4526-462a-b068-202835bf04df?version=1.0

MPSV. *Sít' evropských regionů pro „stříbrnou“ ekonomiku* [online]. 2007 [cit. 2016-07-03]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/3020>

MŠMT. *Národní program rozvoje vzdělávání v České republice: Bílá kniha* [online]. 2001 [cit. 2016-06-02]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/reforma-terciarniho-vzdelavani/bila-kniha/narodni-program-rozvoje-vzdelavani-v-ceske-republice-bila-kniha-2001>

NEUGARTEN, Bernice L. Adult Personality: A Developmental View. *Human Development* [online]. 1966 [cit. 2016-07-01], vol. 9, no. 1-2, pp. 61–73. Dostupné z: <http://www.karger.com/Article/Pdf/270370>

NSK. *Průvodce cestovního ruchu* [online]. 2014 [cit. 2016-06-28]. Dostupné z: http://www.narodnikvalifikace.cz/kvalifikace-318-Pruvodce_cestovniho_ruchu/revize-440

ONDRÁKOVÁ, Jana, Věra TAUCHMANOVÁ, Kamil JANIŠ, Stanislava Pavlíková a Vladimír JEHLIČKA. *Vzdělávání seniorů a jeho specifika*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2012, 168 s. ISBN 978-80-7465-038-3.

ORIEŠKA, Ján a Jiří ČECH (ed.). *Technika služeb cestovního ruchu*. Praha: Idea servis, 1999. 244 s. ISBN 978-80-85970-27-2.

PALÁN, Zdeněk. *Androdidaktika* [online]. 2016c [cit. 2016-06-06]. Dostupné z: <http://www.andromedia.cz/andragogicky-slovník/androdidaktika>

PALÁN, Zdeněk. *Didaktika* [online]. 2016b [cit. 2016-06-06]. Dostupné z: <http://www.andromedia.cz/andragogicky-slovník/didaktika>

PALÁN, Zdeněk. *Exkurze* [online]. 2016d [cit. 2016-06-06]. Dostupné z: <http://www.andromedia.cz/andragogicky-slovník/exkurze>

PALÁN, Zdeněk. *Formy vzdělávání (výuky) dospělých* [online]. 2016a [cit. 2016-06-06]. Dostupné z: <http://www.andromedia.cz/andragogicky-slovník/formy-vzdelavani-vyuky-dospelych>

PALÁN, Zdeněk. *Metoda* [online]. 2016e [cit. 2016-06-06]. Dostupné z: <http://www.andromedia.cz/andragogicky-slovník/metoda>

PATTERSON, Ian R. *Growing older: tourism and leisure behaviour of older adults* [online]. Wallingford: CABI, 2006 [cit. 2016-06-23], 230 s. Dostupné z: <http://site.ebrary.com/lib/cuni/Doc?id=10157946>

PAUKNEROVÁ, Daniela. *Psychologie pro ekonomy a manažery*. Praha: Grada, 2012, 264 s. ISBN 978-80-247-3809-3.

PALATKOVÁ, Monika a Jitka ZICHOVÁ. *Ekonomika turismu: turismus České republiky*. Praha: Grada, 2014, 205 s. ISBN 978-80-247-3643-3.

PÁVKOVÁ, Jiřina. *Pedagogika volného času*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2014, 142 s. ISBN 978-80-7290-666-6.

PERISCOPE. *Aktuality od CK Periscope* [online]. 2016b [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://www.periscope.cz/aktuality-periscope/>

PERISCOPE. *Fjordy 55+* [online]. 2016d [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://www.periscope.cz/zajezd/03no/>

PERISCOPE. *Historie CK Periscope* [online]. 2016a [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://www.periscope.cz/o-nas/>

PERISCOPE. *Zájezdy 55+* [online]. 2016c [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: http://www.periscope.cz/zajezdy-vyhledat/?zeme=nerozhoduje&tour_cat=Z%E1jezd+55%2B&odjezd_od_den=10&odjezd_od_mesic=%E8ervenec&odjezd_od_rok=2016&odjezd_do_den=10&odjezd_do_mesic=%E8ervenec&odjezd_do_rok=2018&ubytovani_typ=nerozhoduje&doprava=nerozhoduje&odlet=nerozhoduje&pruvodce=nerozhoduje&doobsazeni=&zajezdy_se_slevou=&zajezdy_lm=

PETŘKOVÁ, Anna a Rozália ČORNANIČOVÁ. *Gerontagogika: úvod do teorie a praxe edukace seniorů: studijní texty pro distanční studium*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004, 94 s. ISBN 978-80-244-0879-8.

PONDĚLÍČEK, Jiří. *Modernizace vzdělávacího procesu a nové formy kulturně výchovné činnosti*. Hradec Králové: Krajské kulturní středisko, 1978, 155 s.

PRAYAG, Girish. Senior Travelers' Motivations and Future Behavioral Intentions: THE CASE OF NICE. *Journal of Travel & Tourism Marketing* [online]. 2012 [cit. 2016-06-28], vol. 29, no. 7, pp. 665–681. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10548408.2012.720153>

PRIMA VIA. *Hlavní strana* [online]. 2016a [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://www.primavia.cz/>

PRIMA VIA. *O nás* [online]. 2016b [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://www.primavia.cz/o-nas>

PRIMA VIA. *Zájezdy pro seniory* [online]. 2016b [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://www.primavia.cz/zajezdy-pro-seniory>

RADYNACESTU.CZ. *O nás* [online]. 2016a [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://www.radynacestu.cz/o-nas/>

RADYNACESTU.CZ. *Paříž + Versailles 55+* [online]. 2016c [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://www.radynacestu.cz/zajezd/to-nejlepsi-z-parize-versailles-55-letecky-z-ostravy/24215/>

RADYNACESTU.CZ. *Zájezdy pro seniory* [online]. 2016b [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://www.radynacestu.cz/pro-seniory/>

REIDL, Andreas. *Senior – zákazník budoucnosti: marketing orientovaný na generaci 50+*. Brno: BizBooks, 2012, 256 s. ISBN 978-80-265-0018-6.

ROBERSON, Donald N. Learning Experiences of Senior Travellers. *Studies in Continuing Education* [online]. 2003 [cit. 2015-05-21], vol. 25, no. 1, pp. 125–144. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01580370309288>

ROBERTS, Kenneth. *Leisure in contemporary society*. Cambridge, 2006, 260 s. ISBN 978-1-84593-069-1.

ROBNETT, Regula H. a Walter C. CHOP (eds.). *Gerontology for the health care professional*. Burlington, Jones & Bartlett Publishers, 2010, 420 s. ISBN 978-1-449-66119-9.

RUX, Jaromír. *Metodika práce průvodce cestovního ruchu: studijní text pro prezenční a kombinovanou formu studia*. Jihlava: Vysoká škola polytechnická Jihlava, 2015, 154 s. ISBN 978-80-88064-16-9.

RŮŽIČKA, Evžen. *Hodnocení poruch stoje a chůze*. In: KALVACH, Zdeněk a kol. *Geriatric a gerontologie*. Praha: Grada, 2004, s. 179–183. ISBN 978-80-247-0548-4.

SAK, Petr a Karolína KOLESÁROVÁ. *Sociologie stáří a seniorů*. Praha: Grada, 2012, 232 s. ISBN 978-80-247-3850-5.

SANDMIRE, David A. The Physiology and Pathology of Aging. In: ROBNETT, Regula H. a Walter C. CHOP (eds.). *Gerontology for the health care professional*. Burlington, Jones & Bartlett Publishers, 2010, s. 53–114. ISBN 978-1-449-66119-9.

Seniorvoyage [online]. 2016 [cit. 2016-05-22]. Dostupné z: <http://www.seniorvoyage.eu>

SEN@ER. *The Sen@er network* [online]. 2016 [cit. 2016-05-22]. Dostupné z: <http://www.silvereconomy-europe.org/network/index.htm>

SKALKOVÁ, Jarmila. *Obecná didaktika*. Praha: ISV, 1999, 292 s. ISBN 978-80-85866-33-9.

ŚNIADEK, Joanna. Age of seniors – a challenge for tourism and leisure industry. *Studies in physical culture and tourism* [online]. 2006 [2016-06-12], vol. 13, no. 2, pp. 103–105. Dostupné z: http://www.wbc.poznan.pl/Content/61372/Sniadek_REV.pdf

STUART-HAMILTON, Ian. *Psychology of Ageing an Introduction*. London: Jessica Kingsley Publishers, 2012, 464 s. ISBN 978-0-85700-577-9.

ŠERÁK, Michal. *Zájmové vzdělávání dospělých*. Praha: Portál, 2009, 208 s. ISBN 978-80-7367-551-6.

ŠERÁK, Michal a Miroslava DVOŘÁKOVÁ. *Kapitoly z teorie a praxe vzdělávání dospělých*. V Praze: Česká zemědělská univerzita, Institut vzdělávání a poradenství, 2009, 138 s. ISBN 978-80-213-2001-7.

ŠERÁK, Michal. Vybrané institucionální bariéry a jejich role v procesu edukace starších dospělých. In: ŠERÁK, Michal a Łukasz TOMCZYK. *Nové trendy ve vzdělávání seniorů: [česko-polsko-slovenské studie z andragogiky a sociální gerontologie] = Nowe trendy w edukacji seniorów : [Czesko-Polsko-Słowackie studia z zakresu andragogiki i gerontologii społecznej]*. Banská Bystrica+ Praha; Kraków: Asociace institucí vzdělávání dospělých ČR, 2014, s. 63–72. ISBN 978-80-904531-8-0.

ŠPATENKOVÁ, Naděžda a Lucie SMÉKALOVÁ. *Edukace seniorů: geragogika a gerontodidaktika*. Praha: Grada, 2015, 232 s. ISBN 978-80-247-5446-8.

ŠTYGLEROVÁ Terezie, Miroslav ŠIMEK. *Stárnutí obyvatelstva – aktualizace projekce ČSÚ 2009* [online]. 2012 [cit. 2016-01-07]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/23191844/csu+cerge-ei+styglerova+projekce.pdf/9a1d95b4-79a6-478e-8ca2-e05fb2409ac1?version=1.0>

ŠVANCARA, Josef. Psychická involuce a psychologické aspekty adaptace ve stáří. In: KALVACH, Zdeněk a kol. *Geriatric a gerontologie*. Praha: Grada, 2004, s. 103–114. ISBN 978-80-247-0548-4.

TRNKA, Tomáš. *Lidová výchova: její teorie, složky, metody a organizace*. Ostrava: Profil, 1970, 268 s.

TTG. *Sociální turistika oslavuje úspěchy nejen u seniorů* [online]. 2013 [cit. 2016-06-30]. Dostupné z: <http://www.ttg.cz/socialni-turistika-oslavuje-uspechy-nejen-u-senioru/>

UNWTO. *Testing collapsed text* [online]. 2016 [cit. 2016-06-28]. Dostupné z: <http://www2.unwto.org/content/testing-collapsed-text>

VITÁKOVÁ, Marie. Cestovní ruch – struktura, význam, vývoj a systém řízení. In: ČERTÍK, Miroslav a kol. *Cestovní ruch: vývoj, organizace a řízení*. Praha: OFF, 2001, s. 15–39. ISBN 978-80-238-6275-1.

WHO. *Definition of an older or elderly person* [online]. 2016 [cit. 2013-05-03]. Dostupné z: <http://www.who.int/healthinfo/survey/ageingdefnolder/en/>

YEOMANS Jane and Chistopher ARNOLD. *Teaching, learning & psychology*. London: David Fulton, 2006, 200 s. ISBN 978-113-5056-346. Dostupné také z: <https://books.google.com/books?isbn=113505634X>

ZELENKA, Josef a Martina PÁSKOVÁ. *Výkladový slovník cestovního ruchu*. Praha: Linde Praha, 2012, 768 s. ISBN 978-80-7201-880-2.

Přílohy

Příloha A: Přehled CK se speciální nabídkou zájezdů pro seniory

Název cestovní kanceláře	Název nabídky pro seniory	Pořádá poznávací zájezd pro seniory
ÁDR-TOUR	cestování pro seniory 55+	NE
ALEXANDRIA	dovolená pro seniory 55+	NE
AGL Travel	senior 55+	NE
APOLLON	typ zájezdu - senioři	NE
ATIS	dovolená pro zralý věk od 50 let	NE
Autoturist	seniorské pobyty (dotované 50+)	ANO
Bena Tour	seniorské zájezdy (55+)	NE
CANARIA TRAVEL	zájezdy pro seniory 55+	NE
CK Karavan	zájezdy pro seniory	ANO
ČEDOK	pobyty pro seniory	ANO
Českobrodská CK	dovolená senioři	ANO
DAEN INTERNATIONAL	pobyty pro seniory	NE
DATOUR	senioři	ANO
Delfín travel	55+	ANO
FIRO TOUR	dovolená pro seniory 55+	NE
FISHER	dovolená 55+	NE
GEOPS	zájezdy pro seniory a 55+	NE
INGTOURS	seniorské pobyty	NE
IC TOUR	pro seniory	ANO
IRÍNY TOURS	pro seniory 55+	NE
KO-TOUR	program senior 55+	NE
KOVOTOUR PLUS	dotované pobyty 50+	NE
MTM Tour	pro seniory 55+	NE
NEMO Tour	seniorské pobyty	NE
OK-TOURS	cestování pro seniory	ANO
PEGAS GROUP &TRAVEL	typ zájezdu senioři/víkend senior	NE
PERISCOPE Skandinávie	pro seniory 55+	ANO
PRIMA VIA	zájezdy pro seniory	ANO
QUALITY TOURS	pro seniory (55+)	ANO
RADY NA CESTU.CZ	zájezdy pro seniory	ANO
STEFANNY	zájezdy pro seniory 55+	NE
TEP TOUR	seniorské zájezdy	NE
Vítkovice Tours	typ zájezdu: dovolená pro seniory	NE
Za sluncem	seniorské pobyty (dotované 50+)	NE

zdroj: vlastní šetření

Příloha B: CK nabízející vlastní poznávací zájezdy pro seniory

Název CK	Vlastní poznávací zájezd pro seniory
AUTOTURIST	NE
CK KARAVAN	NE
ČEDOK	ANO
ČESKOBRODSKÁ CK	NE
DATOUR	ANO
DELFIN TRAVEL	ANO
IC TOUR	NE
OK-TOURS	ANO
PERISCOPE Skandinávie	ANO
PRIMA VIA	ANO
QUALITY TOURS	ANO
RADY NA CESTU.CZ	ANO

zdroj: vlastní šetření